

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550-3 (81.2 (2Т))

ТОҶИДИНЗОДА ПАРВИНА

ВИЖАГИҶОИ ИБОРАҶОИ НОМӢ ДАР НАСРИ МУСАҶҶАЪ

(дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи
ихтисоси 6D020500 – Филология (6D020502 – Забони тоҷикӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Мухторов З.М.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....4-19

БОБИ I. ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ НОМӢ ВА МАВҚЕИ ОН ДАР

НАСРИ МУСАЧЧАЪ.....20-55

- 1.1. Дарачаи омӯзиши ибораҳои номӣ 20-36
- 1.2. Дарачаи омӯзишу таҳқиқи насри мусаччаъ дар забоншиносӣ.....36-49
- 1.3. Мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ.....49-55

БОБИ II. ВИЖАГИИ ҚОРБҲУРДИ ИБОРАҲОИ НОМӢ ДАР

«РАСОИЛИ ФОРСӢ»-И ХОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ....56-90

- 2.1. Ибораҳои содаву мураккаб дар рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ.....56-67
- 2.2. Вижагиҳои ифода ва услуби ибора дар «Расоили форсӣ».....67-86
- 2.3. Таҳаввули сохтор ва маънои ибораҳои номӣ дар «Расоили форсӣ»....86-90

БОБИ III. ТАСНИФИ СОХТОРИИ ИБОРАҲОИ НОМИИ

«РАСОИЛИ ФОРСӢ» АЗ РӮӢИ АЛОҚА.....91-150

- 3.1. Ибораҳои номии пешояндӣ.....91-115
  - 3.1.1. Ибораҳои исмии пешояндӣ.....93-103
  - 3.1.2. Ибораҳои сифатии пешояндӣ.....103-109
  - 3.1.3. Ибораҳои шуморагии пешояндӣ.....109-111
  - 3.1.4. Ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ.....111-115
- 3.2. Ибораҳои номии изофӣ 115-131
  - 3.2.1. Ибораҳои изофии исмӣ.....116-126
  - 3.2.2. Ибораҳои изофии сифатӣ 126-130
  - 3.2.3. Ибораҳои изофии шуморагӣ.....130-131
- 3.3. Ибораҳои номии алоқаи ҳамроҳӣ.....131-150
  - 3.3.1. Ибораҳои исмии алоқаи ҳамроҳӣ.....131-139
  - 3.3.2. Ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ.....139-141
  - 3.3.3. Ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ.....141-148
  - 3.3.4. Ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ.....148-150

ХУЛОСА.....	151-154
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ	
ТАҲҚИҚ.....	155
РҶҲАТИ АДАБИЁТ.....	156-74

МУҚАДДИМА

Дар пажухиши диссертациони мазкур вижагиҳои ибораи номӣ дар насри мусаччаъ ва махсусиятҳои корбурд, ифоданокӣ ва муассирии онҳо аз рӯйи осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Мубрамии мавзуи таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки омӯзиши вижагии ибораҳои номӣ яке аз қисматҳои муҳимми грамматика ба шумор рафта, пажухиши он дар насри мусаччаъ заминаҳои хеле хуби омӯзиши онҳо ба шумор меравад ва бидуни пажухиши амиқу мукаммали таърихӣ ошкор намудани вижагиҳои грамматикӣ маъноии ин ва ё он асаре, ки дар фонди осори миллату наҷод чун маъхазӣ нодир боқӣ мондааст, имконнопазир аст.

Дар муайян намудани сарнавишти таърихӣ ҳар як халқу кишвар, қабл аз ҳама, омӯзиши мукаммали ҷанбаҳои таърихӣ забон хеле муҳим аст, зеро забон ҷузъе аз тамаддуни ҳар миллат буда, воқеияти зиндагӣ ва тарзи ҳаёти соҳибони худро ҳамчун оина инъикос менамояд, аз ин рӯ, барои омӯхтани таърихӣ ҳар қавму миллат, урфу одат, дину мазҳаб ва фарҳангу тамаддуни он аҳамияти бузург дорад. Дар ин миён, хусусан, забонҳое, ки дорои хат ва суннатҳои хатӣ буданд, барои нигоҳдории хотираи таърихӣ хидмати бузурге кардаанд. Ба воситаи осори хатӣ иттилооти гаронбаҳои таърихро дар бораи гузаштаи дуру наздики соҳибзабонон ба муосирон бозгӯ кардаанд. Хушбахтона, солҳои охир ҷанбаҳои забонии мероси пураарзиши адабиёти беш аз ҳазорсолаи тоҷикӣ форс тавачҷуҳи муҳаққиқони ватаниро бештар ҷалб намуда, хусусиятҳои лексикиву семантикии осори классикӣ, таҳқиқу таҳлил шудаанд. Аҳамияти мавзуи пайгирифтаи мо дар муайян намудани ҷиҳатҳои грамматикӣ ибораҳои номӣ дар осори яке аз устодони насри мусаччаъ Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ равона гардидааст.

Бинобар ин, мубрамияти мавзуи мазкур аз он бармеояд, ки таҳқиқи вижагиҳои ибораҳои номӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми синтаксиси забони тоҷикӣ дар асоси осори адабиёти классикӣ ба масъалаҳои баҳсноки забони адабии тоҷик бо таърихи таҳаввулотӣ таърихӣ забон равшанӣ хоҳад афканд.

Аҳаммияти дигари таҳқиқи мо аввалин маротиба баррасӣ намудани ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ мебошад. То кунун доир ба ибораҳои номӣ чи дар назм ва чи дар наср пажӯҳишҳои илмӣ анҷом дода шудаанд, аммо доир ба ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ ва, махсусан, «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таҳқиқи мукамал аз ҷониби забоншиносон ба анҷом нарасидааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Омӯхтани ибора махсусан барои забони тоҷикӣ аҳаммияти калон дорад, зеро забони тоҷикӣ низ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ шомил аст. Дар забони тоҷикӣ бештари мавридҳо маънои грамматикӣ ва луғавии калима ба воситаи алоқаҳои байни калимаҳо ошкор мегардад, ки иштироки ибора дар ҷумла ба маънои он равшанӣ медиҳад. Ин далели он аст, ки таҳқиқ ва омӯхтани ибора хусусан барои забони тоҷикӣ аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Дар байни асарҳое, ки ба омӯхтани ибораҳои забони русӣ бахшида шудаанд, асари профессор “Н.Н. Прокопович – “Словосочитание в современном русском литературном языке” лозим ба ёдоварӣ мебошад” [110, 22]. Муаллиф дар асараш масъалаи назарияи ибораро, ки ба забоншиносии рус таълуқ дорад, ҷамъбаст намудааст. Инчунин дар асари мазкур ибораҳои сифатии забони русӣ бевосита таҳқиқ гардидаанд.

Доир ба ибора дар забони форсӣ низ баъзе рисолаву мақолаҳои илмӣ ба таъби расидаанд, ки онҳо ҳамчун сарчашма барои омӯхтани ибораҳо дар забони тоҷикӣ ёрӣ расонида метавонанд. Дар ин маврид рисолаи Л.С. Пейсиков “Масъалаҳои синтаксиси забони форсӣ” метавон мисол овард, ки мавқеи калон дорад. Ў ба таълимоти академик В.В. Виноградов таъя намуда, вобаста ба хусусиятҳои грамматикӣ забони форсӣ дар бораи ибора маълумоти дақиқе додааст. А.М. Пешковский ҳар гуна пайвастшавӣ, аз он ҷумла пайвастшавии исму пешояндро ҳам ибора ҳисобидааст. Академик А.А. Шахматов бошад, фарқи асосии ҷумларо аз ибора дар оҳанг (интонатсия) мебинад. Ў ин фарқиятҳоро ба гурӯҳ ва зергурӯҳҳо ҷудо намуда, дар асараш

оид ба наҳви забони русӣ (Синтаксис русского языка, 1941) ба пуррагӣ таҳлил намудааст.

Аз муҳаққиқони хориҷӣ забоншиноси намоёни даниягӣ И. Люнгерунро метавон мисол овард, ки қонуниятҳои грамматикаи ибораҳои забони ҳозираи олмониро таҳқиқ намудааст. Ӯ аҳамияти ибораро барои омӯхтани синтаксис нишон дода, менависад, ки “фақат дар доираи ибора қолаб ва сохти забони ҳозираро муқарар намудан мумкин аст” (Люнгерун). Чунин нуқтаи назарро дар таъкидиҳои Е. А. Крашенинникова низ пай бурдан мумкин аст. Барои илми грамматика имкониятҳои васеъ муҳайё менамояд, ки вай то чи дараҷа мураккаб будани муносибати тарафайни унсурҳои забон, ба доираи яқдигар даромадани соҳаҳои мухталифи забоншиносӣ, омехта шудани дараҷаҳои гуногуни забонро нишон медиҳад.

Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқу пажӯҳиши ибора солҳои 50-уми асри ХХ оғоз гардидааст. “Забоншиносии барҷастаи тоҷик профессор Д.Т. Тоҷиев дар мақолаҳояш, ки солҳои 1952-1955 нашр гардидаанд, доир ба ҳамаи ҳелҳои алоқаи калима дар ибора қайдҳои хеле муҳим ҷой додааст. Махсусан, дар асари ӯ – “Способы связи определения с определяемым в современном таджикском литературном языке”, мавзӯи мазкур ба тафсил таҳқиқу таҳлил гардида, ибора чун воҳиди муҳимми грамматикиву қисми баробарҳукуки синтаксис эътироф ва омӯхтани он зарур ҳисобида шудааст” [132, 113].

Забоншиносии тоҷик А. Мирзоев оид ба аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доштани омӯзиши ибораҳо чунин изҳори ақида намудааст: “Назарияи ибора барои боз ҳам амиқтар дарк кардани моҳият ва қонуни грамматикии ҷумла ёрӣ мерасонад. Омӯхтани синтаксиси ибораҳо аҳамияти калони амалӣ низ дорад. Вай имконият медиҳад, ки асоси забон чуқур ва ҳамаҷаҳафа фаҳмида ва таълим дода шавад” [76, 34].

Минбаъд низ муҳаққиқон дар асоси маводи забони адабии тоҷикӣ мақолаву рисолаҳои зиёди илмӣ навишта, вобаста ба сохту ифодаи маъноии ибораҳо, ба хусус ибораҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ, ақидаҳои хешро баён намудаанд. Назар ба эътирофи иборашиносон тамоми

хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии забон дар ибораҳо зоҳир мегардад. Аз хамин сабаб ибораҳо сарчашмаи муҳим ва хазинаи бойе мебошанд, ки ба воситаи онҳо дар ҷумла маъноҳои ниҳоят нозук ифода меёбанд. Аз ҷумла Б. Камолиддинов бо ҳамуаллифии И.Л. Николаев дар мақолаи “Проблемы изучения словосочетания в современном таджикском языке» ақидаҳои худро пешниҳод намудаанд, ки доир ба таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик, ба мавзуи ибора равона гардидааст. Ба андешаи Камолзода Хуршед асари ҷамъбастиро дар ин соҳа китоби А. Мирзоев “Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ” ҳисобиданд: “Муаллиф дар ин асар оид ба таҳқиқи ибора дар забони тоҷикӣ таҳлили хронологӣ гузаронидааст ва асарҳои гуногунро, ки дар соҳаҳои гуногуни илми забоншиносӣ-услубшиносӣ, лаҳҷашиносӣ, асарҳо оид ба маданияти сухан, асарҳои муқоисавӣ таълиф гардидаанду дар бораи ибора маълумоте доранд, ё худ махсус ба ибора бахшида шудаанд, мавриди таҳлили амиқ қарор додааст” [56, 6]

Дар баробари рисолаву мақолаҳое, ки дар забоншиносии рус анҷом ёфтаанд, нақши олимону муҳаққиқони тоҷик низ дар таҳқиқи ибора калон мебошад. Аз рӯйи ақидае, ки Муқим Акрамов дар рисолааш: “Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷик” (1977) овардааст, ӯ В.В. Виноградовро асосгузори иборашиносии советӣ муарифӣ намуда, чунин гуфтааст: “Аз рӯйи ақидаи академик В.В. Виноградов, ки яке аз асосгузори иборашиносии шуравӣ мебошад, хусусияти миллии забон маҳз дар қолаби пайваст шудани калимаҳо, дар сохти хелҳои мухталифи ибораҳо басо равшан намоён мешаванд” [9, 7].

Дар забоншиносии тоҷик як қатор асару мақолаҳое навишта шудааст, ки дар онҳо бевосита роҳҳои сохта шудани ибораҳо ва аломатҳои хоси онҳо, ҳамчунин навъҳои алоқаи ибора дар ҷумла маълумот дода мешавад. Муҳимтарини онҳо мақолаҳои забоншиносии тоҷик Э.С. Улуғзода “Ибораҳои исмии пешояндӣ дар забони адабии тоҷик” (1959), Ш. Ниёзӣ “Аҳаммияти ибора дар таҳқиқ ва таълими забони тоҷикӣ” (1960), чанд асару мақолаҳои Абдусаттор Мирзоев “Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис”

(1965), “Доир ба сохти ибора дар забони адабии ҳозираи тоҷик” (1966), инчунин мақолаҳои М.Н. Қосимова “Мухтасар оид ба ибораҳои номӣ” (1967), “Ибораҳои изофии масдарӣ” (1965), мақолаи С. Абдурахимов, ки замимаи хубест барои омӯзишу таҳқиқи ибораҳои номӣ “Ибораҳои исм бо шумора” (1966), Муқим Акрамов – “Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷикӣ” (1977), мақолаи дигари С. Абдурахимов – “Ибораҳои ҷонишинӣ” (1979), рисолаи Камолов Хуршед – “Ибораҳои изофӣ” (2011). Ҳамчунин Абдусаттор Мирзоев китоби дигареро бо номи “Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ” соли 2002 ба нашр расонидааст, ки дар мавриди таърихи омӯзиши ибора ва таҳқиқи он дар забоншиносии тоҷик, муқоисаи ибора дар асарҳои забоншиносӣ, услубшиносӣ, лаҳҷашиносӣ ва инчунин дар асарҳои муқоисавӣ ба роҳ монда шуда, як баҳси хело фарохи илмиро дар заминаи ибора фарогир гардидааст.

Забоншиносии тоҷик Р. Гаффоров дар мақолаи хеш “Маданияти суҳан ва муҳимтарин вазифаҳои забоншиносии тоҷик” (соли 1980) таассуф аз он меҳӯрад, ки таҳқиқ ва омӯзиши ибора аз рӯйи забони адабии муосир ба роҳ монда мешавад ва баъзан ба забону адабиёти классикӣ тавачҷуҳ камтар мегардад. Забоншинос меҳӯрад омӯзиши ибора дар баробари омӯхтани қоидаҳои муосир бояд ба забону осори классикон муқоиса карда шавад [34, 126].

Ибораҳо аз ҷиҳати сохт низ аз ҷониби олимон дар шакли алоҳида низ таҳқиқ гардидаанд. Аз ҷумла А. Халилов зери унвони “Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷикӣ” таҳқиқоти илмии пурарзише гузаронидааст. Кори илмии ӯ оиди алоқаи изофӣ дар ибора аз рӯйи маводи забони адабии тоҷикӣ буда пешниҳоду роҳҳои иборасозиро хеле хуб арзёбӣ намудааст. Ба ақидаи А. Халилов: “ҳангоми ба ҳам пайвастании калимаҳо ёрии изофӣ, инчунин муносибати онҳоро муайян намуда, имконот ва тағйирпазирии алоқаи изофӣ бо пешоянду пасояндро ошкор месозад” [143, 91]. Маҳз аз ин рӯ, осори А. Халилов оид ба масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи таркиби калимаҳои тоҷикӣ дар замони муосир сарчашмаи арзишманд ба ҳисоб меравад.

“А. Халилов дар асари дигари худ “Вазифаи грамматикии бандаки изофӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик” ибораро воҳиди иборат аз калимаҳои мустақил, ки алоқаи грамматикии наздики семантикию луғавӣ доранд, муайян кардааст. Дар он алоқаи изофӣ, ки алоқаи тобеъ буда, маъноӣ таркибии ибораро нигоҳ медорад, таркиб ёфтааст” [119, 23].

Яке аз қорҳои илмӣ муосир дар баҳши омӯзиши ибора ва қолабҳои он, ки арзиши баланди илмӣ дорад, аз ҷониби муҳаққиқ Расулов Сухайлӣ анҷом дода шудааст. Қори доктории С. Расулов дар асоси маводи эҷодӣи шоирони нимаи дуюми асри XIX ва XX ғирдоварӣ шудаанд. Дар он доир ба масъалаҳои сохт ва семантикаи ибораҳо сухан меравад. С. Расулов дар баҳши ибора таҳқиқоти назариявӣ амалии пурарзише анҷом додааст. Дар қори таҳқиқотии С. Расулов хусусиятҳои таркибӣ, вижагиҳои лексикӣ-маъноӣ ва услубӣ ибора дар заминаи назм қорбааст ғардидааст.

Дар рисолаи мазкур дар бораи мавқеи шаклу муносибатҳои маъноӣ ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ аз рӯи асари насрии мансуб ба асри XI-XII – “Расоили форсӣ”-и Абӯ Исмоил Абдуллоҳ Ансорӣ Ҳаравӣ Ҳоча, ки бо лақабҳои Ҳоча ва Шайхулислом машҳур аст, мавриди таҳқиқ қарор додаем.

Асари мазкур зери таҳрири Муҳаммад Сурури Мавлоӣ бо забони форсӣ барғардон ва нашр ғардидааст. Муҳарир ҳамаи рисолаҳои Ҳочаро дар шакли қулиёт қамъоварӣ намуда, зери унвони “Расоили форсӣ” таълиф кардааст. “Абӯ Исмоил Абдуллоҳ Ансорӣ Ҳаравӣ, ки лақабаш Шайхулислом аст, соли 396ҳ (1005м) ҳангоми ғуруби офтоб дар рӯзи қумбаи дуюми Шаъбон дар деҳаи Қӯҳандаж ё Қӯҳандиж, тобеи Тус дар замони хилофати Абӯ Қодир Баллоҳ Аббосӣ таваллуд шудааст. Дар соли 481ҳ (1088м) аз олам қашм пӯшид ва оромгоҳи ӯ дар Қозаргоҳи Ҳирот қойгир аст, ки ҳоло бо номи «Бузургоҳ» маъруф аст ва зиёратгоҳи муштоқон ва ихлосмандони ӯст. Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ аввалин асосгузори насри мусаччаъ дар насри форсӣ ҳисобида мешавад, ки дар тасаввуф низ мавқеи шоистае дорад ва номи машҳураш дар печидагии замин ва замонҳо печида аст” [6, 224].

Аз Абдуллоҳи Ансорӣ ду рисолаи динӣ ба забони арабӣ, ки якеаш “Канз-ул-соликин” ва дигараш “Сад майдон” унвон дорад, боқӣ мондааст, ки дар онҳо Ансорӣ ақидаҳои динии худро баён ва собит мекунад. Ҳарду рисола ҳам бар зидди илми каломи ашъарӣ, яъне ҳамон таълимоте, ки Низомулмулк бо тамоми васоил ба ҷорӣ нашуданаш мекӯшид, нигаронида шудаанд ва ҷанбаи баҳсию мунозираивӣ доранд. Эҳтимол ҳар дуи ин рисола пас аз соли 1065, яъне баъди дар дохили давлати Салҷуқӣ шиддат ёфтани зиддиятҳои динию-мазҳабӣ навишта шудаанд.

Сухбатҳои Ансорӣ дар бораи ҳаёт ва фаъолияти шайхони машҳури сӯфия, дар рисолаи “Табақоти сӯфия” омадаанд, ки ин рисола барои омӯхтани таърихи тасаввуф санаду хуччати муҳим ва муътабар мебошад. Ин асарро яке аз шогирдони Шайх аз қавли вай ба лаҳҷаи Ҳирот навиштааст.

Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таълим ва тадриси илми тафсир Қуръонро дар рӯҳияи тасаввуф тафсир кардааст. Яке аз шогирдонаш соли 1056 ин шарҳу тафсиrotи устодашро ҷамъоварӣ намуда ва ба унвони “Сад майдон” тадвин кардааст. “Дар ин асар аз сад марҳилаи такомули ахлоқи сӯфия сухан меравад ва бояд гуфт, ки ин ягона асари Абдуллоҳи Ансорӣ аст, ки таърихи тавлидаш аниқ аст” [6, 225].

Рисолаҳои ахлоқӣ, сӯфиёна ва муноҷотҳои Ансорӣ нисбат ба дигар осораи шӯҳрати бештар доранд. Ансорӣ бо рисолаҳои ахлоқияш дар забони форсӣ ва адабиёт аввалин бор насри манзуму мусаччаъро ҳамчун шакли бадеӣ ҷорӣ намуда, онро бо порчаҳои шеърӣ зиннат додаст. Асарҳои Ансорӣ аз рисолаҳои хурду бузург иборат буда, муҳимтарини онҳо “Каниз-ус-соликин”, “Зод-ул-орифин”, “Муҳаббатнома” мебошанд. Дар ҳар се ин рисола бо як услуби зинда, возеҳ ва қаноатбахш мафҳумҳои асосии тасаввуф ва баъзе масъалаҳои баҳсноки “тарикат”-и сӯфия баён гардидааст.

Рисолаҳои дигари Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ “Рисолаи воридот” басо ҷолиби диққат аст, муаллиф дар он дар шакли иборҳои мухтасари насихатомез ва бо афоризмҳои муъҷази мусаччаъ, назариёти ахлоқии худро баён кардааст. Дар охири умраш бошад, соли 1080, барои шогирдонаш

охирин асари бузурги тасаввуфии худ “Мизон-ус-соирин”-ро таълиф кардааст.

Аз осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нусхаҳои бисёре дар китобхонаҳои саросари ҷаҳон маҳфуз мондааст, ки имрӯзҳо қариб ҳамашон бо забони форсӣ дар Китобхонаи Миллии Тоҷиистон вучуд доранд. “Расоили форсӣ” китоби дучилдаи маҷмуи рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Мо дар рисолаи мазкур маҳз ҳамин китобро, яъне маҷмуи рисолаҳои Ансориро мавриди таҳқиқ қарор додаем ва нақши ибораҳои номиро дар насри мусаччаъ маҳз бо таҳлили рисолаҳои Ансорӣ муайян намудаем.

Маводеро, ки мо зеро таҳқиқ қарор додаем, бевосита навиштаи худи муаллиф нест ва ба забони форсӣ низ эҷод нашудаанд. Шогирди Хоҷа, ки аз баён, тарз, эҷод ва таълифии лаҳҷааш метавон пай бурд, шояд ки аз минтақаҳои ҷанубу шарқии имрӯзаи забони тоҷикӣ-дарӣ бошад, тадвин шудааст. Ҳамзамон метавон гуфт, ки тарҷумаи шогирд хеле барҷаста шохқорӣ шудааст ва ин амали ҷовидонаи ҳарду инъикос менамояд. Дар ҳамин аснод, ин шогирд баҳри кори хеш муққаддимае бахшидааст, ки мо мехоҳем андешаҳои заруриро оварда бошем.

Сарсухани муаллиф бо “Пешгуфтор” оғоз мегардад: “Худованди бузург, доно ва тавоноро сипос мегӯям, ки маҷмуаи “Расоили форсӣ”-и Пири Ҳирот Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ Ҳиравӣ ҳангоме мунташир мешуд, ки ворисони Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва Саной ва Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад ба подоши ҷиҳоди азими хеш ноил шудаанд ва Ҳақ Ҷалла ҷалола ононро ба душманони хеш пирӯзӣ бахшида аст ва ин ки даврони бозсозии кишвари хешро дар заминаҳои мухталиф бо ҳамон имону азми устувор ва таваккал бар қард, қор оғоз мекунанд. То бод чунин бод” [193, 5].¹

Дар баробари ин солҳои охир доир ба хусусиятҳои фалсафии осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ рисолаҳои илмӣ ба анҷом расидааст, ки хусусиятҳои ирфонии “Расоили форсӣ”-ро фарогир ҳастанд. Хусусан, аз

---

¹ Минбаъд иқтибосу мисолҳо аз асари мазкур бо нишондоди сафҳа дар дохили қавси мудаввар оварда мешаванд.

тарафи К. Олимов “Ҷаҳонбинии Абдуллоҳи Ансорӣ” соли 1988 монографияи аввалине аст, ки дар шарҳиносии советӣ махсус ба зиндагию ақидаҳои мутафаккир бахшида шудааст. Дар баробари ин ҳам доир ба аҳаммияти адабию таърихӣ ва хусусиятҳои забонии асарҳои классикӣ, рисолаҳои илмӣ зиёд таълиф шуда истодаанд. Аммо доир ба насри рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ягон таҳқиқоте дар илми забоншиносии тоҷик анҷом дода нашудааст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқи мазкур бо барнома ва мавзӯҳои илмӣ кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мувофиқат менамояд. Хулосабарориву натиҷагирӣ аз он, дар такмили барномаҳои таълимӣ ва илмӣ мусоидат карда метавонад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Интихоби маҳз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ чун асари мавриди таҳқиқ аз ҷониби мо бесабаб нест. Ҳарчанд асари мазкур дар робита бо афкори ирфонӣ адиб нигошта шудааст, вижагиҳои забонии он ва дигар хусусиятҳои матни асари мазкур аз нигоҳи илми забоншиносӣ то ҳол таҳқиқ нагардидааст ва таҳлилу баррасии хусусиятҳои забонӣ ва воҳидҳои забон дар ин асар аз тарафи муҳаққиқони кишварҳои дигар анҷом ёфтааст. Бинобар ин, мо дар рисола, бори аввал маҷмуи ибораҳои номро аз рӯйи се навъи алоқа дар асоси маводи «Расоили форсӣ» мавриди таҳқиқ қарор додаем. Мақсад аз таҳқиқи зерин мушаххас намудани вижагиҳои сохтор, маъно, услуб ва тарзу нозуқиҳои қорбурди ибораҳои номӣ ва хусусиятҳои ифоданокиву муассирии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ аз рӯйи маводи «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ муқаррар шудааст, ки барои муайян намудани нақшу мақоми ибораҳои номӣ дар забони адабӣ мусоидат менамояд.

Таҳқиқ ва пажухиш намудани ҷавҳарҳои забони осори ин нобиға, ки асосгузори насри мусаччаъ аст, вазифаи муҳимми диссертатсияи мо шуморида мешавад. Аз ин лиҳоз, мо дар ин кори диссертатсионӣ кӯшиш намудаем, ки мақсади ҳешро дар муайян намудани хусусиятҳои синтаксисии «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ амалӣ гардонем ва аз осори ин дурдонаи адабиёти классикӣ чизеро дар илми забоншиносӣ ҳамчун сухани нав ворид созем.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаҳои асосии рисола вобаста ба масъалаҳои зерин мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд:

- муайян намудани таҳқиқи хронологии ибора дар таърихи забони адабии тоҷикӣ;
- муайян намудани хусусиятҳои фарқкунандаи ибора дар насри мусаччаъ;
- таҳқиқи нозуқиҳои истифодаи ибораҳо дар насри мусаччаъ;
- нишон додани муносибатҳои маъноӣ ва услубии ибораҳо дар насри мусаччаъ;
- муайян намудани мавқеи ибора дар «Рисолаи форсӣ», сохт ва истифодаи маъноӣ ибораҳо дар асар;
- таҳлилу таснифи истифодаи навъҳои алоқаи ибора, нақш ва меъёри он дар асар;
- мушаххас намудани раванди таҳаввули ибораҳои номӣ дар забони адабии тоҷикӣ ва гунаҳои ифоданокиву қорбурди онҳо дар адабиёти бадеӣ;
- муайян намудани ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ифоданокӣ ва муассирии онҳо;
- таҳқиқи таносуб, мувофиқат ва фарқи сохтор ва маъноӣ ибораҳо ва муодили онҳо дар забони ҳозираи адабии тоҷикӣ.

Объекти таҳқиқи кори диссертатсиониро маҷмуи рисолаҳои насрии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ – «Расоили форсӣ» ташкил медиҳанд. «Расоили форсӣ» ҳамчун намунаи насри асри XI бисёр хусусиятҳои ин давраи ташаккули таърихии забони тоҷикиро таҷассум намудааст.

Предмети таҳқиқ. Вижагиҳои ибори номӣ дар насри мусаччаъ дар забони адабиёти классикии тоҷик дар заминаи асарҳои насрии яке аз намояндагони барҷастаи он – Хоҷа Абдуллоҳ Ансорӣ мавзӯи баҳси диссертатсия ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назарии таҳқиқро асарҳои илмию назариявии олимони забоншинос, ки доир ба ибора, ҷумла ва наҳв, инчунин, дар самти имконоти луғавию услубӣ ва алоқа дар асарҳои адибони ҷудогона анҷом дода шудаанд, ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии масъалаҳои муҳимму умуминазарии мавзӯи диссертатсия асарҳои олимону муҳаққиқон Л.С. Пейсиков, В. Виноградов, В.С. Расторгуева, Ш.Н. Ниёзӣ, С. Абдурахимов, М. Акрамов, А. Мирзоев, С. Ҳалимов, М.Н. Қосимова, М. Муҳаммадиев, Н. Шаропов, Б. Камолитдинов, Ҳ. Мачидов, Ш. Рустамов, Д. Хоҷаев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов, С. Сабзаев, С. Назарзода, З. Мухторов, О. Қосимов, Ф.Х. Шарифова, М. Саломов, Х. Камолзода, С. Расулов ва дигарон ҳамчун заминаи назариявӣ методологӣ ба кор бурда шуданд. Ҳамчунин, зимни пажӯҳишҳо дар соҳаи адабиётшиносӣ ба баъзе масъалаҳои забони асарҳои насри адабиёти классикӣ, дараҷаи истеъмоли насри мусаччаъ ва ба бисёр масоили нақши тасаввуф дар пешрафти адабиёти классикии тоҷику форс таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Дар иртибот ба ин таҳқиқоти дар соҳаи адабиётшиносӣ анҷомдодаи устод Айнӣ, адабиётшиносон Е.Э. Бертелс, А. Мирзоев, А. Афсаҳзод, Р. Мусулмонкулов, Х. Шарифов, ҳамчунин, пажӯҳишҳои донишмандони Эрон Муҳаммадтақӣ Баҳор, Муҳаммад Ризо Шафеи Кадканӣ истифода гардида, дар заминаи афқору андешаҳои эшон мазмуну мундариҷаи рисолаи илмӣ танзим ва ба баъзе масъалаҳои назарии таҳқиқоти илмӣ равшанӣ андохта шуд. Диссертатсия ба сифати як пажӯҳиши хос дар атрофи рисолаҳои пураарзиши Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ “Расоили форсӣ”, ки шомили як асари номдори адабию ирфонӣ гардидааст, баррасии муфассали илмӣ шуда, дар аснои таҳқиқи паҳлуҳои гуногуни эҷодиёти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба унвонҷӯёну муҳаққиқон ёрӣ мерасонад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Таҳқиқи илмӣ, асосан, аз рӯи методи тасвири лингвистӣ анҷом дода шудааст. Ҳамчунин, дар таърих ба паҳншавии илми забоншиносӣ муносиб дар рисола аносири методҳои маъмули таҳқиқи забоншиносӣ – таҳлилий, таҳлили сохтори семантикӣ, услубӣ, синхронӣ ва диахронӣ, муқоисавӣ таърихӣ ва таҳлили миқдорӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Барои таҳияи таълифи диссертатсия маводи таҳқиқ аз матни асарҳои насри Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ – «Расоили форсӣ» ҷамъ оварда шуда, дар дохили диссертатсия ба ҳамин рисолаҳо ишора карда шудааст. Ҳангоми ҷамъоварии мавод ба матнҳои таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд, ки дар онҳо унсурҳои сачӣ мавқеи назаррас доранд. Бо мақсади возеҳ нишон додани хусусиятҳои луғавӣ семантикӣ ва калимасозӣ бо санъати сачӣ унсурҳои таҳлилшаванда дар дохили матн – ҷумлаҳо, оварда шуданд.

Навгони илми таҳқиқ. Диссертатсияи мазкур дар забоншиносии тоҷик нахустин таҳқиқи илмӣ оид ба «Расоили форсӣ»-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ буда, асосан, қолабҳои ибораорӣ, навардозиҳои Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, арзишҳои адабии ирфонӣ, забону услуби эҷодӣ ва мавқеи ибора дар қиссаҳои ҳикояҳои таъсирбахш бори аввал ба баррасии муфассал фаро гирифта шудаанд. Илова бар ин, дар диссертатсия сохтори грамматикӣ ва ибораҳои номӣ баррасӣ гардидааст. Ғайр аз ин, хусусиятҳои корбурди ибора, таҳаввули сохтор ва маъноии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ таҳқиқ шудааст. Ибораҳо аз рӯи алоқаҳои пешояндӣ, изофӣ ва ҳамроҳӣ таҳқиқ гардидаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Собит карда шуд, ки таҳлилу баррасии вижагиҳои ибора дар насри мусаччаъ муҳим арзёбӣ шудааст, зеро тамоми хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии забон дар ибораҳо зоҳир мегардад.

2. Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи ибора яке аз муҳимтарин қисмати забоншиносӣ ба шумор рафта, қонун ва қоидаҳои асосии ибораро дар ҷумла

ва инчунин, алокаи байни онҳоро бевосита инъикос менамояд. Дар забоншиносии муосир қариб ҳама паҳлуҳои ибораҳои номӣ омӯхта шудаанд.

3. Рисолаҳои ахлоқӣ, сӯфиёна ва муноҷотҳои Ансорӣ нисбат ба дигар осораш шуҳрати бештар доранд. Ансорӣ бо рисолаҳои ахлоқиаш дар адабиётшиносӣ аввалин бор насри мавзуну мусаччаъро ҳамчун шакли бадеӣ чорӣ намудааст.

4. Вижагиҳои корбурди ибораҳои номиро дар “Расоили форсӣ” сарчашмаи таҳқиқ барои муайян намудани мавқеи истеъмоли ибораҳои номӣ пешниҳод намудаем.

5. Хусусияти фарқкунандаи матнҳои расоили Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар он аст, ки ӯ услуби нигориш ва ҷумлабандии хос дорад, инчунин, аз лаҳҷаи Ҳирот барои сохтани калимаҳои ҳамқарина истифода намудааст. Ин ҳам яке аз услубҳои нигориши ӯ ва маҳорати касбиаш дар насри мусаччаъ мебошад.

6. Таҳлилу баррасӣ ва муайян намудани мавқеи насри мусаччаъ дар самти забоншиносии форсу тоҷик хеле дертар сурат гирифтааст, зеро насри мусаччаъ дар асарҳои адабию бадеӣ дар шакли маҳдуд, танҳо дар муқаддимаю дебочаҳо эҷод мешуд.

7. Пажӯиши ибораҳои содаву мураккаби насри мусаччаъ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо назардошти барҷастатарин хусусиятҳои онҳо ва нақши ибораҳо дар ифодаи мақсаду мароми нависанда аз муҳимтарин паҳлуҳои кори диссертатсионии мо ба ҳисоб меравад.

8. “Расоили форсӣ” ҳамчун намунаи насри асрҳои XI-XII дар байни осори насрии ин давра аз вижагиҳои хос бархӯрдор аст ва бисёр ҷанбаҳои забони насри ин давраро таҷассум менамояд.

9. Таснифи ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ” аз рӯи хусусиятҳои сохторӣ аз рӯи алоқа, мавзуният, ҳазмшавӣ, семантика ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ барои муайян намудани нақши ибора дар «Расоили форсӣ» мусоидат менамояд.

10. Вобаста ба мавзуъ ва мундариҷа дар «Расоили форсӣ» сохти ибораҳо мавқеи хос дошта, ба воситаи онҳо маъноӣ мафҳумҳои мухталифи динию ирфонӣ ифода гардидаанд. Аз ин рӯ хангоми таҳқиқ ба гурӯҳи ибораҳо тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шуд. Аз ҷумла, ибораҳои номии пешояндӣ ифодакунандаи мафҳумҳои гуногун буда, бо таъсири мавзуъ ва мундариҷаи асар истеъмоли гардидаанд ва дар ифодаи мақсаду мароми нависанда нақши муҳим бозидаанд. Онҳоро дар навбати худ ба ибораҳои исмии пешояндӣ, ибораҳои сифатии пешояндӣ, ибораҳои шуморагии пешояндӣ ва ибораҳои ҷонишини пешояндӣ ҷудо намудаем.

11. Ибораҳои изофӣ яке аз сарчашмаҳои бою ғанӣ дар забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ баррасию омӯзиши нақши ибораҳои изофӣ аз рӯйи таснифот: ибораҳои изофии исмӣ, ибораҳои изофии сифатӣ ва ибораҳои изофии шуморагӣ дар «Расоили форсӣ» мо як андоза барои муайян кардани тарзи баён ва меъёри интиҳобу истеъмоли сухан дар роҳи офариниши маънӣ, мазмунҳои тоза ва хусусиятҳои услубии рисолаҳои нависанда, ҳамчунин, барои шинос гардидан ба коргоҳи эҷодии ӯ мусоидат мекунад.

12. Ибораҳо дар осори ҳар як нависанда соҳиби нишонаҳои фардӣ гардида, ба объекти тасвир ва мавзую мундариҷаи асар вобастагӣ доранд. Ибораҳо барои ифодаи насри мусаччаъ хизмат карда, моҳияти тасвири равшантар баён мекунанд. Бори аввал дар рисолаи илмӣ ба масъалаи нақши ибораҳои номии алоқаи ҳамроҳӣ тавачҷуҳ зоҳир гардид ва муқаррар карда шуд, ки нависанда хангоми офаридани насри мусаччаъ калимаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосии арабиро моҳирона ба кор бурда, маъноӣ образҳоро ниҳоят ҷолиб хулосабарорӣ мекунад. Инчунин, ибораҳо моҳияти тасвири нависандаро боз ҳам возеҳтару равшантар ва каломӣ нависандаро таъсирбахш гардондааст.

13. Дар натиҷаи таҳқиқи ибораҳои номӣ, инчунин, гурӯҳи ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ, ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ ва ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ низ дар «Расоили форсӣ» мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Масъалаҳои назарӣ, равишҳои таҳқиқ ва хулосаҳои ҳосилшуда дар ин рисола ҷанбаҳои омӯзиши ибораҳои номиро пурратар гардонид, дар муайян намудани арзишҳои наср метавонад нақши бориз дошта бошад.

Аз таҳқиқи мазкур баъзе хусусиятҳои забони насри асри XI-ро ошкор ва дараҷаи корбурди калимаю ибораҳоро дар ин марҳилаи ташаккули таърихии забони адабии тоҷикӣ муайян кардан мумкин аст. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқ дар ҳалли як қатор масъалаҳои назариявии наҳв, лексикӣ семантикӣ, услубӣ фардӣ ва калимасозии асарҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мусоидат мекунад. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми анҷом додани таҳқиқи илмӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, дар ҳалли масъалаҳои санадҳои бадеӣ, маъношиносӣ ва услубшиносӣ амалӣ, зимни пажӯҳиши масъалаҳои назарию амалии иборасозӣ, наҳв ва ҳангоми анҷом додани таҳқиқоти густурдаи илмӣ доир ба забон қобили истифода буда метавонад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаҳои онро ҳангоми таълими фанҳои лексикология, морфология, услубшиносӣ, муайян намудани ҷанбаҳои наҳвии забон истифода бурдан мумкин аст. Маводи рисола ҳамчунин ҳангоми навиштани китобҳои дарсӣ ва дастуру васоити таълимӣ доир ба таърихи забони адабии тоҷикӣ, наҳв истифода шуда метавонад. Қисматҳои алоҳидаи қори илмиро ҳамчун маводи боэътимод ҳангоми хондани курсу семинарҳои махсус доир ба масъалаҳои насри мусаччаъ ва шинохти ибораю ҷумлаҳо дар факултетҳои филологияи муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба қор бурдан имконпазир аст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ 6D020502 – Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар диссертатсия бори нахуст дар забоншиносӣ тоҷик ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, хусусиятҳои наҳвии ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ муайян карда

шудааст. Саҳми шахсии муҳаққиқ, ҳамчунин, дар ҷамъоварии маводи таҳқиқ ва коркарду баррасии он, тасвиби натиҷаҳо, омода намудани маърузаҳо ва интишори мақолаҳои илмӣ доир ба мавзуи таҳқиқ зоҳир мегардад. Таҳқиқи илмии мазкур заҳмати чандсолаи муаллиф ба ҳисоб рафта, дар шакли диссертатсияи мукамал ба анҷом расидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мавзуи диссертатсия актуалӣ буда, дар шурои олимони факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратчаласаи № 4 аз 06.12.2018) тасдиқ карда шудааст.

Нуктаҳои муҳим ва натиҷаҳои таҳқиқ дар ҷаласаҳо ва семинарҳои илмии кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҳамчунин, аз натиҷаҳои таҳқиқ дар конференсияҳои илмию назариявии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ (солҳои 2019-2024), аз ҷумла, дар конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе, 2024), конференсияи байналмилалии илмию амалӣ дар мавзуи «Нақши Пешвои миллат дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ» (Душанбе, 2024) мақолаҳои илмӣ пешниҳод гардидааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи забон ва типология, ДМТ (суратчаласаи №6 аз 27 декабри соли 2024) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ доир ба мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи диссертатсия 7 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Вазорати муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва илми Федератсияи Россия ба таъб расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб ва хулосаю рӯйхати адабиёт иборат буда, 174 саҳифаи чопи компютериеро дар бар мегирад.

БОБИ I

ВИЖАГИҲОИ ИБОРАҲОИ НОМӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР НАСРИ МУСАҶЦАЪ

1.1. Дарачаи омӯзиши ибораҳои номӣ

Ҳар андешае, ки дар мағзи сари инсон пайдо мегардад, дар пояи калима, ибора ва ҷумла бунёд мегардад. Дар ин ҳолат ибора низ мақому мавҷеи бузург дорад, зеро он аз вожаҳои гуногун ташаккул ёфта, барои сохтани ҷумла ба сифати маводи муҳим хидмат мекунад.

“Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи ибора яке аз муҳимтарин қисмати забоншиносӣ ба шумор рафта, қонун ва қоидаҳои асосии калимаро дар ҷумла ва инчунин алоқаи байни онҳоро бевосита инъикос менамояд. Пажӯҳиши ибора таърихи дуру дароз дошта, ҳанӯз аз замони қадим диққати олимониро ба худ ҷалб карда буд” [119, 18].

Аполлон Дискол, ки дар таълимоти забоншиносӣ ҳамчун аввалин асосгузори синтаксис ҳисобида мешавад, чунин мешуморад: “вазифаи асосии синтаксис аз муқаррар намудани маъно ва вазифаи синтаксисии калимаҳо (ҳиссаҳои нутқ) ва дар ҳамин калимаҳо аз онҳо сохтани “нутқи том” иборат мебошад. Калимаҳо ба ҳам пайваст шуда, маъноӣ ҳар яки он ба тарзи унсури нутқ (ҷумла) ба ҳисоб мераванд. Чи тавре, ки ҳичоҳо аз ҳарфҳо сохта мешаванд, ҳамон тариқ аз пайвасти дурусти калимаҳо ҷумлаҳо ташкил меёбанд” [139, 138]. Ҳамин тавр грамматик Аполлон Дискол синтаксисро ҳамчун таълимоти пайвасти калимаҳо мефаҳмид ва қушодани қонунҳои алоқаи калимаҳоро вазифаи асосии синтаксис мешуморид. Ҳамин гуна фикрро И. Тронский низ қайд намудааст. Ӯ чунин менависад, ки дар таълимоти Демокрит (аз муоинаҳое, ки ӯ анҷом дода буд) се унсури асосӣ мавҷуд буд: “калима, ибора ва ҷумла, ки дар байни ҳиссаҳои нутқ ва ҷумла ибора ҷойи васатро ишғол менамояд” [139, 18]. Инчунин вобаста ба

таълимоти забоншиносии умумӣ донишмандону забоншиносони чӣ шарқ ва чӣ ғарб дар пажӯҳиши ибора нақши хеле бузургро мебозанд. Хусусан, забоншиносии рус низ дар ин марҳила пешсафӣ доранд: И.П. Илия, И.П. Шишкина, В.С. Расторгуева, Н.М. Васильева, В.В. Виноградов ва дигарон.

Дар Русия роҳҳои махсуси инкишофи илми синтаксис вучуд дошт. Дар грамматикаҳои қадимтарини русӣ таълимоти калима ва ҷумла мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст. Вобаста ба таълимот синтаксис дар грамматикаи қадимаи рус ибора ҳамчун таълимоти пайватшавии ҳиссаҳои нутқ, калима дар ҷумла ҳисобида шуда, мавқеи омузиши махсуси худро доро мебошад.

М.В. Ломоносов бо асари худ “Российская грамматика”, ки соли 1755 бори дуюм чоп шудааст дар таърихи илми забоншиносии рус ҳамчун намунаи хубе барои омӯхтани сохти грамматикӣ забони русӣ, ҳисобида мешавад. М.В. Ломоносов синтаксисро ҳамчун таълимоти “пайвасти ҳиссаҳои нутқ” муайян мекунад. “Ў ҳарчанд истилоҳи ибораро ба қор набурда бошад ҳам менависад академик В.В. Виноградов, – вале принсипи ба вучуд омадани пайвасти калимаҳоро муайян намудааст. Ин принсипи ба таври синтаксиси тафсил ёфтани ҳиссаҳои нутқ, ки ба роҳи ба онҳо ҳамроҳ шудани дигар калимаҳо (ҳиссаҳои нутқ) ба вучуд меояд, пеш аз ҳама ба хусусияти синтаксисии қадимаи аз ҷиҳати грамматикӣ асосии ибора вобаста аст” [24, 6].

Ақидаҳои синтаксисии М.В. Ломоносовро шогирди ӯ забоншиноси барҷастаи рус академик А.Х. Востоков давом додааст. Ба монанди М.В. Ломоносов А.Х. Востоков синтаксисро ҳамчун таълимоти “ибора” муайян намудааст. А.Х. Востоков шаклҳои асосии ибораҳоро дар шакли кутӯҳу дақиқ ва дараҷаи баланд тасвир намудааст. Ҳамон тавре, ки академик В.В. Виноградов иброз медорад: “принсипҳои аз тарафи Востоков қор кардани таълимоти шаклҳо ва ҳелҳои ибораҳо дар забони адабии рус, махсусан дар доираи ибораҳои пешояндӣ, ҳоло ҳам мавқеъ ва аҳамияти худро гум накардаанд” [24, 219].

Аз охири асри 19 дар забоншиносии рус, сар карда аз асарҳои академик Ф.Ф. Фортунатов, масъалаи таҳқиқи ибора ва ҷумла дар маркази диққати олимони қарор мегирад.

Ф.Ф. Фортунатов дар асоси таълимоти худаш дар бораи шакли калимаи ҷудогона таснифоти калимаҳоро аз рӯи аломати шаклии онҳо муайян мекунад. Ӯ чунин мегӯяд: “Азбаски калимаҳо дар тафаккур, аз ин рӯ дар нутқ низ бо якдигар пайвастанд, ғайр аз калимаҳои алорҳида дар забон боз ибораҳо ҷудо мешаванд” [141, 139]. Ба ақидаи забоншинос шаклҳои гуногуни ибораҳо низ дар забон вучуд доранд, ки омехтани он мавзӯи асосии синтаксис ҳисобида мешавад: “Он қизи бутунро аз рӯи маънӣ ман ибора меномам, ки аз пайвасти як калимаи пурра (на ҳиссаҷа) бо калимаи пурраи дигар сохта мешавад, ин хоҳ ифодаи бутуни психологӣ ва ё ифодаи ҷузъи он бошад” [141, 132].

Ф.Ф. Фортунатов ибораҳоро мувофиқи таълимоти худ ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: “1. грамматикӣ, яъне ибораҳое, ки дар онҳо муносибати предмети фикр ба воситаи шаклҳои забон ифода гаштаанд, масалан: парранда парвоз мекунад; ҳавои фораҷ; 2. ғайриграмматикӣ, яъне ибораҳое, ки дар онҳо муносибати байникалимаҳо бо шаклҳои забон ифода наёфтаанд, масалан: шоир Пушкин” [141, 395].

Бояд зикр намуд, ки саҳми академик Ф.Ф. Фортунатов дар инкишофи таълимоти ибора як андоза бузург аст. Ӯ ибораро ҳамчун як зинаи мустақили синтаксисӣ меҳисобад ва онро ба сифати мавзӯи асосии таҳқиқи синтаксис пешниҳод кардааст. Ҳамчунин Ф.Ф. Фортунатов назарияҳо аз ҷиҳати илмӣ асосноки худро доир ба омӯзиши ибора пешниҳод намудааст, ки минбаъда дар омехтани масъалаҳои синтаксисии забони русӣ таъсири амиқ расонид.

Синтаксис аз ибтидои пайдоишаш алоқаи калимаҳоро дар нутқ ифода карда ҳамчун *таълимоти ибора* ба вучуд омадааст: “Худи истилоҳи синтаксис, ки аз манбаи баромадаш ҷунонӣ аст, дар грамматикаҳои ҷунониҳои қадим ба ду маъно истеъмол мешуд: 1. Пайвасти овозҳо; 2. Пайвасти калимаҳо дар нутқ” [107, 5]. Таърифи нисбат ба ибора додаи Петерсон қариб

ба қоидаи имрӯзаи ибора наздик аст. Имрӯзҳо ҳам ибораро пайвасти ду калима ва ё якчанд калимае, ки як маънои бутунро мефаҳмонад таъриф медиҳанд.

Дар бораи тафовути ибора ва ҷумла бисёр забоншиносон ақидаҳои хешро баён кардаанд. Масалан дар асарҳои илмии В.В. Виноградов, Н.Н. Прокопович, Н.Ю. Шведова, доир ба таълимоти ибора аз ҷиҳати мувофиқати мантиқӣ бештар баҳс мекунад. Фаҳмиши ибора дар асарҳои В.В. Виноградов бо тартиби куллан дигар сурат гирифтааст. “В.В. Виноградов дар таълимоти синтаксисии худ мафҳумҳои ибораю ҷумлаҳоро ҷудо мекунад ва идеяи ҷудо кардани ибораю ҷумлаҳо дар асарҳои илмии доир ба синтаксис баҳшида шудаи худ баён намудааст”[110, 45]. Доир ба таълимоти дар бораи синтаксис ва махсусан ибора, ки В.В. Виноградов анҷом додааст, метавон дар асарҳои шогирдонаш маълумотҳои бештар пайдо намуд. Махсусан шогирдони ӯ Н. Прокопович ва Н.Ю. Шведова дар асарҳояшон дар бораи таълимоти илман асоснок гардидаи синтаксисии В.В. Виноградов пурра андешаронӣ намудаанд.

Бо ҳамин андеша хулосаи зиёде аз забоншиносон дар мавриди ибора чунин аст: “Ибора сохтест, ки дар натиҷаи пайвастании калимаҳои муस्ताқил дар доираи муносибатҳои тобеъ ба миён меояд. Дар ин маврид маънои грамматикӣ ибора муносибатҳоеро дар бар мегирад, ки дар байни ҷузъҳои асосӣ ва вобаста ба вучуд меоянд. Дар ҳамин тартиб ҷанбаҳои гуногуни таълимоти синтаксисии ибора дар осори классикони мо, ба мисли Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва Насириддини Тусӣ андешаҳои пурарзишero мушоҳида мекунем”[119, 23]. Дар садаҳои минбаъда дар осори Шамси Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ва Вочидалиёи Мучмалӣ дар бораи сохт ва вижагиҳои маъноии ибора андешаҳои ҷолиб баён шудаанд. Вобаста ба асарҳои илмии ҳар як олим ва муҳаққиқони классикони мо, хушбахтона, пажӯҳишҳои муайяни илмӣ гузаронида шудааст. Махсусан дар осори маъруфи забоншиноси тоҷик Д. Хоҷаев бо номи «Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI» ва шогирдонаш О. Додаров Ф.

Мирзоёров, Н. Курбонов гузаронида шудааст. Саҳми олимону донишмандони маъруф ба монанди Н. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, Х. Каримов, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, С. Атобуллоев, А. Мирзоев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, Д. Хочаев, Л. Пейсиков, Р. Ғаффоров, А. Халилов дар омӯзиш ва таҳқиқи соҳти грамматикӣ забони тоҷикӣ басо бузург ва назаррас аст. Ин олимони дар таълифоти худ бевосита ба масъалаҳои ибора машғул шудаанд.

“Бар хилофи бисёре аз олимони дигар аввалин муҳаққиқи забони адабии тоҷикиро метавон Абуалӣ ибни Сино номид, ки дар китоби худ дар бораи сохтори ҷумла, ибора ва калимаҳо таҳлили хеле ҷолиб кардааст” [119, 18]. Ҷунончи, Абуалӣ ибни Сино дар рисолаи “Мантиқ” чунин қайд мекунад: “Бояд ки доништа ояд, ки лафз ду гуна бувад: якеро муфрад хонанд, ҷунон ки гӯи: Зайд ва Мухаммад ва ҷунонки гӯи: мардум ва доно ва якеро мураккаб ва муаллаф хонанд, ҷунонки гӯи: Мардум доност, ё мардуми доно. Ва то ҳоли лафзи муфрад доништа наояд, ҳоли лафзои мураккаб доништа наояд” [148, 108]. Ҳамчунин доир ба ҳамин матлаб дар ҷои дигар чунин менигорад: “Бояд бидонед, ки ифода метавонад ду навъ бошад: навъи якумро ибори сода меноманд, масалан, вақте мегӯед: «Зайд. «ва «Мухаммад» ё вақте ки шумо мегӯед: «мардум» ва «ақл» ва навъи дуюмро муаррифии мураккаб ва печида меноманд, масалан, вақте ки шумо мегӯед: «Мардум оқил ҳастанд» ё «мардуми оқил». Модоме, ки мо маънои ибораҳои содари нафаҳмем, навъҳои мураккаби ибораҳоро доништа наметавонем. Ба андешаи мо, олим навъи дуюми ибораҳоро бо мисоли «мардуми доно» ва мураккаб (муаллиф) бо мисоли «Мардуми доно аст» ба ду навъ ҷудо мекунад. оқилона мебошанд), ки метавонад ибора ва пешниҳодро дар бар гирад” [5, 187].

Мафҳуми ибора дар “Ғиёсуллуғот”-и Мухаммад Ғиёсиддин дар мақолаи луғавии “Изофа” роҷеъ ба таркиби изофӣ маълумоти нисбатан васеъ оварда шудааст, ки онро муҳаққик, иборашинос Абдусаттор Мирзоев очерки грамматикӣ номидааст [77, 67]. Дар ин очерки грамматикӣ вазифаи бандики изофӣ чунин таъкид шудааст: “изофа ба истилоҳи навҳиён нисбатест, ки

миёни ду исм воқеъ шудааст бар вачҳи тақйид. Исми аввалро музоф ва исми сониро музофунилайҳ гӯянд”[177, 67]. “Қолиби таваҷҷӯҳ аст, ки муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” ибораҳои изофиро аз лиҳози вижагиҳои луғавию грамматикӣ чузъҳо ба даҳ гурӯҳ чудо карда, маъно ва мазмуни ҳар гурӯҳро бо мисолҳои мушаххас сабт намудааст. Гурӯҳи аввал – “изофии тамликӣ”, он изофии мулк аст ба сӯйи молик чун: *аси Зайд ва ганҷи Қорун* ва ҳамчунин изофии молик бар мулк, яъне баракси ҳол, чун: *худованди хона ва султони Рум ва молики динор* ва онро изофии ҳақиқӣ низ гӯянд”[177, 68]. Гурӯҳи дуюм – “изофии таҳсисӣ”, ки онро муаллиф боз ба чаҳор банд тақсим намудааст: изофии мухассас, чун: *пӯсти анор ва дӯкони аттор*; изофии мусаббиб, чун: *куштаи ғам*; изофии сабаб, чун: *теги интиқом*; изофии ибнӣ, чун: *Абулфазли Муборак ва Бӯалии Сино*. Гурӯҳи сеюм – “изофии тавзеҳӣ”. Чун: *шаҳри Басра ва хиттаи Бухоро ва боди шимол ва рӯзи душанбе*. Гурӯҳи чаҳорум – “изофии табиинӣ”, онро байнӣ низ гӯянд, чун: *косаи булӯр ва ҷомаи дебо ва қаламдони ҷӯб*. Гурӯҳи панҷум – “изофии ташбеҳӣ”, ки онро изофии маҷозӣ низ гӯянд, чун: *душмани нафс ва сунбули зулф ва нарғиси чаши ва сандуқи сина*. Гурӯҳи шашум – “изофии тавсифӣ”, чун: *шамшери тез ва марди шуҷоъ ва корди кунд ва аси кабуд*. Гурӯҳи ҳафтум – “изофии маҷозӣ”, ки онро истиора низ гӯянд, чунонки: *сари ҳуш ва қадами фикр ва дасти ақл*. Гурӯҳи ҳаштум – “изофати зарфӣ”, мислӣ: *нишинандаи бозор ва оби дарё ва обу ҳавои саҳро ва шишаи гулоб*. Гурӯҳи нухум – “изофии иқтиронӣ” ва он чунон аст, ки музоф ва музофилайҳ иқтирони маънавӣ дошта бошад, чун: *номаи иноят*. Гурӯҳи даҳум – “изофати бааднии мулобасат”, яъне нисбат кардани якеро бар дигаре ба камтар муносибате, ки дар байни онҳо мавҷуд аст, ба монандӣ: *Ирони мо бих аз Тӯрони шумост...* [178, 67-68]. Тавре, ки аён аст дар “Ғиёс-ул-луғот” нақш ва моҳияти грамматикӣ бандаки изофӣ ба гурӯҳҳои гуногун чудо гардида, ба маврид ва дақиқ гурӯҳбандӣ гардида, мисолҳои мувофиқро далел овардааст ва аз ҳама ачибаш он аст, ки ҳамин даҳ гурӯҳи дар боло овардашударо номгузории мувофиқу нисбатан зебӯе низ намудааст. Агар аз он давраҳо то

забоншиносии имрӯза (ба хусус забоншиносии тоҷик) назар намуда, муқоиса намоем он мафҳуму моҳиятҳои таърихӣ таҳлил карда мешаванд, аммо дар иборашиносии имрӯза тарзи номгузорӣ ва баромади калимаҳо нисбат ба қабл иваз гардидаанд. Масалан дар “Ғиёс-ул-луғот” мафҳуми музоф ва музофиллайҳ маъмул бошад, имрӯз мафҳумҳои тобеъкунанда ва тобеъшаванда ҷойи онро пурра ишғол намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” доир ба пешояндҳо, ки дар ташкили ибораҳои пешояндӣ мавқеи басо муҳим доранд, маълумоти батафсил оварда шудааст. Муаллиф дар луғоти мазкур маънои пешояндҳои аслиро баён намуда, инчунин маънои маҷозӣ ва грамматикӣ пешояндро дар ибора ва ҷумла таҳлил намудааст. Ҷунончи, ҳангоми тавсифи пешоянди “ба” бисту панҷ маънои онро ба қайд гирифтааст ва ҳуди муаллиф дар бораи ҳамин бисту панҷ маънои “бо”-и форсӣ алоҳида-алоҳида ва мушаххасан маълумот додааст [178, 108].

“Дар рушди назарияи ибора дар забоншиносии муосири тоҷик саҳми хеле арзандаро забоншиносии маъруфи тоҷик С.В. Хушенова гузоштааст. Аз ҷумла дар робита ба ибораҳо қайд мекунад, ки ибора ин мафҳумҳои воҳиди ҷудогона буда, одатан якҷанд калимаро ифода намуда, бо истифода аз ҳиссаҷаи синтаксисии изофӣ, воҳидҳои луғавӣ пурмаъно ва грамматикӣ озод сохта мешаванд” [152, 66].

Дар забоншиносии тоҷик соли 1975 мақолаи А. Мирзоев “Хелҳои алоқии синтаксисӣ дар ибора” ҷоп шудааст, ки хелҳои алоқии калимаҳо дар ибора ва дар ҷумла аз нигоҳи илмӣ баррасӣ ва гурӯҳбандӣ шудаанд. Ҷамҷунин А. Мирзоев асари дигаре, ки ба масъалаи ибораҳои забони тоҷикӣ бахшида шудааст бо номи “Масъалаи ибора дар забони тоҷикӣ” соли 2002 рӯйи ҷоп овардааст, ки доир ба иборашиносии тоҷик дар ҳама қисматҳои забоншиносӣ баҳс намуда хулосаҳои дақиқеро рӯйи қор овардааст. А. Мирзоев дар асарҳои худ, ки ба масъалаҳои иборавӣ забони тоҷикӣ бахшида шудааст, қайд мекунад, ки доираи синтаксис дар баробари ҷумлаҳо инчунин

тавсифи навъҳои ибораҳо бо назардошти роҳҳои алоқамандии таркиби онҳоро низ дар бар мегирад.

Муқим Акрамов доир ба ибораҳои сифатии забони тоҷикӣ кори таҳқиқотие анҷом додааст. Ин таҳқиқот пурра ба масъалаҳои ибораҳои сифатии забонамон бахшида шуда дар атрофи забони адабии муосири тоҷикӣ баҳс менамояд. Ин асарро метавон намунаи хубе барои заминаи иборашиносии муосири тоҷик пешниҳод намуд. Муқим Акрамов масъалаи ибораҳои сифатиро дар асараш ба таври комил баррасӣ ва таҳқиқ намудааст.

Шуруъ аз солҳои 80-уми асри ХХ иборашиносӣ дар илми забоншиносии муосир вусъат ёфта таҳқиқотҳои илмии назаррас аз ҷониби забоншиносони ҷавон рӯи қор омаданд. Ин асарҳои ба ибора бахшидаи онҳо метавонад дар илми забоншиносии тоҷик поягузор бошад.

Аз миёни забоншиносони муосир, ки доир ба ибораҳои номии пешояндӣ таҳқиқоте анҷом додааст, метавон А. Солиевро мисол овард. А. Солиев дар мавзӯи «Ибораҳои номии пешвандӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик (аз рӯи маводи осори бадеии С. Айнӣ)» [130] мебошад. Дар ин кори анҷомёфта, ки ба масъалаҳои омузиши ибораҳои синтаксисии забони адабии муосири тоҷикӣ бахшида шудааст, дар он ибораҳои номии пешояндӣ мавриди пажӯҳишу таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар асари муҳаққиқ, забоншиноси барҷастаи тоҷик А.О. Ғаффоров таҳти унвони «Ибораҳои феълӣ бо пешвандҳои аслий дар «Бадоеъул-вақоъ»-и Зайниддини Восифӣ» [30], доир ба ибораҳои феълӣ бо пешвандҳои аслий дар асоси маводи «Бадоеъул-вақоъ»-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ баррасӣ шудааст.

Дар рисолаи илмии забоншиноси тоҷик С. Қурбонов, ки бо номи «Ибораҳои исмӣ дар лаҳҷаҳои Бойсун» дифоъ гардидааст, метавон мисол овард, ки ин рисолаи илмӣ бо он фарқ мекунад, ки дар он масъалаи ибора дар ғӯишҳои забони тоҷикӣ нигаронида шудааст. Рисолаи илмии С. Қурбонов барои муайян намудани хусусиятҳои ибора дар ғӯишҳо таҳқиқоти барҷаста ҳисобида шудааст.

Доир ба масъалаи ибора ва махсусан ибораҳои изофӣ, ки дар забоншиносии тоҷик аҳаммияти бештар доранд, метавон рисолаи илмии Х.М. Камолзодаро зерин унвони «Ибораҳои изофӣ дар «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ» таҳқиқ шудаанд» [56] намуна овард, ки дар илми забоншиносӣ ва махсусан дар боби синтаксис ва иборашиносӣ аҳаммияти илмии калон дорад. Ин асар бо он фарқ мекунад, ки дар атрофи осори адабиёти классикӣ масъалаи ибораро таҳқиқ намудааст.

Асаре, ки доир ба таркиби калима ва ибора дар асоси маводи адабиёти муосири тоҷик бахшида шудааст ин кори таҳқиқотии М. Темурова мебошад. М. Темурова дар таҳқиқоташ доир ба иборашиносӣ бисёр масъалаҳои ҳалталаби синтаксисро баррасӣ намудааст. Махсусан масъалаи таркиби ибора ва маънои он дар матн, ки чи гуна сурат гирифтааст ва кадом масъалаҳоро дар назм метавонад ифшо кунад, мавзӯи баҳси кори диссертационии ӯ ба ҳисоб меравад.

Дар ҳақиқат ҳам осори назмиву насрии шоирони классикӣ аҳаммияти хосе доранд дар офаридани воҳидҳои грамматикиву луғавии забон. Махсусан омузиши ибора метавонад ба паҳлуҳои гуногуни осори шоирон алоқаманд бошад. Муҳимтарин масъалаҳои забоншиносӣ ва воҳидҳои онро метавон аз шоҳасарҳои назмӣ ва насрии адабиёт ва махсусан адабиёти классикӣ дарёфт намуд. Таҳлилу баррасии воҳидҳои забонӣ ва услубии осори адабиёти классикӣ, яке аз масъалаҳои муҳим дар илми забоншиносии тоҷик ҳисобида мешавад, зеро бо таҳлилҳои муфассали осори назмӣ ва насрӣ мо метавонем хусусиятҳои забонии илми забоншиносии тоҷикро муайян намуда инкишоф диҳем.

Дар илми забоншиносии муосир баъзе олимони забоншинос кушиш ба харҷ дода истодаанд, ки хусусиятҳои хоси забонии осори шоиронаро муайян намоянд. Дар ин маврид метавон забоншиносии тоҷик М.К. Саломӣро ҳамчун намуна баён намуд. М.К. Саломӣ дар асару мақолаҳои доир ба масъалаи лингвопоэтика дар осори олимону донишмандони классикии тоҷик ва насри онҳо ба монанди Ҳофиз, Камолӣ

Хучандӣ, Чалолиддини Румӣ, Абдурахмони Қомӣ ва ба ҳамин монанд дигар донишмандони каломӣ бадеӣ ибрази назар намудааст.

Доир ба таҳқиқотҳое, ки дар самти хусусиятҳои забонии назм ва наср анҷом ёфтаанд, ақсарияти муҳақиқон бар он ақидаанд, ки хусусиятҳои нотакрори забонӣ бештар дар назм муайян мегардад. Гӯё забони назм ин забони меъёр ва қоидаҳои яклухти грамматикӣ асту халос. Шояд ин ақида то андозае дуруст бошад, аммо агар насри мусаччаъро ба назар гирем, маълум мегардад, ки дар насри мусаччаъ ҳам хусусиятҳои забонӣ ва услубӣ ва ҳам хусусиятҳои грамматикӣ ва махсусан синтаксисӣ дар тарозуи насри мусаччаъ баробарвазанд. Насри мусаччаъ насрест, ки метавонад тасвирхоро бо ҳама воҳидҳои луавии забон баён намояд. Қумлаҳоро метавонад бо дарназардошти ҳиссаҳои нутқ ва сохти ибора қумла ва матнҳои комилро оро диҳад. Хулоса дар насри мусаччаъ мо метавонем дар дилҳо мавзӯи ба забоншиносӣ таълуқдошта таҳқиқоти илмӣ анҷом диҳем.

Масъалаи омузиши ибора дар забоншиносии тоҷик қариб ҳама ҷиҳатҳояш омӯхта шудааст. Метавон гуфт, ки ибора дар забони адабии ҳозираи тоҷик ба таври бояду шояд омӯхта шудааст, аммо дар осори классикон камтар мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Масъалаи ибора дар лаҳҷаву ғӯишҳои забони тоҷикӣ низ якҷанд қорҳои таҳқиқотӣ аз тарафи муҳақиқон Р. Фафоров, Ф. Қӯраев, Б. Саъдуллоев ва Л. Назарова рӯйи даст омадааст, ки бевосита ба омузиши ибора дар лаҳҷа бахшида шудааст.

Нахустин бор В.С. Расторгуева дар асараш «Очерки по таджикской диалектологии» [112] дар самти ибораҳои синтаксисӣ таваҷҷӯҳ кардааст. В.С. Расторгуева ибораҳои номиро мавриди омузиши худ қарор дода якҷанд навъи ибораро ишора намудааст. Қобили зикр аст, ки назарияи иборашиносии муосирро аввалин бор ӯ пешниҳод намудааст. Аз ҳамин сабаб аст, ки В.С. Расторгуеваро дар назарияи иборашиносии тоҷик аввалин меҳисобанд.

Соли 1955 асари аз ҷиҳати илмӣ пуарарзиши забоншиносии маъруфи тоҷик профессор Д.Т. Тоҷиев зери унвони «Усулҳои алоқамандии

муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии муосири тоҷик» аз чоп мебарояд, ки дар атрофи роҳҳои пайвасти ибора ва ҷузъҳои таркибии онҳо баҳс мекунад. Д.Т. Тоҷиев дар ин асараш ибраз мекӯрад, ки ибора воситаи асосӣ дар сохтани ҷумла ба ҳисоб меравад: “Ибораҳое, ки аз қолаби муайян иборатанд, метавонанд дар ҷумла на танҳо ҳамчун аъзои асосӣ ё дуюмдараҷаи ҷумла, балки ҳамчун калимаҳое, ки аз ҷиҳати синтаксисӣ иборатанд ба аъзои ҷумла вобаста набошанд” [132, 6]. Доир ба ақидаи муҳаққиқ, дар раванди муайян намудани гурӯҳҳои ҷумлаҳо бояд ба ҷойгоҳи калимаю ибораҳо диққат дод, зеро ба ҳамин восита мо метавонем ҷумлаҳоро дуруст гурӯҳбандӣ намоем. Профессор Д.Т. Тоҷиев ба ғайр аз ин асари пураарзишаш ҳанӯз дар бораи муносибати ибора бо ҷумла солҳои 50-ум якҷанд асару мақолаҳое ба таърифи расонида будааст, аммо асари мазкур ҳамчун намунаи таҳқиқоти умумӣ дар мавзӯи муносибати байни ҷузъҳои таркибии калимаву ибораҳо дар ҷумла як асари заминавӣ дар таърихи забоншиносии муосири тоҷик гардидааст.

Минбаъд масъалаи таҳқиқи ибора махсусан ибораҳои синтаксисӣ дар забоншиносии тоҷик вусъати бештар ёфт. Масалан муҳаққиқ Ғ. Ҷӯраев дар асари худ “Лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон” тарзу воситаҳои ибораҳои исмиро бо гурӯҳбандихояш мавриди омӯзиш қарор додааст. Ба хусус лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабонро, ки дар гуфтугӯ чи гуна сурат мегирад ба таври саҳеҳ нишон додааст. Инчунин муҳаққиқи дигар Р. Ғаффаров дар китобаш “Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ” воситаҳои грамматикӣ ибораҳои исмиро сифатино бо гуруҳҳояшон мавриди омӯзиш қарор додааст. Ҳамчунин муқоисаи ибораҳоро дар намунаи адабию лаҳҷавиашон низ ба назар гирифта муфассал дар ин бора маълумот додааст. Масъалаи омӯзиши ибораҳоро дар лаҳҷаҳо забоншиносии муосири мо С. Қурбонов нисбатан ҷиддӣ таҳқиқ намуда ин масъаларо нотамои меҳисобад ва фикрҳояшро дар мавриди ақидаҳои муҳаққиқони дар боло зикршуда бо далелҳои қатъӣ ибраз мекӯрад. Ба ақидаи ӯ ҳарчи бештар таҳқиқ намудан дар ин самт метавонад боиси инкишофи масъалаҳои ибораҳои синтаксисӣ ва забоншиносӣ гардад.

Аз рӯйи таҳқиқотҳои илмӣ муайян гардидааст, ки асоси иборашиносии муосири тоҷикро назарияи иборашиносии рус ташкил медиҳад. Муфассал аст, ки дар баробари қорҳои анҷомёфта дар самти иборашиносӣ боз баъзе масъалаҳои ҳалталаб ҳали худро наёфтаанд ва дар байни муҳаққиқон низ дар ин самт баҳсҳои илмӣ нотамо аст. Бояд зикр намуд, ки дар сохтани ибора маънои калима низ муҳим ва зарурӣ ҳисобида мешавад, зеро ибора як фикри тоҷро инъикос намуда маъноҳои дақиқро доро мебошад. Ҳамин масъаларо ҳам дар иборашиносии рус ва ҳам дар иборашиносии тоҷик қайд намудаанд ва инчунин ҷиҳати назариявии ибора низ бояд ба таври комил омӯхта шавад. Хушбахтона имрӯз мо метавонем асарҳои ба ибора бахшидаи якҷанд забоншиносони тоҷикро мисол оварем, ки дар рушди иборашиносии муосир замина гузоштаанд ва хулосаи мукаммалеро низ дар ин бора баён намудаанд.

Дар давраи инқишофи иборашиносии муосир аксарияти забоншиносон ба олимони рус пайравӣ менамуданд, ки инро низ дар асарҳои зикр намудаанд. Масалан дар пайравии ақидаҳои забоншиносии рус И. П. Шишкина, дар масъалаи ҷанбаи семантикии ибора мебошад, ки дар назарияи аксари забоншиносон ишора шудааст: “Ҷанбаи сеюми ибора ҷанбаи семантикӣ мебошад, ки дар силсилаи забонҳо то ба ҳол дар алоқамандӣ ба хелҳои гуногуни ибора нопурра омӯхташуда ҳисоб меёбад” [172, 7].

Забоншиносии дигари рус И.П. Илия ин масъаларо бо маврид баён мекунад: “Ҳоло диққати муҳаққиқони ибора на ба шакли устувор омӯхташаванда, балки ба мазмуни он, ки ҳар шакл ифодагари он аст ва тобишҳои муносибати маъноии ҷузъҳои ибора, инчунин ба ибора дар ихтоси пурраи забонӣ, нигаронида шудааст” [51, 13].

Ҳамчунин дар нахустин грамматикаи забони тоҷикӣ (қисми дувум) вобаста ба муродифоти ҷумлаи пайрав истилоҳи “сифати феълӣ” ва “ибори масдарӣ”-ро фаровон истифода намудаанд. Лекин вобаста ба мафҳуми ибора шарҳу эзоҳе мушоҳида нашудааст, зеро он солҳо дар забоншиносии тоҷик ибора ба сифати воҳиди мустақили синтаксис маъмул набуд [77, 70]. Ибори ба ном сифати феълӣ, хусусан, дар асари олими машҳури тоҷик Носирҷон

Маъсумӣ бо номи “Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик” [73, 285] дар ин бора мушаххас маълумот дода шудааст. То солҳои 60-ум ғояи назарии ибора вучуд дошт, вале ҳамчун воҳиди мустақилу муҳими синтаксис эътироф нагардида буд. Танҳо баъд аз он, ки дар забоншиносии Шӯравӣ ибора аз нав ҳамчун яке аз масъалаҳои асосии синтаксис таваҷҷуҳи олимонро ба худ ҷалб кард. “Баъдан дар забоншиносии тоҷик оид ба ибора ягон-ягон асар ва мақолаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ пайдо гардиданд ё ин ки дар баъзе асарҳои доир ба синтаксиси забони тоҷикӣ оиди масъалаҳои грамматика дар бораи ибора низ ба таври мухтасар маълумоте оварда шудааст” [69, 9].

Соли 1952 ду асари тоҷикшиносии машҳур профессор Вера Сергеевна Расторгуева бо номи “Очеркҳо оид ба диалектологияи тоҷик” бо забони русӣ ба нашр расидааст [112, 193], ки барои омӯхтани масъалаҳои забони тоҷикӣ мақоми бузург доранд. Муаллиф дар боби “Тарзҳои ифодаи муносибатҳои синтаксисии ҳиссаҳои номӣ” дар бораи роҳҳои байни муайянкунандаву муайяншаванда сухан карда, инчунин ба воситаи бандакҷонишин алоқа пайдо намудани муайянкунандаро бо муайяншаванда нишон медиҳад, чунончи: *қишлоқ атрофаи, Сафар занаш* ва ғ. Ҷузъи якуми ин пайвастаҳо бо пасоянди “-а” (-ра, -ро) низ меояд: *Сафара занаш* [112, 193]. Ин шакли ибора дар забони гуфтугӯӣ серистеъмол мебошад, онро ибораи исми бандакҷонишинӣ номидан мумкин аст. Ин навъи ибораҳо дар забони форсӣ ҳам қайд намудаанд. Ғайр аз ин профессор В.С. Расторгуева дар хусуси “гурӯҳҳои синтаксисӣ” ҳам маълумот дода, онҳоро чунин таъриф мекунад: “Аъзоҳои пайрави ҷумла дар атрофи калимаҳое, ки ба онҳо тобеъанд, муттаҳид шуда, гурӯҳҳои синтаксисиро ба вучуд меоранд, ки аз якдигар бо пауза ҷудо мешаванд” [112, 126]. Бояд гуфт, ки гурӯҳҳои синтаксисӣ, пайвастҳои изофӣ ва таркибҳои пешояндиву номиро фақат аз нигоҳи аъзоҳои ҷумла муоина кардааст. Ҳамин фикр дар асарҳои минбаъдаи ӯ низ қорбасти ва мушоҳида шудааст.

“Бистуми феввали соли 1960 дар саҳифаи газетаи “Маориф ва маданият” мақолаи забоншинос Ш. Н. Ниёзӣ бо номи “Аҳамияти ибора дар

таҳқиқ ва таълими забони адабии тоҷикӣ” нашр мешавад. Он аввалин мақолаест, ки масъалаи омӯхтан таҳқиқи ибора дар забони тоҷикӣ ба таври ҷиддӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дигар забоншиносони маъруфи тоҷик низ аҳамияти ибораро дар таҳқиқ ва таълими забони тоҷикӣ таъкид кардаанд” [91,38].

Ҳамин тавр метавон гуфт, ки минбаъд шуруъ аз солҳои 1960 муҳақиқони ба мисли прафессор Д.Т. Тоҷиев, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, С. Абдурахимов, соли 1988 профессор Ш. Рустамов, Муҳаммади Исматуллоев, Давлатбек Хоҷаев ва Шаҳбоз Кабиров, Разоқ Ғафоров, Аҳмад Алиев, Камолзода Хуршед, Сухайли Расулов ва амсоли ин муҳақиқон, ки таҳқиқотҳои илмиашон дар масъалаи ибора, арзиши илмӣ доранд, рӯйи қор омадаанд.

Олими забоншинос Р. Ғаффоров дар “Нависанда ва забон” пайваста ба масъалаи маданияти суҳан ба ибораҳои озоду устувор андешаронӣ намуда: “Забон маҳс тавассути ибораҳои муъҷазу пурмаъно аз таъбироти маҷозӣ, ҳулоса аз воситаҳои мухталифи суҳанони образнок саршор мегардад” [77, 174]. Доир ба масъалаи робитаи ибора дар маданияти суҳан Ш. Рустамов, М. Шукуров, Н. Маъсумӣ, Б. Камолиддинов дахл кардаанд.

Дастуре бо номи “Синтаксис ва пунктуатсия” аз ҷониби Давлатбек Хоҷаев ва Шаҳбоз Кабиров, ки барои донишҷӯён таҳия гардидааст, дар як сатрбанди он ду таърифи ибора оварда шудааст. Таърифи аввал чунин аст: “Ибора яке аз воҳидҳои синтаксис буда, дар он калимаҳо аз ҷиҳати маъно ва ҳусиятҳои синтаксисӣ алоқаманд мегарданд”. Таърифи дигар: “Ба ҳамин тариқ ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъно, ки аз рӯи маъно ва муносибатҳои грамматикӣ бо ёри воситаҳои гуногуни синтаксис ба ҳамдигар алоқаманд шуда, мафҳуми мураккабтари ба ҳиссаҳо ҷудошавандаро мефаҳмонанд, ибора меноманд” [151, 7]. Андешаҳои онҳоро А. Мирзоев бе “нуқс шумурда” “таҳрири услубӣ меҳоянд” қайд намудааст.

Муҳақиқи забоншинос Камолзода Хуршед дар асари хеш “Ибораҳои изофӣ” [56], пажӯҳиши мукаммале доир ба ибораҳои изофии номӣ дар ҳаҷми

се боб анҷом додааст. Дар кори муҳаққиқ бори аввал хусусиятҳои грамматикӣ ва маъноии корбурди ибораҳои изофӣ ва алоқаи изофӣ ва муодилҳои онҳо таҳқиқ шудааст. Боиси қайд аст, ки ибораҳои изофии исмӣ дар таҳқиқоти мазкур бо тамоми ҷузъиётҳои қолаби иборасозӣ ва ҳамчунин ҷудо намудани ҷузъҳои камистеъмом шарҳ дода шудааст: Масалан дар фасли аввали боби аввал иборасозӣ, ки дар онҳо муносибати соҳибият ифода мегарданд, ҷузъи асосиро ба 4 гурӯҳи хурд ҷудо намудааст:

А. Ҳам ҷузъи асосӣ – исмҳои моддӣ дар шумораи танҳо, ҳам ҷузъи тобеъ – исмҳои ҳосӣ ифодакунандаи номи шахс ва исмҳои мансуби шахс дар шумораҳои танҳо: *Ҷоми малик ҳаме бичӯед* (186).

Б. Ҷузъи асосӣ – исми моддӣ дар шумораи танҳо, ҷузъи тобеъ – исми мансуби шахс дар шумораи ҷамъ омадааст, ё ин ки бо исмҳои ҷомеъ ифода гардидааст: *Тулайҳа ба замини тозиён берун омад* (912).

В. Ҷузъи асосӣ – исми моддӣ дар шумораи ҷамъ ва ҷузъи тобеъ дар шумораи танҳо: *Гӯсфанди Мӯсо бештар аз он Шайб шуд* (229).

Г. Ҳарду ҷузъи ибора дар шумораи ҷамъ омадаанд: *...он хостаҳои мусалмонон аз ӯ боз бояд ситадан...*(966) [56, 14].

Ҳамин тавр дар аксари асарҳои забоншиносон хусусан иборашиносон мо ин масъалаҳоро умумӣ вохӯрадем, аммо Камолзода ҳама бобҳо ва зербобҳои кори ҳешро муйшикофона ва дақиқ баён намудааст.

Асари дигаре, ки доир ба масъалаҳои ибора баҳс мекунад, рисолаи Аҳмад Алиев “Хел ва воситаҳои алоқаи калимаҳо дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Зайниддин Маҳмуди Восифӣ” мебошад, ки ӯ дар ин рисолааш доир ба алоқаи тобеъ таҳқиқ гузаронидааст. Рисолаи мазкур барои таҳқиқи мавзуи алоқаи калимаҳо дар забони адабии тоҷик маводи хуб аст.

Шарҳи ибора дар асарҳои насрӣ бештар таҳқиқ шуда, дар назм тафовутҳои ҳоси он аз ҷониби С. Расулов пажӯҳиш шудаанд. С. Расулов бори нахуст хусусиятҳои таркибӣ ва маъноии ибораҳоро дар заминаи шеър барраси карда, қолабҳои ибораҳои номӣ бо назардошти хусусияти

морфологии чузъҳои таркибӣ тасниф карда шуда мафҳумҳои нав ворид карда шудаанд.

Барои муайян кардани вижагиҳои ибораи тоҷикӣ ва махсусан ибораҳои номӣ мо ба осори коршиносони варзида ва забоншиносони тоҷик аз кабили Н. Маъсумӣ, Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ, Д. Хоҷаев, С. Сабзаев, Л. Пейсиков, Д.М. Искандарова, М. Акрамов, С. Абдурахимов, С. Ҳалимова, О. Қосимов, А. Хасанов, Т. Шокиров, С.В. Хушенова, С. Атобуллоев, Ш. Кабилов, С. Анварӣ, Ш. Каримов, Ф.Х. Шарифова, М. Саломов, Ш. Хаитова, Қ. Мухторӣ, Х.М. Камолзода, С.М. Расулов, С. Қурбонов, Ж. Гулназарзода, А. Солиев, А. Гаффоров, М. Темурова, М. Бобохоҷаева истифода кардаем.

Ибора яке аз бахшҳои мубрами забоншиносии муосир мебошад. Дар ин баробар махсусан дар насри мусаччаъ масъалаи омузиши ибора таҳқиқоти аввалин ба ҳисоб рафта хусусиятҳои ибораҳои синтаксисӣ пурра ба назар гирифта шудааст. Дар раванди таҳлилҳо дар насри мусаччаъ маълум гардид ки омузишу таҳлил ва баррасии ибора дар ин наср хусусиятҳои ҳам назариявӣ ва ҳам амалӣ дар самти иборашиносӣ дошта метавонад. Муносибати калимаҳо ва роҳҳои алоқаманд гардидани онҳо, семантикаи калмаҳо, инчунин истифодаи ҳам калимаҳои аслий ва ҳам иқтибосӣ ва ҳам лаҳча дар насри мусаччаъ моро водор намуд, ки дар баробари аҳамият додан ба ҷиҳатҳои амалӣ инчунин ҷиҳатҳои назариявии таҳқиқи ибораро низ ба назар гирем. Муҳаққиқони наҳви забони тоҷикӣ ба таҳқиқи бахши ибора, бахусус ибораҳои номии алоқаи ҳамроҳӣ, таваччуҳи бештар надодаанд. Ҷолибтарин ибораҳои алоқаашон ҳамроҳиро дар насри мусаччаъ метавон пайдо намуд. Бо овардани мисоҳо метавон чунин хулоса намуд, ки то ҳол дар самти иборашиносӣ ба хусус дар осори классикони адабиёт ибораҳои нодири таҳқиқнашуда мавҷуд ҳастанд. Дар ин баробар ҳам метавон низоми забони як давраи таърихро муайян намуд.

Таҳқиқи ибора дар асоси асарҳои классикӣ аҳамияти калони илмӣ дорад, зеро қолаби забони тоҷикӣ маҳз дар ҳамон давраҳои ташаккули

чиддии худро ёфтааст, инчунин метавон гуфт, ки маҳз асарҳои эҷодшудаи он замон нигоҳдорандаи калимаҳои таркиби луғавии забон ва бой гардонидани он мегардад. Вобаста ба ин матлаб дар заминаи маводи “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтани ибора ҷанбаи илмӣ ва амалӣ дорад.

Хулоса омузиши ибора шуруъ аз давраҳои инкишофи илм дар таърихи инсоният диққати олимони соҳаҳои гуногуни илмро ба худ ҷалб намудааст. Дар баробари ҳамчун илми мустақил эътироф гардидани забоншиносӣ олимони кушиш намуданд то куҳантарин ақидаҳоро аз дохили илмҳои дигар ба забоншиносӣ ворид гардонанд. Махсусан дар боби синтаксис ва иборашиносӣ шуруъ аз фарҳангҳо ва куҳантарин ақидаҳои дар ин самт мавҷудбуда кушиш намудем вобаста ба тартиби навиштани қорҳои илмӣ омузиши ибораро низ ба роҳ монем. Аз давраи таърихӣ то давраи муосир ҳама маълумотҳоро дар ин фасл ҷой намудаем. Новобаста аз он, ки ибора чи дар назм қор қарда шудааст ва чи дар наср, инчунин пажӯҳиши ибораро дар лаҳҷаҳо низ ба назар гирифта ақидаҳои забоншиносонро мавриди омузиш қаро додаем. Дарачаи омузиши ибора васеъ буда ақидаҳои ҳамаи забоншиносони вобаста ба мавзӯ ба назар гирифта шудааст.

1.2. Дарачаи омузишу таҳқиқи насри мусачҷаъ дар забоншиносӣ

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои пурғановат ва қадимаи гурӯҳи забонҳои эронӣ маҳсуб ёфта, дорои таркиби луғавии устувор, ғанӣ ва қишрҳои гуногунро фарогиранда мебошад. Барои тақмили инкишоф ва бою ғанӣ гардонидани ин забон саҳми адибон низ беҳамто аст. Аз ин ҷост, ки ба таври илмӣ омузиш, таҳлил ва таҳқиқи осори бузургони адабиёти гузашта аҳаммияти бузург дорад. Махсусан, таҳлилу таҳқиқ ва баррасии таркибҳои луғавӣ ва воҳидҳои дигари забонии осори классикон ниҳоят муҳим аст.

Бо тавачҷуҳ ба таърих, тасаввури насри форсӣ ва давраи зиндагонии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва осори ӯ, як падидаи навро ба миён овард, зеро

ончиро, ки $\bar{u}$ дар насри форсӣ садаи XI ҳичрӣ анҷом дод, пеш аз $\bar{u}$ собиқа надошт ва пас аз $\bar{u}$ низ то марҳилаи муайни таърихӣ назире наёфтааст.

Ба андешаи муҳақиқони эронӣ Маликушуаро Баҳор, устод Хатибӣ ва Шафеии Кадканӣ сачъ дар насри форсӣ то зуҳури Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар дебочаҳои асарҳо маҳдуд мешуд ва китобе саросар мусаччаъ вучуд надошта аст.

Ба ақидаи адабиётшиносон сачъ як навъии санъати бадеӣ мебошад. “Сачъ калимаи арабӣ буда, маънои наво, савт ё овози хуши мурғони хушхон – мисли булбул, кумрӣ, тӯтиро дорад. Ва аслан ҳам садои мурғони ёдшуда дилангез буда, ба ҳам монанд нестанд. Сачъ ҳамчун як намуди санъати бадеӣ ё ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ калимаҳоеро медонанд, ки онҳо дар наср дар фосилаҳои муайян бо ҳам ҳамрадиф, ҳамқофия ва ҳамвазн гардида бошанд. Яъне, дар як ҷумла чанд калимаю ибора пас аз фосилае омада, пораҳоро як низом мебахшанду оҳангнокӣ ва савтиёти онҳоро таъмин мекунад. На танҳо пораҳои як ҷумла, балки ин ҳамоҳангию ҳамқофиягӣ дар байни ҷумлаҳои як матн низ шуда метавонанд” [79, 39].

Овардани сачъ дар наср ба монанди овардани қофия дар шеър аст. Овардани калимаҳои ҳамқоҷияро дар наср сачъ мегуянд. Насри мусаччаъ насрест, ки калимаҳои ҳамқофия дар он ба танзим дароварда шудааст. Намунаи рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ беҳтарин ва дилчасптарин навъи насри мусаччаъро инъикос намудааст. Мисол: «*Дар хона агар кас аст, ки як ҳарф бас аст*», «*Агар дорӣ, мағӯ ва агар надорӣ, дурӯғ мағӯ*», «*Мурғро дона бояду тифлро шир ва шогирдро устод бояду мурид ро пир*», «*Агар бар ҳаво парӣ, магасе бошӣ ва агар ба рӯи об равӣ, хасе бошӣ, диле ба даст ор, то касе бошӣ*», «*Чунон зӣ, ки ба сано арзӣ, чунон мазӣ, ки ба дуо ларзӣ*», «*Рост гӯю айб маҷӯӣ, росте, ки ба дурӯғ монад, ҳам мағӯӣ*». Калимаҳои **касу бас, дорию надорӣ, ширу пир, парию равӣ, магасею хасею касе, арзию ларзӣ, маҷӯӣ мағӯӣ** ҳамқофия шуда омадаанд. Хоҷа Абдуллои Ансорӣ яке аз аввалин донишмандоне аст, ки дар насри форсӣ сачъро кор фармудааст.

Дар баробари оне, ки насри мусаччаъи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо ширинкаломиву маъниофариаш шуҳрати ҷаҳонӣ касб кардааст, инчунин намунаи дигари насри мусаччаъро метавон дар “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ пай бурд. “Гулистон” бо насри мурсал ва мусаччаъ навишта шудааст. Дар ҳикояҳои “Гулистон” метавон намунаи хуби насри мусаччаъро мушоҳида намуд. Мисол: *“Ҳар ки бо бадон нишинад, некӣ набинад; Равандаи бемаърифатӣ мурғи бебар аст ва олими беамал дарахти бебар ва зоҳиди беилм хонаи бедар”*[123, 18].

Насри мусаччаъ дар адабиёти форсӣ шуруъ аз асри XI ба расмият мебарояд ва акнун донишмандони насри форсӣ метавонистанд дар каломашон аз насри мусаччаъ истифода намоянд. Дар адабиёти араб насри мусаччаъ пеш аз садаи XI оғоз гардида аввалин намунаи онро ба каломи динӣ ба хусус “Қуръони карим” нисбат медиҳанд. Насри мусаччаъро нависандагону шоирон вобаста ба завқи суҳанвариашон истифода менамуданд. Ин наср хоси нутқи гуфтугӯ набуда, бештар дар асарҳои истифода мегардад, ки хусусияти пандуахлоқӣ дошта ҳамчунин ситоиширо ифода намоянд. Минбаъд вобаста ба услубу таълифи нависандагону шоирон инкишоф ёфта дар адабиёт мавқеи устувор гузошт. Калимаву ибораҳои, ки дар наср ҳамовозу ҳамқофия меоянд насри мусаччаъ номида мешавад. Мисол: *“Ҷамоате оҳанги гурез карданд. Писар наърае бизаду гуфт: – Эй мардон, бикӯшед, то ҷомаи занон напӯшед!”*[123, 18]. Калимаҳои *бикӯшед* бо *напӯшед* дар ҷумла сачъ шуда омадаанд. Ҳамчунин: *“Хомӯш, ки дар настӣ мурдан беҳ, ки ҳочат пеши касе бурдан”* [123, 18]. Дар ин мисол низ калимаҳои *мурдан* ва *бурдан* ҳамқофия гардидаанд. Бояд ёдовар гардид, ки дар мисолҳои боло намунаи мукаммали насри мусаччаъро мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар ҷумла сачъ метавонад дар дилхоҳ мавқеъ ва дар дилхоҳ ҷой истифода шавад, яъне дар ҷумла истифодаи он озод аст. Сачъ метавонад дар аввали ҷумла ояд, метавонад дар мобайни ҷумла ва охири ҷумла ҷойгир шавад. Мисол Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ чунин овардааст: *Илоҳӣ, чун дар ту*

нигарем шоҳем (476). Дар “Гулистон”-и Саъдӣ бошад чунин омадааст. Мисол: “*Эй малик! Мо дар ин дунё ба чайи аз ту камтарему ба айи хуштар!*”[123, 90]. Дар ҷумлаҳое, ки оварда шудааст насри мусаччаъ буда сачъдар ҳарду мисол якхела истифода гардидааст. Дар мисоли аввал ибораҳои *тоҷ бар сару бо хок бар сар* ва дар мисоли дуюм бошад калимаҳои *чайи бо айи* ҳамқофия шуда омада, калимаҳои *камтар* ва *хуштар* барои сохтани сачъ кумак намудаан. Насри мусаччаъ дар ду ҳолат мобайни ҷумла ва охири ҷумла воқеъ гардидааст, ки дар маҷмуъ насри мусаччаъи комил сохтааст.

Ба ақидаҳои муҳаққиқон мақсади истифода намудани насри мусаччаъ дар далелҳои зерин мебошад:

1. Нависанда бо мақсади ҳарчи дақиқтар ва бо маврид расонидани мақсади хеш ба хонанда, аз насри мусаччаъ истифода менамояд, зеро насри мусаччаъ насрест, ки ҳадафи адибро таъсирбахшу ҳадафнок мегардонад.

2. Насри мусаччаъ дар матнҳо ва асарҳои пандомезу дорои андарзҳои пурмазмун ва ҳикояҳои насихатомез истифода мегардад. Мутолеаи насри мусаччаъ хонандаро бо оҳанги муътадил ва якранги хеш ба умқи маънӣ раҳсипор менамояд.

3. Дар эҷоди насри мусаччаъ ба хусус Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар баробари иқтибосоти арабӣ, калимаҳои ширини забони тоҷикӣ зиёд ба кор бурда шудааст. Вобаста ба ҳунари нависандагии адиб ҳатто дар навиштани насри мусаччаъ аз шеваву калимаҳои хоси маҳали муайян истифода гардидааст, токи хонандаро бо матни ширину гуворро тарбияи маънавий намояд.

4. Дар ин баробар зебоиву таровати сухан, фасоҳати калом низ дар навиштани насри мусаччаъ ба пуррагӣ ба назар гирифта мешавад. Ва хонандаро ба суханвару хушқалом будан водор менамояд.

“Насри мусаччаъ таърихи куҳан дорад. Он ҳанӯз аз асрҳои IX-X оғоз ёфта, нахуст сода буд ва пасон дар асрҳои XI-XII мураккаб гардид. Намояндагони чараёни тасаввуф Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, Ҳамидуддини

Балхӣ, Абусаиди Абулхайр ва дигарон дар асарҳояшон аз ин санъати сухан бамаврид истифода бурдаанд. Дар асрҳои XIII-XV насри мусаччаъ боз ҳам инкишоф ёфт. Махсусан дар асарҳои насри ва назми Шайх Саъдӣ сачъ мақоми арзанда пайдо кард. Саъдӣ бехтарин андешаҳои хешро дар «Гулистон» ва дигар асарҳояш бо насри мусаччаъ ораста намуд» [79, 156].

Ақидаҳои, ки доир ба насри мусаччаъ ва дар маҷмӯъ сачъ аз тарафи олимони пешниҳод шудаанд, ҳамашон ҳаммаъноанд. Ба хусус Туракул Зехнӣ доир ба сачъ ва навъҳои он ақидаҳои ҷолибе овардааст. Ӯ тамоми хусусиятҳои насри мусаччаъро ба назар гирифта онро ба се навъ чудо намудааст: “Санъати насри мусаччаъ ба навъҳои: 1. Сачъи мутавозӣ, 2. Сачъи мутарраф, 3. Сачъи мутавозин қисмат шудааст. Мусаччаъ *مسجع* арабӣ, қофиянок, сухани қофиядор ва насри мусаччаъ он аст, ки қофия дорад ва вазн надорад” [50, 146].

Аз муҳаққиқони дигар Нуриоллоҳи Абдол низ доир ба сачъ ибрози андеша намудааст, ки “Умдатарин қорбурди сачъ дар осори ирфонӣ дар чумлоти кӯтоҳе дида мешавад, ки аз назари муҳтавоӣ, қобилияти тафсирипазирӣ густурда дорад ва асрору рамузи ин тоифаро дар ду ё се чумла, ки дороии сачъу қарина аст, баён мекунад: *Ёд кардан ба забон ғофилист, андеша кардан ҷосусист. Зиракӣ бехудист, афкорӣ бенишонист, номи ин роҳ зиндагонист, мунтаҳои ин майдон муфлисист, мутақои ин маснад ҳечқасист*” [99, 62].

Ҷойи дигар низ қайд мекунад, ки “Вижагии барҷастаи дигар ин чумлаҳои сачъ дар навъи ғофилагирӣ аз қарор додани маънӣ, мутақоди рӯ ба рӯӣ яқдигар аст, ки на танҳо бар зебоии онҳо меафзояд, балки қабули хотираҳоро низ бармеангезад ва он гоҳ, ки аз имконоти сачъу қофия ва оҳанги талафуз дар ин гуна чумлаҳо ва ишорот истифода мешуд, эҷозу фишурдагӣ ва таъсирипазирӣ суханро ба авҷ медиҳад: *“Илоҳӣ, дидае деҳ, ки душман бинад афғор шавад ва дидае деҳ, ки дӯст бинад, яке ҳазор шавад. Илоҳӣ, на золимӣ, ки гӯям зинҳор, на маро ба ту ҳаққе, ки гӯям биёр, чун*

аввал бардоштӣ охир фурӯ мағзор, меҳмони туам, чуноне ки хоҳӣ медор” [99, 26].

Аз назари таърихӣ-иҷтимоӣ сабаби асосии ривочи ҷумлаҳои ҳамқарина, яъне мусаччаъ, дар гуфтору осори суфия, барои аз таънаву радди муҳолифон қарор меодааст, ки бо мурури замон дар миёни аҳли тариқат ба сурати рамзӣ ва ҳифзи асроре даромадааст. Бо ҳамин сабаб дар куҳантарин матнҳои ирфонӣ то ҷадидтарини онҳо аз ин гуна ҷумлаҳо бисёр ёфта мешаванд.

Аз мутолиаи саросари муноҷоту рисолаҳои Хоҷа метавон хулоса баровард, ки зоҳиран, Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нахустин нависандае аст, ки насри форсиро барои баёни маъноҳои шаръӣ бо тамоми мушаххасот ва тақаллуфоти он ба қор бурдааст. Аз ҷумла дар ин осор насри ӯ иборат аст аз китаҳои мутақобил ва мутаваззин, ки дар он фақат дар мавридҳои камтар баҳри рабти афқору маъноҳо мумкин аст, қитъаҳои бидуни сачъ ва калимаҳои паронимӣ дар риштаи калом оварда шудаанд.

Пеш аз Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар осори ирфонии форсӣ Ҳачвирӣ Ғазнавӣ дар рисолаи “Қаширия” ва “Кашфи Алмаҳҷуб” аз ин вижагӣ, яъне қорбурди сачъ ба ҳубӣ метавон муайян намуд, ки бархӯрдор аст. Ҳачвирӣ дар қорбурди сачъ ва мувозина вижагиҳои хоси адабӣ дорад ва аз ҳудуди шеваи насрнависӣ пой фаротар ниҳодааст. Илова бар матнҳои ирфонӣ дар миёни осори мансури форсӣ ду асари форсӣ, ки ҳар ду ба ҳавзаи тарҷума ва тафсири каломии Аллоҳ марбут мешавад, метавон мисол овард, ки онҳо ошқоро ба сачъ, вазн ва қарина даст омехтаанд. Нахустин асар, ки “Тарҷумаи оҳангини Қуръон” номида шудааст, бинобар таҳқиқе, ки мусаҳеҳ шодравон Аҳмадалӣ Раҷоии Бухорӣ дар вижагиҳои луғавӣ ва сарфӣ ва наҳвии он анҷом додаанд, аз таълифоти шудаи ҷаҳоруми ҳичрӣ аст. Тарҷумони ин асар бо тасаруфоте, ки дар соҳтмони ҷумлаҳои форсӣ ба ҳангоми тарҷума овардааст, қофия ва радифи охири қаринаҳоро ҳифз мекунад.

Китоби дувум “Тафсири насафӣ” ном дорад, ки навиштаи Абуҳавси Начмуддин Умари Насафӣ (537-462) аст. Насафӣ дар бахшҳои ин китоб чи

хангоми тарчума ва чи дар тафсир ба сачъ ва мувозинаю тарсеъ ва чунос таваҷҷух карда аст ва дар пораҳои аз мавридҳои чумлаҳои мусаччаъ ва вазни арӯзӣ комил дорад. Дар сачъҳо низ бар хилофи китоб, нахустин, қофи сачъгоҳ дар рукнҳои мухталиф яксон аст ва гоҳ рукнҳо ду ба ду бо якдигар ҳамқофияанд ва баъзе рукнҳо кӯтоҳ ва баъзе тӯлонӣ. Мутолеа ва барраси ин тафсир нишон медиҳад, ки нависанда огоҳона дар пай аст, ки аз имконоти фанӣ, ғаразҳои шеърӣ дар тафсири хеш истифода кунад ва ба эътқоди мусахҳеҳ Азизуллоҳ Чувайнӣ “шеъре биофаранд ба масобаи наср ва насре ҳампояи шеър” [182, 35].

Муҳтавои ин ду асар яке пеш аз Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва дигаре баъд аз ӯ нишон медиҳад, ки дар адабиёти форсӣ пеш аз он ки шеър вориди марҳилаҳои фанӣ шавад, кушише дар роҳи падид овардани осоре, ки дар онҳо сачъ ба кор равад ба амал меомадааст ва то хангоме ки амсоли ин осор шинохта нашудааст, дар бораи таҳаввули насри форсӣ бо қатъият наметавон изҳори назар кард.

Аз нависандагони араб дар ин ки Пири Ҳирот бо шеъри арабӣ ошноии амиқ доштааст, тардид нест балки бо таълифоти ӯ ба забони арабӣ монанди “Манозили соирин ва арабин фи ҳадису зами алқалому илал алмақомот” ва “Китобулқадрия” ва монанди он ва сурудани шеър ба забони арабӣ ва аз бардоштани ҳазорон байти шеър аз шуъарои араб низ муайян мешавад. Ҳамчунин медонем, ки насри арабӣ дар садаи чаҳоруми ҳиҷрӣ аз назари фанӣ ба авҷи хеш даст ёфта буд. Оё бо ин далел метавон гуфт, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таҳти таъсири ин шиносӣ бо адаби араб, пеш аз он ки заминаи таърихӣ таҳаввул дар насри форсӣ падид ояд ба таснифи осоре ба шева ва равиши онҳо даст ёзидааст?

На танҳо муаллифи “Таърихи Ҳирот” Абдурахмон Абдуҷаббор Фомии Некӯӣ забону ишороти ӯро машҳуртар аз он медонад, ки ба ҳуччату бурҳон ниёзманд бошад, балки Абулҳасани Боҳазӣ тавоноии ӯро дар вазъу хитоба ва шиддат таъсири каломи ӯро ба хангоми вазъу хитоба дар дилҳои мардумон ва пок шудани гуноҳони онон ба Яман мавзуоти ӯ меситояд ва сеҳри каломи

ӯро бо хатиби маъруфи араб Қас бин Соида муқоиса намуда ва мегӯяд: “Агар Қайс ибни Соида суханону алфози ӯро мешунид, ҳечгоҳ дар савқи акози хутба намекард”. Аз иқтибосу муҳокимаҳои Кадканӣ маълум мегардад, ки равиши сачъпардозии Хочаро ӯ аз “равиши хоси суханороии ӯ” медонад ва бузургтарин имтиёзи Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар таъғири шеваи насри форсӣ тавоноии вай бар сурудани шеър ба ду забони арабӣ ва форсӣ низ таъкид менамояд.

Аз ҳамин маврид, ки бигзарем илова бар таҳқиқи фаннӣ калому тавоноҳои Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар ҳампайвастании маъноҳо дар қолаби ҷумлаҳои мусаччаъу дар “Расоили Форсӣ”-и ӯ дар “Табақоти суфия” ва бархе аз “Расоили ишороти сарех” бар мақсади огоҳона Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар ороиши сухан бар намунаи дигар ва фарқкунанда бо пешиниён вучуд дорад, ки баррасӣ ва таҳлили онҳо ҷанбаҳои мухталифи офариниши адабӣ ва хостгоҳи каломии ӯро равшан мекунад, ки аз он ҷумла дар ишора ба таъсири сухани хеш ва дар муқоиса бо суханони Ҳусайн Мансури Ҳалоч дар “Табақоти суфия” мегӯяд: *“Ман сухан мегӯям, маҳ аз он ки ӯ мегуфт ва омма мебошанд, аммо инкор намеоранд... бо сухани нуре аст, ки дар зиндагонӣ меравад”*. *“Илоҳӣ, ҳутия бар шеър мегурифт ва суфиён айна бар ҳадис ва ман бар он чи бар ҷони ӯ забони ман меборидӣ, пайваста ҳасис”* [182, 5].

Ва ҳамин гуна, мутаваҷҷеҳ мешавем, ки дар каломии Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ ба сурати ноаён, илҳому муноҷоти бо дониш, огоҳиву тавоноии худододӣ ва итисобии ӯ ба ҳам мепайвандад ва насри ӯро аз назари сурату маънӣ таъсири баланд ва зебӣ мебахшад, ки дар тамоми мавридҳо ҷанбаи маънӣ дар айни зебонигориши ҳам, санъатии наср маҳфуз мемонад.

Дар “Расоили форсӣ”-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ ишорати саҳеҳе аст, ки муқаддимаи рисолаи “Муҳаббатнома” ки онро ба тақозои хострон ва ҳаводорони ин шева суханорӣ навишта аст. Мисол: *... Пас аз ин дарвеш дархостан ва гуфтанд, ки моро бар ин маънӣ тухфаҳое аз инфос [ту] ва роиҷҳое аз коси ту ва сумане аз чамани боғи ту ва нуре аз шамъу чароғи ту. Ҷавоб гуфт: Ҳарчанд ҷиҳони маъонии мо ювнии ҳаёт аст, ҷавҳару дурр*

наҷот аст ва аз олим таҳқиқ аст суханони мо чуни суханони бобоён дақиқ аст; лекин хешро талиф кунему таснифе зариф таълиф кунем ва сухане чанд гузинем аз воқеъти ин куй ва савсане чанд чинем аз тарафи ин ҷӯй. Чун ин азимати ҳақиқат гаит, хост ки қолаби саноати вай бар пой монад ва марҷони иборати вай бар ҷой монад. Бо дӯст мубошират карду ва бо ҳимат мушоварат кард. Пас талаб кард миёни зафиру кабир, то кист ноқиди басир. Нишон дод, ки бадон соҳат маҳрусу роҳат, майнусу манбаъ, афзолу маъруфи иқбол ба маҷлиси фалонӣ, чи он меҳтар аст, тариққати баҳрае омода дораду дар ҳақиқат дидае кушода, дар фазоили беқиёс ва дар шамоили шарафро асосу сарри ӯ бар анвор ҳақ шинос, то он меҳтар ба чаши ми нил мутолеа кунаду аз назари зари ӯ ин иборати аморат ёбаду ин калом низом...(478). Дар ҷумлаҳои зер мо намунаи сачъпардозии Хоҷаро ба ҳубӣ дида метавонем, ки маҳорати ҷусуҷӯии калимаҳои ба ҳам қаринро анҷом додааст.

Нақши сачъ дар таълифоти гуфтори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз кӯдакӣ сарчашма мегирифт. Ӯ шефтаи сачъ ва бозӣ бо калимот ва навъи мемории ҳунари дар наср буда аст. Маликушшуаро Баҳор ӯро дар ин санъат пешоҳанг донистанд ва пешгоҳӣ додаанд. Устоде, ки имрӯз аз осори баъзе аз зоҳидон ва суфиёни қарни саввум ва оғози қарни чаҳорум дар Мовароуннаҳр ба даст омадааст, нишон медиҳад, ки ним қарн пеш аз таваллуди Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нависандагоне аз навъи Абулқосим ҳаким Самарқандӣ дар қори сачъ бастагӣ бар ӯ ба ним қарн тақдим доранд. Бо ин ҳама наметавон инкор кард, ки ба далели ҷойгоҳи мумтозе, ки ӯ дар арсаи маорифи динӣ ва таҷрибаи ирфонӣ дошта аст, дар мероси ҳунарии ӯ – ки ирфони ӯст – сачъ ва суратгароӣ ҷойгоҳи мумтозе дорад.

Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ на танҳо дар маҷлисҳои ирфонӣ ва динии хеш, дар гуфтораш дар сачъ ва дигар суратгароӣҳо баҳра мебурдааст, ки гӯё дар гуфтори рӯзмарра ва дар равобиташ бо аъзои хонаводааш ҳам аз ин кор дастбардор набудааст. Дар “Муноқиби шайхулислом” банди 27 чунин омадааст: Суханони шайхулислом бе он ки тақлиф кардӣ, бар сачъ рост

омадӣ ва он дар расоили ва суханони ӯ муноҷоти вай маълум шуд. Рӯзе яке аз ақобири уламо пеши вай буд, китобе талабида буд. Фарзанди худ Қобирро хост ки онро бо ҷо барад. Гуфт “Биё Қобир инро ба ҷо бар”. Он бузургро аз он шигифт омад ва таҳсин кард ва мо медонем, ки Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ тамоми исми фоилҳои арабиро аз қабилҳои зомин ва сомин ва қобирро зомин ва сомину қобарро талаффуз мекардааст ва ин нукта таалуқдошта ба набуда аст. Ҷойи дигаре нишон додаам, ки Ҳофиз ҳам хотирро хотар талаффуз мекардааст. Дар ибороте, ки Ҳоҷа ба фарзандаш “қобар” мегӯяд, навъи таваҷҷуҳ ба сохтор ва сурати ӯ сачъпардозӣ вучуд дорад.

Ҳамин сачъоварӣ, ки гоҳе мумикин аст гуфтори ӯро аз табиати забон ба дур барад, сабаб шудааст, ки дар тасҳеҳи матни гуфтори ӯ афтодагии калимот ё қобачоии онҳо ва ҳатто тағйири онҳо ва ҷойгузин шудани калимаҳо ба ҷойи калимоти дигарро ёдовар шуд. Мо дар таълифоти ӯ, дар ишора ба сурати нахустини матн, дар мавриди бисёрӣ ба ин масъала таваҷҷуҳ доштем, ки хонандагон онро ба ҳангоми мутолиаи матн мулоҳиза хоҳанд кард.

Донишмандон асаре ба номи “Илоҳинома” ё “Муноҷотнома” дар миёни таълифоти ӯ ном набурдаанд, вале аз “Табақоти суфия” метавон дарёфт, ки вай муноҷотҳое доштааст ва фароҳамоварандагони он китоб пораҳое аз муноҷотҳои ӯро нақл кардаанд, ки бо ончи дар муноҷотномаҳои роиҷ дида мешуд, тафовут дорад.

Муноҷотҳои Ансорӣ худ табдил ба яке аз матлубтарин матнҳои забони форсӣ шудааст ва дар канори рӯбоёти Хайёму “Гулистон”-и Саъдӣ ва “Бустон”-и ӯ ва девони Ҳофиз ва чанд асари дигари ҷузъи китобҳои пурхондатарини ҷомеаи форсизабон дар Эрон ва дар шабаҳкорраи Ҳинд ва ҳато дохили марзҳои Чину Осиёи Сағир шудааст. Ҳоҷа яке аз беҳтарин гуяндагони ин гуна гузиниш ва ороиш аст. Шоири, ки намедонам кист, дар хитобе ба ҳазрати расул гуфта аст:

Дини туро дар пайи ороишанд,

Дар пайи ороишу пероишанд [182, 41].

Баъзе аз адибони мо низ ба ин санъат даст заданд. Масалан, дар мақолаи худ “Рашидуддини Ватвот “Латоиф-ул-амсол”, санъати сачъ, усули баён, амсолу ҳикам, ҳикоёт” ба корбурди санъати сачъ дар фарҳанги амсолу ҳиками адиби бориз Рашидуддини Ватвот баҳшида шудааст. Корбурди шеваи насри мусаччаъ низ дар саросари китоби “Латоиф-ул-амсол” ба чашм мерасад, ки, албатта, баҳри такмили вижагиҳои сабкии он таъсиргузор омадааст. Дар аксари ҳикоёти овардашуда, ки бевосита тарҷумаҳои худи муаллифи асар маҳсуб мешаванд, аз аносири сачъ ба хотири мавзун гардидани каломи худ Рашидуддини Ватвот моҳирона истифода намудааст. Ҳамзамон, дар чараёни тарҷумаи Ватвот ба хотири таъмини ҷаззобият ва балоғати усули баёни хеш аз саноеи зиёди бадеӣ истифода кардааст. Дар маҷмӯъ, аз ин баррасиҳо равшан мегардад, ки «Латоиф-ул-амсол»-и Рашидуддини Ватвот бо сабки соддаву раво ба қалам омада, ҳарчанд таъсир ва нуфузи забони арабӣ бар асоси зарурати кори тарҷума бештар ба назар мерасад.

Бадеъузамони Ҳамадонӣ нависанда ва шоири араб дар се самт – иншои расоил (номаҳо), таълифи мақома, эҷоди асарҳои манзум (ашъор дар навъҳои гуногун) чараён доштааст. 224 нома (рисола)-ҳои Бадеъузамони Ҳамадонӣ то замони мо расидаанд, ки ба унвони амирон, вазирон, дӯстон ва пайвандон навишта шудаанд. Мавзуи рисолаҳо мадҳу ҳаҷв, фахр, таҳният, рисоу таъзият, панду насиҳат, изҳори дӯстӣ ва ғ. мебошад. Номҳо бо иқтибосҳо аз оёти Қуръон, аҳодиси набавӣ, ашъору амсол, бо санъати сачъ музайян шудаан.

«Дастур-ул-мулук» яке аз беҳтарин асарҳои Хоҷа Самандари Тирмизӣ намунаи зебои наср дар асри XVII мебошад. Ин асар аз рӯи гуфти худи муаллиф бо хоҳиши ҷавонмарде ё дӯсти адиб дар байни солҳои 1695-1696 навишта шудааст. «Дастур-ул-мулук» саросар бо насри мусаччаъ таълиф гардидааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, ки мазмуни бисёр пораҳо, воқеаҳоро бо ҷумлаву ибораҳои мусаччаъ ва муқаффо ифода намояд: *«Ин ҳама афсуни рангин дар дили сангини ӯ кор накард. Надонист, ки қиммати ӯ аз захри*

афъӣ зиёнкортар асту чизе додани ӯ аз талхи ҷон додан душвортар».
«Азизи ман, гули ин ҷаҳон рафиқи хор асту қарини хумор. Ганҷаш ба ранҷ
пайваставу айшаи ба ғам барбаства, нӯши меҳраи ба неши захр асту асари
тарёкаи ба зарари захр». Хулоса, ҳаёт ва мероси адабии Хоҷа Самандари
Тирмизӣ, махсусан, паҳлӯҳои сермаҳсули назму насри ӯ шоистаи омӯзиш
аст.

Агар Хоҷа имрӯз зинда шуда, аз 95 дар сади он чи дар форсӣ ба номи
ӯ шӯҳрат дорад табаррӣ хоҳад кард, чи ба эътибор сохту сурат ва чи эътибор
ҷониби маънавӣ ва моягонӣ. Дар ин гуна навиштаҳо, ки гоҳ шеърҳои форсии
суст ва нотандурусте бо таҳаллуси “Пири Ҳирот” ва “Пири Ансорӣ” дар онҳо
омадааст, гӯянда бо забони қарни даҳум ва ёздаҳум (яъне, забони шашуми
қарни баъд аз Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ) ва дар ҳади омиёна сухан мегӯяд
[182, 41]. Ба андеаши муаллиф, ки он чӣ дар шеърҳо нисбат ба Ансорӣ дода
мешаванд, нодуруст мебошанд. Яъне, моли ӯ баъзе аз шеърҳои сусти содаро
ба ӯ нисбат медиҳанд. Хоҷа аз назари адабӣ низ аз ҷеҳраҳои дурахшон ва
пешоҳанг ба шумор меравад. Огоҳии ӯ баркаломи маънӣ ва тафсири калом
илоҳӣ, ҳадис ва улуми динӣ ва донишҷарфии адабӣ, тозӣ ва дарӣ дар табъ ва
завқи ӯ, ҳофизаи дақиқи ӯ бо таҷрибаҳои ирфонии арзишманд даромехта ва
рангу бӯйи хос ба осори ӯ дар заминаҳои гуногун бахшидааст.

Дар муноҷотҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ насри мусаччаъ ба маънии
ирфонӣ ва аҳволи рӯҳонӣ даст дар оғӯши якдигар кардаанд ва иштимол
барин хусусият ба иловаи кутӯҳӣ ва фишурдагӣ мучиб шудааст, ки хондани
онҳо соҳибони дилро завқ бифизояд ва ҳар кас онро сухани дил ва забони
хеш бидонанд ва фарохӯри аҳволи хеш аз онҳо баҳра гирад ва аз бар кунад:
Ай Худованде, ки фалаку малакро ниғаҳдоранда Туӣ, ай Бузурге, ки аз моҳ то
моҳидоранда Туӣ, ай Кариме, ки дуоро ниюшанда Туӣ ва ҷафоро пӯшанда
Туӣ, ай Латифе, ки аторо диҳанда Туӣ ва хаторо бардоранда Туӣ, ай Яктое,
ки дар сифати ҷалолу ҷамол поянда Туӣ, осиевро шӯянда Туӣ ва толибонро
ҷӯянда Туӣ [183, 45].

Дар маҷмуаи “Расоили форсӣ” бисёре аз муноҷотҳо дар рисолаҳои мухталиф бо тағйироти нисбӣ дар лафз ва вожаҳо ва гоҳ бо тағйироти каме дар адади рукнҳо такрор шудааст. Камтарин натиҷаи санҷиши ин муноҷотҳо бо якдигар пай бурдани тағйирот дар сатҳи вожаҳои сохта ва кам будани рукнҳо ва гоҳ тағйироти мухтавои онҳост.

Ҷамъи сачъҳое, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ овардааст, навест аз шеър, зеро ибораҳои ӯ бештар ҳамоҳанг ҳастанд, ки “гоҳе ба тақлиди таронаҳои ҳаштҳичой ва қофиядори аҳди сосонӣ” монандӣ доранд [178, 327]. Оғози тамоми рисолаҳо монанди дибӯчаҳои осори мансур пеш аз аҳди Пири Ҳирот мусаччаъ аст. Дар миёни “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ рисолаҳое монанди “Муҳаббатнома” ва “Канзулсолиқин” саропо мусаччаъ аст. Дар ин гуна маврид маҷмуаҳои аз навои сачъу қарина ва мувозинаро дар камият ва кайфияти мухталиф метавон ёфт.

Тара Чанд менависад: “Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ марди сулҳ аст...Дар ин дунёи пурушуби мо неъматӣ бузургест, ки ҳатто барои муддати кӯтоҳе ин ҳама ташвишот ва нигарониҳоро, ки дунёи моро мушавваш сохта, фаромӯш кунем ва фикри чизҳоро бинамоем, ки ваъдаи сулҳ дар иҷтимоъ ва оромӣ ва сафо ва масаррати зеҳнӣ ба мо медиҳанд” [102, 9].

Олимов К. Аввалин маротиба доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Хоҷа монаграфия чоп намудааст, ки самти таҳқиқи ӯ ба андешаҳои суфиёнаву орифонаи Хоҷа нигаронида шудааст. Серж Буркуй “Саргузашти пири Ҳирот” муҳақиқи франсуз буда, тамоми умри худро барои озиши осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ гузаронидааст.

Мақсади ёдовар гардидан аз ҳама ҷанбаҳои донишмандони гузаштаи форсу тоҷик ва махсусан ақидаҳои онҳо, ки доир ба насри мусаччаъ ва осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ гуфта шуд, ин яқинан барои исботи мусаччаъ будани рисолаҳои ӯ ва ҳамчунин назарияи сарчашмавӣ дар самти омӯзиши насри мусаччаъ ва таърихи пайдоиши он мебошад. Мо ҳамчун муҳақиқ наметавонем доир ба хусусиятҳои забонии насри мусаччаъ бидуни таърихи нигоришу нигорандагони он сухане оғоз намоем. Мақсади дурудароз ёдоварӣ

гардидан дар ин мавзӯ он аст, ки хонанда бояд аввалан моҳияти ин санъати бадеиро аз таърих огоҳ бошад. Бояд донем, ки барои чӣ Ансориро аввалин нависандаи насри мусаччаъ номидаанд ва кӣҳо доир ба ин масъала ибрози надеша намудаанд.

Чун номи зерфасли мазкур бахшида шудааст ба ҷиҳатҳои омӯзиши ин масъала дар самти забоншиносӣ, ҳаминро ёдовар гардидан ба маврид аст, ки то кунун дар самти забоншиносӣ доир ба насри мусаччаъи асрҳои XI-XII кори таҳқиқотие анҷом нагардидааст ва бинобар ҳамин сабабҳо мо дар ин масъала чизеро гуфта наметавонем. Фақат метавонем гуфт, ки Ансори донандаи хуби хусусият ва воҳидҳои забонии забони форсии дарӣ будааст, зеро бидуни надонистани қоидаҳои забонӣ наметавон ин гуна як насри олливо офарид ва махсусан истифодаи сарфиёту наҳвиёти забон дар офаридани рисолаҳо яш.

Мақсади мо низ аз ин гуфтаҳо дар он мебошад, ки мо кӯшиш намудем, то ҷиҳатҳои забонии ин намуди насрро ошкор созем ва дар оянда ҳама қисматҳои забоншиносӣ дар ин маврид кор карда шаванд.

1.3. Мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ

Оид ба вижагиҳои ибора метавон дар осори намоёндагони адабиёти илмии форсу тоҷики давраи классикӣ мулоҳизаҳои пурарзишро мушоҳида кард. Бар хилофи бисёре аз олимони дигар аввалин муҳаққиқони забони адабии тоҷикиро метавон Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва Насируддини Тусиро арзёби намуд. Дар садаҳои минбаъда дар осори Шамси Қайси Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ ва Вочидалии Мучмалӣ дар бораи сохт ва вижагиҳои маъноии ибора андешаҳои ҷолиб баён шудаанд.

Дар ташкили ибораи номӣ калимаҳои мустақилмаъноӣ бо алоқаи изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ омада мавқеи асосӣ дар кори диссертатсионии мо доранд. Дар рисолаи таҳқиқшаванда қолабҳои таърихии ибораҳо ва

ибораҳои нави сохтаи худи муаллиф низ гоҳо ба чашм мерасад. Дар раванди таҳқиқ диққати асосӣ бештар ба сохтори морфологӣ ва ҳамчунин маъноии луғавии калимаҳо дар ибора равона гардидааст. Доир ба ақидаҳои забоншиносон: “Забони форсӣ дорои афзалияти сохти аналитикӣ буда, аз шаклҳои морфологӣ камбаҳра аст. Бинобар ин бештар маъноии грамматикӣ калима тавассути алоқамандшавии калима дар ибора ва ҷумла ифода мегардад” [106, 4].

Масъалаи омӯзиши ибора ва ҳамчунин алоқаи калимаҳо дар забони форсӣ-тоҷикӣ давраи классикӣ аз ҷониби донишмандони маъруфи илму адаб дар сарчашмаҳои илмӣ ишора шудааст. Маълумоти пураарзиши таснифи вазифаи ибораҳоро дар баъзе луғатҳо ва китобҳои ин давра мушоҳида менамоем, ки доир ба ҷузъиёти дақиқтараш дар фаслҳои боло гуфта гузашем.

«Мафҳуми муосири ибора дар забони тоҷикӣ асосан дар заминаи назариявӣ ва методологии забоншиносии шуравӣ таҳия шудааст. Ин ақида аз он иборат аст, ки ибора ҳамчун воҳиди синтаксисӣ одатан дар атрофи як лексемаи алоҳида, воҳиди маъноӣ ва як калимаи алоҳида ташкил мешавад, ки аз ҷиҳати морфологӣ ба як ҳиссаи мустақили нутқ мансуб аст» [77, 46]. Метавон гуфт, ки меҳвари марказии ибора ҳам аз ҷиҳати мазмун ва ҳам аз ҷиҳати сохтор танҳо калимаест, ки метавонад ба як ҷузъи мустақили нутқ ишора кунад.

Мақсад аз ёдовар гардидани ибораҳо ва насри рисолаҳои Ансорӣ аз он иборат мебошад, ки мо тасмим гирифтаем дар зерфасли мазкур доир ба ҷиғуна нақш доштани ибора дар насри мусаччаъи рисолаҳои “Расоили форсӣ” андешаронӣ намоем. Аз рӯи таҳлилҳо маълум гардид, ки ибораҳои номӣ дар насри «Расоили форсӣ» бо ҳама навъҳои ҳиссаҳои нутқ дида мешаванд. Ба хусус ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ ҷойгоҳи мустаҳкамтареро доро ҳастанд.

Истифодаи ибораҳо дар ҷумлаҳои мусаччаъ гуногун аст:

1. Ибораҳое, ки дар ҷумлаҳои сода истифода гардидаанд. Масалан: *Сухани бадро гӯш мадор (507)*.

سخن بدرا گوش مدار.

Рӯзгори гузаштаре имоми худ соз (507).

روزگار گذشته را امام خود ساز.

Ҳамчунон дар мисоли дигар низ ҳамин ҳолатро вохӯрдем. Мисол:

Дуоро беҳтар аз сипоҳ дон. Умедро беҳтар аз ганҷ дон (509).

دعارا بهتر از سپاه دان / امیدرا بهتر از گنج دان.

Ҷумлаҳои сода зиёдтар дар рисолаҳои дида мешаванд, ки хусусияти панду ахлоқӣ доранд. Дар рисолаҳои ахлоқии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ қариб ки тамоми матнҳои онро ҷумлаҳои сода ташкил медиҳад. Мисол: *Дуоро беҳтар аз сипоҳ дон. Умедро беҳтар аз ганҷ дон (509)*. Ибора дар дохили ҷумлаҳои сода нақши бунёдиро бозидааст. Дар рисолаҳои ахлоқӣ ҷумлаҳои мураккаб ҷо-ҷо мушоҳида мешаванд. Ба ҷумлаҳо диққат диҳем мебинем, ки ибора дар бунёди на танҳо ҷумлаҳои сода ва мураккаб балки умуман насри мусаччаъи рисолаҳо нақши боризро иҷро менамояд. Маҳз ҳамин хусусиятҳо дар таҳқиқи “Расоили форсӣ” ба назар гирифта шудааст.

2. Дар ҷумлаҳои мураккаб зиёдтар барои сохтани насри мусаччаъ кумак намудаанд. Мисол:

Шариатро тан ингору тариқатро дил шумар, ҳақиқатро ҷон шинос (507).

شريعته را تنگ انگار و طريقت را دل شمر، حقيقت را جان شناس.

Чуноне ки мушоҳида мегардад дар ин мисол ибораҳои **шариатро тан**, **тариқатро дил**, **ҳақиқатро ҷон**, барои сохтани насри мусаччаъ истифода гардидааст. Ибораҳои номӣ дар дохили ҷумлаҳои мураккаб, ки саропо сачъ аст бараъло истифода гардидааст. Мисол:

Назора кардан дар саноии ӯ бояд то аз ҳақимон бӣ, агарт натвонӣ сониъро бишнос ба эътиқоди нек то аз мусалмонон бӣ (10).

نظاره کردن در صنایع او باید تا از حکیمان بی، اگر نتوانی، صنایع را بشناس به اعتقاد نیک، تا

از مسلمانان بی

Аз гуноҳ лоф мазан ва гуноҳ бар худ мабанд (502).

از گناه لاف مزین، و گناه بر خود میند

2. Муқоисаи як банд аз як муноҷот, ки дар чандин рисолаи дигар омадааст, метавон мушоҳида кард. Истифодаи ибораҳои номӣ дар ин гуна монандиҳо, анвои ин гуна тасрифҳо ва тағйиротро ба хубӣ намоён месозад:

1 – *Илоҳӣ, ба тоат фармудӣ вафои он нагузоштӣ / ва аз маъсият наҳӣ кардӣ ва бар он доштӣ (447).*

الاهی، به طاعت فرمودی وفای آن نگذاشتی/ و از معصیت نهی کردی و بر آن نداشتی

2 – *Илоҳӣ, гуфтӣ макун ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикуну нагузоштӣ (447/7).*

الهی، گفتی مکن و بر آن داشتی/ و فرمودی بکن و نگذاشتی

3 – *Илоҳӣ, гуфтӣ ва бар он доштӣ / ва фармудӣ, ки бикун ва нагузоштӣ (420).*

الهی، گفتی و بر آن داشتی/ و فرمودی بکن و نگذاشتی

4 – *Илоҳӣ, тоат фармудӣ ва тавфиқ боздоштӣ / ва аз маъсият манъ кардӣ ва бар он доштӣ / ай дер хаими зудошно / охир маро дар фироқ нагузоштӣ! (379).*

الهی، طاعت فرمودی و توفیق بازداشتی/ و از معصیت منع کردی و بر آن داشتی / ای دیرخشم زود آشنا/ آخر مرا در فراق نگذاشتی

Дар баробари оне, ки ҷумлаҳои дар боло оварда бо ҳамдигар ҳаммаъноян, аммо танҳо дар ҷумлаи аввал ибора (вафои он) истифода гардидааст. Монандии ҷумлаҳо дар якҷанд рисолаҳо аз “Расоили форсӣ” мушоҳида намудем, ки маъноҳояшон якхелаанду бо каме тағйироти шаклӣ истифода гардидаанд.

Дар рисолаи “Сад майдон” ки аз ду ҷилд иборат аст, Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар ҳар майдон андешаҳояшро бо шумор ва далеле аз қавли Аллоҳ аз Қуръони маҷид овардааст. Мисол: *Ва дӯстӣ се мақом аст: аввал ростӣ ва миёни (ш) мастӣ ва охираш нестӣ (333).*

و دوستی سه مقام است: اول راستی و میانی (ش) مستی و آخرش نیستی.

Дар ин мисол калимаҳои *ростӣ, мастӣ, нестӣ* ибораҳои мусаччаъ сохтаанд, ки истифодаи ибора дар сарҷумла нею чун аъзои пайрави ҷумла омадаанд. Дар мисоли дигар аз ҳамин рисола мебинем, ки ибораҳо ҳам дар

сарҷумлаҳо ва ҳам дар ҷумлаҳои пайрав истифода гардидаанду барои ҳамқофия омадани ҷумла хизмат кардаанд. Мисол: ....*ва мард аз дараҷаи маърифат ба дараҷаи ҳақиқат ба се чиз расад: ба ҳурмат дар хилват ва хиҷил аз хидмат ва исор ба рафоқат* (331).

... و مرد از درجه ی معرفت به درجه ی حقیقت به سه چیز رسد: به حرمت در خلوت و خجیل از خدمت و اینثار به رفاقت.

Намунаи ибораҳоеро, ки дар рисолаи “Саволи дил аз чон” метавон дид, ки дар шакли муколама оварда шудаанд ва баъд дар шакли муноҷот омадаанд: ... *Чун маро биёфтӣ, кори ту тамоm шуд*(377).

چون مرا بیافتی، کار تو تمام شد

Дар ин ҷумла мебинем, ки сарҷумла баъди аъзои пайрав омадааст. Дар ҳамин рисола мо, инчунин, омадани сарҷумларо ба таври фаровон метавонем дид, ки зеботарин шакли мусаччаъ дар ин гуна ҷумлаҳо риоя мешавад.

Дар рисолаи “Калимот” ибораҳо дар ҷумлаи пайрав дида мешаванд. Дар ин рисола сарҷумлаҳо дар аввал ва пасон ҷумлаи пайрав омадааст, ва дар бархе аз мавридҳо бар акс меоянд. Вобаста ва мувофиқ ба дастури забони тоҷикӣ ҷои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав дар ҳама мавридҳо дурусту мантиқӣ гузошта шудааст. Мисол : *Бад кун ба он, ки қадри некӣ надонад*(505).

بد کن به آن، که قدر نیکی نداند

Дар ин мисол иборои “қадри некӣ” дар ҷумлаи пайрав ҷой грифтааст. Ва ё дар мисоли дигар: *Агар ҳама халқ душмани худ хоҳӣ, мутақаббир бош*(509)

اگر همه خلق دشمن خود خواهی، متکبر باش

Ҳарчанд дар ин мисол, сарҷумла пас аз аъзои пайрав омада бошад ҳам ибора дар ҷумлаи пайрав мушоҳида мешавад. Дар ҷумлаи мазкур ду ибора иштирок доран, яке дар қолаби алоқаи ҳамроҳӣ (*ҳама халқ*) ва дигаре дар қолаби алоқаи изофӣ (*душмани худ*). Исму ҷонишин бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ ва изофӣ ибора сохтаанд.

Як нуқтаи қолибро ҳамзамон бояд зикр намуд, зеро чунон ба назар менамояд, ки гуё Ансорӣ ибораро дар ҳама қолабҳои мавҷудааш медонаду маҳз дар сохтани ҷумлаҳои мусаччаъ онҳоро интихоб намудаду истифода мекунад. Ҳамнишинии калимаҳо, ба як ҳиссаи нутқ таълуқ доштани онҳо, ҳамқарина омадани ибораҳо ва муродифҳои мувофиқро қор фармудан далели ин гуфтаҳоианд.

Дар рисолаи “Калимот” ибораҳоро дар сарҷумлаҳо низ во хурда метавонем. Мисол: **Бандағони Ҳудои таолоро он хоҳ, ки худро хоҳӣ (508).**

بنندگان خدای تعالی را آن خواه، که خود را خواهی

Лутфи ӯ бин то аз ошноён бӣ (бошӣ), агар натавонӣ, дур бош то аз мусулмонон бӣ(10).

لطف او بین تا از آشنایان بی (باشی) ، اگر نتوانیدور باش تا از مسلمانان بی

Истифодаи ибора дар ин рисола чи дар ҷумлаҳои сода ва чи дар ҷумлаҳои муракаб омада ҷумларо устувор намудаанд. Ибора дар дохили ҷумлаҳои муракаб, ҳам дар сарҷумла ва ҳам дар дохили ҷумлаҳои пайрав во меҳуранд. Умуман истифодаи ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ” ҳаматарафа фарогир буда бо ҳама ҷузъиёт қорбаст гардидааст.

Хулоса, нақши ибора дар насри мусаччаъ бориз ва муҳим ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки калидист, зеро бори асосии мавзунияту таносуб ва оҳанги муассири гуфтор маҳз ба дӯши ибораҳост ва пораҳои ибораҳо ҳамонро пораҳои манзуми насри мусаччаъ ба шумор мераванд. Мавқеъ ва нақши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъи “Расоили форсӣ” басо доманадорӣ боиси таваҷҷуҳ аст.

Истифодаи ибораҳои номӣ дар насри рисолаҳои мазкур дар ҳама навҷи ҷумлаҳо ва бо ҳама навъи алоқаи синтаксисии ибора истифода гардидааст. Мазмуни рисолаҳо дар баробари ҷиҳатҳои ирфонии динӣ дошааш боз хусусияти ахлоқиву панду андарзро низ доро мебошад ва Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ намунаи беҳтарини насри мусаччаъро дар офаридани ин рисолаҳои саропо пурмазмун истифода намудааст.

Истифодаи ибораҳои номӣ дар рисолаҳо ҳам дар аввали ҷумла ҳам дар мобайни ҷумла ва ҳам дар охири ҷумлаҳои содаву мураккаб омадааст. Ҳамчунин истифодаи ҳама гуна ибораҳои номӣ дар таълифи рисолаҳои ӯ нақши бунёдӣ дорад, зеро ҳуди ибора хусусияти ҷумлаофариву матнофариро доро буда яке аз муҳимтарин қисмати синтаксис ҳисобида мешавад.

БОБИ II

ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ИБОРАҲОИ НОМӢ ДАР «РАСОИЛИ ФОРСӢ»-И ХОҶА АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

2.1. Ибораҳои содаву мураккаб дар рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ

Таснифи ибораҳо таснифоти вобаста ба ҷузъҳои таркибӣ ва сохтори синтаксисии ибораҳо мебошад. Ибора аз рӯи сохти синтаксисӣ метавонад ба сода ва мураккаб ҷудо шавад. Ду калимаи мустақил бо алоқамандӣ ба ҳамдигар тобеъ гардида як фикри томро мефаҳмонанд, ибораҳои сода (дучузъа) ном доранд. Одатан дар аксари мавридҳо иборашҳои сода аз ду калимаи мустақил иборатанд. Дар баъзе мавридҳо метавонад се калима низ ба ҳамдигар алоқаманд гардида ибори содаро ташкил диҳанд. Ин ҳолат камтар ба мушоҳида мерасад ба хусус дар ибораҳои озоди синтаксисӣ. Мисол: “гули хушбӯй”, “дарахти хурмо”, “оби дарё”.

Вобаста ба таҳқиқ муайян гардид, ки дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои сода иштироки фаъол дошта, онҳоро дар ҳама навъҳои алоқа вохурдан мумкин аст. Дар “Расоили форси”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ намунаҳои гуногуни ибораҳои содаро метавон пайдо кард, ки бо навъҳои гуногуни алоқа пайвастанд. Вобаста ба ин бояд дар назар дошт, ки агар дар ибораҳои сода як навъи пайвасти тобеъ истифода шуда бошад, дар ибораҳои мураккаб ин ҳолат каме дигаргун аст. Дар ибораҳои мураккаб се навъи алоқа бо ҳамдигар омехта шуда истифода гардидаанд.

Мақсад ва омӯзиши ибори содаву мураккабро академик В.В. Виноградов дуруст таъкид мекунад, ки “қоидаҳои сохтани ибораҳои сода, аз нуқтаи назари инкишофи таърихӣ омӯхтани навъҳои ибори сода, қоидаҳои сохтани ибораҳои мураккаб, омӯхтани инкишофи ҳелҳои асосии онҳо мавзӯи асосии назарияи ибораро ташкил мекунанд” [24, 11-12]. Алоқамандона ба ҳамин андеша А. Мирзоев низ нисбат ба вазифаи ибора чунин изҳори ақида

намудааст: “вазифаи таҳқиқи ибораи мураккаб кушодани роҳҳои тафсил ёфтани ибораи сода, муайян намудани хелҳои ибораи мураккаб ва вобаста ба навъу тарзи тафсил шудани ибора таҳлили тағйироти тартиби калимаҳоро фаро мегирад” [77, 245].

Ибора, хусусан ибораҳои номии синтасисӣ дар насри мусаччаъи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам дар шакли сода ва ҳам мураккаб бараъло дида мешавад ва одатан ибораҳои мураккаб, ки онҳоро ибораҳои мураккаби чида ҳам гӯем хато намешавад, зеро пай дар пай омадани якчанд ибора дар рисолаҳо моро водор ба гуфтаи ин суханон кард. Масалан доир ба ибораҳои номии сохташон сода: Одатан, ибораҳои дукалимагиеро, ки мустақилмаънояд, ибораҳои сода меномад. Аз рӯйи таҳлилҳо маълум гардид, ки ин навъи ибораҳо дар насри мусаччаъ фаровон истифода мешудаанд. Истифодаи ҳиссаҳои номии нутқ дар “Расоили форсӣ” як хел набуда, шумора хеле кам иштирок намудааст. Табиист, ки нақши исм дар сохтани ибора зиёдтар нисбат ба сифату ҷонишин буда, аммо ҷонишинҳо низ дар осори Ансорӣ мавқеи хосро ишғол намудаанд. Умуман, ҳама ҳиссаҳои номии нутқ дар осори мазкур қорбаст шудаанд. Масалан дар рисолаи “Муҳаббатнома” дар боби “Ваҷҳ” ибораи *чашии гирён*: метавон дид: ...*ба чашии гирён ва ба дили бирён, роз пайдо ва мард пинҳон* (362).

به چشم گریان و به دل بریان، راز پیدا و مرد پنهان

Дар ин мисол исм бо сифат бо роҳи алоқаи изофӣ ибораи сода сохтааст. Инчунин ибораи дигарро мисол оварда метавонем, ки исм бо сифат бо роҳи алоқаи изофӣ ибораи сода сохтааст. Мисол: ибораи *гиристани ятим* далолат ба гуфтаҳои болоянд: ...*гиристани ятим аз бепадарист*(345).

... گریستن یتیم از بی پدری است

Дар рисолаи “Қаландарнома” низ ибораи дигарро овардаем. Мисол : ...*Ва чун парирӯхе бо чехраи сурхе. Баъд аз саломе оғоз ниҳод каломе* (636).

... و چون پری رخى با چهره ی سرخى

Ибораи *чехраи сурх* ибораи сода аз исму сифати одӣ сохта шудаанд, ки ба маънои аслии реалӣ қорбаст гардидааст.

Дар мисоли дигар иборайи “*ниёзи худ*” иборайи сода шуда омадааст. Дар ин ибора исми “ниёз” бо чонишини нафсии “худ” бо роҳи алоқайи изофӣ ибора сохтаанд. Мисол: *То битавонӣ ниёзи худ бар халқ арза макун*(504).

تا بتوانی نیاز خود بر خلق عرضه مکن

Ибораҳои сода дар “Расоили форсӣ” бештар ба маънои аслии корбаст шудааст. Дар рафти таҳлил маълум гардид, ки аксари ибораҳои рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бисёр суфтаву ҳамвор ва мувофиқ ба маъноҳои грамматикашон истифода гардидаанд. Иборайи дигарро аз фасли ҳафтуми рисолаи “Калимот” мисол овардан мумкин аст, ки матни он чунин аст: *Мардуми бераҳмро аз аҳли дӯстӣ машумар* (506).

مردم بی رحم را از اهل دوستی مشمار

Иборайи “*мардуми бераҳм*” дар ин ҷумла иборайи сода буда исми *мардум* бо сифати *бераҳм* бо роҳи алоқайи изофӣ ибора сохтаанд. Иборайи “*мардуми бераҳм*” дар баробари сода буданаш ҳам дар ҷумла суфта шуда омадааст ва ҳам маънои грамматикӣ ҷумларо равшантар нишон медиҳад.

Дар мисоли дигар иборайи “*бемори нодон*” сода шуда омадааст, ки исм бо сифат бо роҳи алоқайи изофӣ ибора сохтаанд. Мисол: *Бемори нодонро дарк макун* (506).

بیمار نادان را درک مکن

Дар ибораҳои сода калимаҳо ба ҳамдигар робитаи устувор доранд. Бандаки изофӣ дар ин гурӯҳи ибораҳо нақши асосӣ мебозад. Маҳз бандаки изофӣ калимаҳоро бо ҳамдигар алоқаманд намуда ибораҳои ҳам аз ҷиҳати мазмун дуруст ва ҳам аз ҷиҳати грамматикӣ мувофиқро таълид месозад.

Дар “Расоили форсӣ” асосан ибораҳо бисёр бо маъноҳои баланд корбаст шудаанд. Матни рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бисёр бодикқат бо мафҳумҳои зиёди панду ахлоқии ба худ хос иншо гардидааст. Чунин менамояд, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар сари навиштани ҳар рисола тамоми фикру дониши худро ба кор бурдааст. Ибораҳои сода, ки мафҳумҳои мушаххасро ифода менамоянд, зиёдтан бо алоқа изофӣ сураат гирифтаанд. Доир ба ин ақидаҳо ибораеро аз рисолаи “Калимот” мисол овардан мумкин

аст: *Лашқари бенасиҳатро лашқар мадон, далери бесипоҳро нодон шумар(508).*

لشکر بی نصیحت را لشکر مدان، دلیر بی سپاه را نادان شمر

Дар ин мисол ибораҳои “лашқари бенасиҳат” ва “далери бесипоҳ” ибориҳои сода шуда омадаанд. Дар ин ибораҳо исм бо сифат бо роҳи алокаи изофӣ ибора сохтаанд. Мазмуни ибораҳо низ бисёр дар сатҳи баланди илмӣ навишта шуда мафҳумҳои зиёдеро дар худ ниҳон намудааст. Бояд қайд кард, ки аксарияти ҷумлаҳои Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ рамзӣ буда мафҳумҳои пушидаро дар худ нигоҳ медоранд. Хонандаи рисолаҳои ӯ вобаста ба ҷаҳонбинии илмиашон метавонанд маъноҳои ҷумлаҳои Хоча Абдуллоҳи Ансориро дарк намоянд.

Дар бисёр мавридҳо ақидаҳои забоншиносон бар он аст, ки ибораҳои сода аз ду калимаи мустақил иборат мебошад, аммо Абдусаттор Мирзоев дар хусуси ақидае, ки оё ибораҳои сода метавонанд зиёда аз се калима бошад чунин изҳори ақида намудааст: “Бояд гуфт, ки иборайи сода ба назар аз ду калимаи мустақилмаъно зиёд шуда метавонад. Дар чунин сурат яке аз ҷузъҳои ибора ё воҳиди фразеологӣ, ё таркибу пайваст ва шакли грамматикӣ, ё калимаи таркибӣ мебошад, чунончи: гули сари сабади анчуман, аз коре даст кашидан, оши равғани дунба, марди телпак ба сар, китоби аз ҳама шавқовар, аробаи чархаш шикастагӣ, дарахти лаби ҳавз, театри ордени байрақи сурхи меҳнатдор, духтари куртаи атласпӯш, студенти Институти хоҷагии қишлоқ, ҳамсоия дар ба дар, атласи намози шом, нағз кор кардан, дар университет таҳсил намудан ва ғайра. Ҷузъи таркибии чунин ибораҳои сода аз рӯйи сохт устувор бада, аз хусуси маъно мафҳуми ягонаи мураккабро ифода мекунад” [77, 244].

Сарчашмаи дақиқ намудани ибораҳои синтаксисӣ, ибораҳои сода мебошанд. Роҳҳои пайваст шудани ҷузъҳои ибора, бевосита ба хусусияти луғавию грамматикии калимаҳо вобаста мебошад. Дар баъзе мавридҳо калимаҳои таркиби ибораҳои сода ба ҳамдигар алоқаманд ҳастанд, вале дар мавриди дигар, агар дар ибора се калима иштирок дошта бошад калимаи

севумин ба калимаи аввал алоқамандӣ надорад. Мисол: *Хурмати хонадони қадим нигоҳ дор(504)*.

حرمت خاندان قدیم نگه دار

Дар ин мисол ибораи “*хурмати хонадони қадим*” сода шуда омадааст, ки дар ин ҷо калимаи севум, яъне қадим ба калимаи аввал ҳурмат алоқамандӣ надорад. Аммо дар мисорли дигар бар акси ҳол алоқаи байни калимаҳои таркиби ибора ба пуррагӣ мушоҳида мешавад. Мисол: *Далели роҳи охират пайғамбаронро дон(207)*.

دلیل راه آخرت پیغمبران را دان

Дар ин мисол ибораи “*далели роҳи охират*”-ро мисол овардаем, ки калимаи охират ба калимаи аввал, яъне далел аз ҷиҳат маъно алоқаманд ҳастанд. Чунончи: далели охират- далели роҳи охират.

Дар “Расоили форсӣ” ҳамчуноне, ки мушоҳида гардид ибораҳои сода доираи истифодаи васеъро доро ҳастанд. Метавон аз рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҷолибтарин ибораҳои содаро мисол овард. Ибораҳои сода бо алоқаи изофӣ ва дар ибораҳои исмӣ равшантар дида мешаванд. Фарқи ибораҳои сода ва мураккаб низ дар истифодаи ибораҳои исмӣ намоёнтар аст. Маҳз ҳамин далолат ҳастанд, ки исм дар сохтани ибора дар ҳама навъи алоқаи синтаксисӣ фаъолона ширкат мекунад. Ба хусус дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҷойи ибораҳои исмӣ намоён аст.

Иштироки ибораҳои сода ва мураккаб дар “Расоили форсӣ” чуноне, ки гуфтем баробар набуда, мавқеи ибораҳои сода дар рисолаҳои дорои хусусиятҳои панду ахлоқӣ зиёд ва серистеъмол аст. Дар сохтани ҷумла ва ё матни қофиядор, яъне насри мусаччаъ зиёдтар ибораҳои сода қорбаст гардидааст. Ибораҳои сода дар матн чунон суфтаву ҳамвор истифода шудааст, ки ҳатто дар як ҷумла муродифи як калима ибора сохтааст, ки ин ҳолат низ хоси осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳисобида мешавад. Мисол, дар рисолаи “Муҳаббатнома” дар боби “Ғулиён” чунин омадааст: *Роҳатгоҳ андӯҳи хонаи хушёрон аст ва бандгоҳ шодиш кошонои айёрон аст ва қор он аст ва ин байт аз он аст(361)*.

راحتگاه اندوه خانه ی هشیاران است و بندگاه شادی کاشانه ی عیاران است و کار آن است و این بیت از آن است.

Дар ин мисол ибораҳои **хонаи хушёрон** ва **кошонаи айёрон** сода шуда омадаан, ки дар таркиби ибораҳо исмҳои *хона* ва *кошона* муродифи ҳамдигар буда Ансорӣ ин муродифотро тобеи исмҳои гардонидаст, ки ба ҳамдигар ҳамқофия буда ҳам дар сохтани сачъ кумак намудааст ва ҳам ибораҳои синтаксисии зебо сохтаанд ва ҳам ба осори Ансорӣ мазмуни баланду нотақрореро инъикос намудаанд.

Мисоли дигарро дар фасли ёздаҳум аз рисолаи “Чилу ду фасл” дар ҳикояи “Ҳирси бар мол ва ҳикояи Сирри Суқутӣ” мушоҳида намудем, ки ибораҳои *гумони бад ва занни бад*, ҳамчун ибораҳои сода корбаст шудааст. Ҳамчунин дар ибораҳои *гумони бад* ва *занни бад*, сифат ба воситаи алоқаи изофӣ ба исм тобеъ гардидааст. Абдуллоҳи Ансорӣ дар ин мисол муродифи ибораро чунон ба кор бурдааст, ки тақрори як ибора мушоҳида намешавад ва баракс услуби навиштор ва гуфтори ёро баландтар нишон медиҳад. Мисол: *Ин занни бад аз Эшон дур дор, ки нафси Эшон зоеъ нашавад, аммо агар ту ин гумони бад барӣ ба шуми ин гумони бад он футуҳи бо некугумонон боз гардад ва аз ту фавт шавад. Ба номи ту захираҳои хоستانд кард, ки нақд кардан маслиҳат набуд, чун ту гумони бад бурдӣ, ки нафси эшонро қабул набуд, он футӯҳ аз ту бигузаист ва ба некугумонон расид ва ту маҳрум гашти ба занни бади хеш(68).*

این ظن بد از ایشان دورباد، که نفس ایشان ضایع نشود، اما اگر تو این گمان بد بری به شوم این گمان بد، آن فتوح با نیکوگمانان بازگردد از تو فوت شود. به نام تو ذخیره های خواستند کرد، که نقد کردن مصلحت نبود، چون تو گمان بد بردی، که نفس ایشان را قبول نبود، آن فتوح از تو بگذشت و به نیکوگمانان رسید و تو محروم گشتی به ظن بد خویش.

Дар матни мазкур ки як фикри томро мефаҳмонад, истифодаи ибораҳои ҳаммазмуни “*гумони бад*” ва “*занни бад*” ба маънои одии нияти бад намудан корбаст гардидааст. Ансорӣ дар ин матн гуфтан мехоҳад, инсонҳо гумони бадро ба худ раво набинанд ва ҳамеша хушгумон бошанд. Аз бадгумони ҳазар намуданро Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар аксари

рисолаҳояш ёдовар гардидааст. Дар ҳақиқат дар тамоми осори классикони илму фарҳанги форсу тоҷик хушгумонӣ, нияти нек, рафтору гуфтори нек, мавқеи хос дорад. Ва ҳамчунон ҳадисе низ дар ин маврид вучуд дорад, ки бо мафҳуми “Хушгумонӣ ибодат аст” вирди забони донишмандони муосири мо мебошад. Пас маълум мегардад, ки дониши ахлоқии Ансорӣ ба табақоти олии маърифатпардозӣ расида будааст, ки тавонист ингуна як матни баландмазмуну гуногунпахлуро ба риштаи наср кашад.

Одати ошиқ хонафурӯшист ва кори ошиқ ҳалқабазӯшист(361).

عادت عاشق خانه فروشی است و کار عاشق حلقه به گوشتی است

Кори мурид бо ҷустуҷӯӣ аст... (349).

...کار مرید با جستجوی است

...ҷамоли маҳбуб нисори наси маъюб нашоёд, ҷуз ҷон балки муҳандиси матлуб нашоёд, ки аз раҳмат онро ба **тоати хеш** дур дорад ва зулматро аз **ибодати хеш** дур дорад... (364).

.. جمال محبوب نثار نس معيوب نشايد، جز جان بلکه مهندس مطلوب نشايد، که از رحمت آن را به طاعت خویش دور دارد

Дар мисоли охир чуноне, ки мушоҳида мешавад, дар як матн ҷаҳор ибораи содаи синтаксисӣ бо алоқаи изофӣ омадааст. Дар ин мисолҳо ибораи исмии бо гурӯҳбандии исму исм ва исму ҷонишин корбаст шудааст. Бояд қайд намуд, ки пай дар пай омадани ибораҳо дар як матн ва ба як навъи алоқа вобаста будани он, хоси насри мусачҷаи “Расоили форси”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад.

Дар рисоли “Муноҷотнома” низ ибораҳои содаву мураккабро мушоҳида менамоем: *Илоҳӣ, дар ин даргоҳ ҳамаи мо ниёзманди рӯзе бошем, ки қатрае аз шароби муҳаббат бар дили мо резӣ, то ки моро бар обу отаи барҳам омезӣ* (5).

الهی، در این درگاه همه ی ما نیازمند روزی باشیم، که قطره ای از شراب محبت در دل ما ریزی تا که مارا به آب و آتش بر هم آمیزی .

Нуқтаи махсусро бояд зикр намуд, ки Ансорӣ дар ҳама рисолаҳояш ибораҳоро ҳамқофия истифода намудааст. Яке аз мавқеъҳои ибора дар насри

мусаччаъи “Расоили форси”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ин ҳамқофия омадани ибораҳо мебошад. Ва ё дар мавриди дигар:

*Илоҳӣ, Ту дӯстонро ба душманон мемонӣ, дарвешонро заму андуҳ
диҳӣ, бемор кунӣ ва худ бемористон кунӣ, дармонда кунӣ ва худ дармон кунӣ,
аз хок Одам кунӣ ва бо вай чандон эхсон кунӣ, саъодаташ бар сари девон
кунӣ ва ба фирдавс ўро меҳмон кунӣ, маҷлисаширо раъзаи ризвон кунӣ,
нохӯрдани гандум ба вай пинҳон кунӣ ва хӯрдани он дар илми ғайб пинҳон
кунӣ, он гаҳ ўро зиндон кунӣ ва солҳо гирён кунӣ (6).*

الهی، تو دوستان را به دشمنان می مانی، درویشان را غم و اندوه دهی، بیمار کنی و خود بیمارستان کنی،
درمانده کنی و خود درمان کنی، از خاک آدم کنی و با وی چندین احسان کنی، سعادتش بر سر دیوان کنی
و به فردوس او را مهمان کنی، مجلسش را روضه ی رضوان کنی، نخوردن گندم به وی پنهان کنی و
خوردن آن در علم غیب نمان کنی، آنگه او را زندان کنی و سال ها گریان کنی.

Дар ин мисолҳо низ ибораҳои содаи *сари девон* бо *раъзаи ризвон* ҳамқофия гардидаанд ки ҳарду ҳам аз рӯйи алоқа изофӣ ҳисобида шуда ибораҳои содари ташкил намудаанд.

*Илоҳӣ, гули Биҳишт дар чашми орифон хор аст ва чӯяндаи Туро бо
Биҳишт чи кор аст?(12).*

الهی، گل بهشت در چشم عارفان خار است و جوینده ی ترا به بهشت چه کار است

Ин ва дигар мисолҳои зиёдеро дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мушоҳида менамоем, ки намунае аз истифодаи ибораҳои сода дар “Муноҷотнома” мебошад.

Зикри ин нукта муҳим аст, ки дар “Расоили форсӣ” ибораҳои сода миқдорашон зиёд аст. Дар баробари он, ки корбурди ибораҳои номӣ дар насри мусаччаи рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ дар шакли ҳам сода ва ҳам мураккаб зиёд мушоҳида мешавад, инчунин, калимаҳо дар қолаби ибора маъноҳои зиёдеро иникос менамояд. Ибораҳои ба мисли *гули биҳишт*, *чашми ориф* дар муқоиса бо дигар осори классикони мо фарқкунанда аст, зеро ибораҳои мазкурро Ансорӣ дар офаридани ҷумлаҳои мусаччаъ бо маънои баланд истифода намудааст. Маҳз истифодаи ибораҳои ба мисли *гули биҳишт*, *чашми орифон*, *дарахтони тайиба*, бешубҳа хоси осори Ансорӣ аст

ва дар корҳои таҳқиқотие, ки то имрӯз гузаронида шудааст ин навъи ибораҳоро мушоҳида накардем.

Ибораҳои номии мураккаб дар осори мазкур низ хеле фаровон истифода гардидааст. “Аз рӯйи сохти синтаксисӣ ибораҳои мураккаб аз ду ва ё зиёда калимаҳо иборат буда, калимаҳои мустақиле мебошанд, ки бо роҳи воситаҳои гуногуни алоқаи синтаксисӣ ба ҳам алоқаманданд. Ибораҳои мураккаб одатан дар заминаи ибораҳои сода ба вуҷуд омада, дар асл натиҷаи тафсили он ба ҳисоб мераванд” [77, 244]. Дар ибораҳои мураккаб аз ду зиёда калимаҳои мустақилмаъно ба воситаи алоқаи грамматикӣ иштирок мекунад. Ҳам ибораҳои сода ва ҳам мураккаб як вазифаи синтаксисиро иҷро мекунад, вале дар ибораҳои мураккаб ин вазифа каме мушаххастар сурат мегирад. Масалан: ... *он мардони мард ва он муборизони сафи набард...* (37).

آن مردان مرد و آن مبارزان صف نبرد .

Дар ин ҷумла ибораи мазкур дар қолаби ибораи мураккаби изофии исмӣ омадааст, ки мақсад дар ин ибора аниқ ва мушаххас ибраз гардидааст ва ҳамин қолаб хоси ибораҳои мураккаб дар насри мусаччаъи Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ба ҳисоб мераванд. Бояд қайд кард, ки ибораҳои мураккаб дар “Расоили форси”-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ фаъол иштирок намуда бошад ҳам, нисбат ба ибораҳои сода камистеъмол аст. Аз рӯйи таҳқиқ ҳаминро гуфта метавонем, ки дар “Расоили форсӣ” ибораҳои мураккаб танҳо дар қолаби ибораҳои исмии изофӣ сурат гирифтаанд. Дар дигар ҳиссаҳои номии нутқ ибораҳои мураккаб камистеъмол аст.

Масалан: *Вафоти вай дар рӯзи сешанбе, сеюми моҳи рамазон дар соли дувист ва панҷову ҳафт аз ҳичрат буд*(66).

وفات وب در روز سه شنبه سیم ماه رمضان در سال دویست و پنجاه و هفت از هجرت بود .

Дар ин ҷумла ибораи *сеюми моҳи рамазон* ибораи мураккаб шуда омадааст. Дар ибораи *сеюми моҳи рамазон*, айнан сеюмин рӯзи ин моҳро дар назар дорад, ки калимаҳо бо алоқаи изофӣ бо ҳам пайваст гардидаанд.

Мувофиқ ба меъёри забони адабии муосири тоҷик ибораҳои мураккаб ибораҳое ҳастанд, ки аз се ё бештар калимаҳои мустақилмаъно

сохта шудаанд, ибораҳои мураккаб номида мешаванд. Дар ташкили ибораҳои мураккаб, камаш ду воситаи грамматикӣ иштирок мекунад:

Илоҳӣ, Ту моро баргирифтиву касе нагуфт, ки бардор, акнун, ки баргирифти, во нагузор ва дар сояи лутфу инояти худ медор (7).

الهی، تو مارا برگرفتی و کسی نکفت، که بردار، اکنون که برگرفتی، وا نگذار و در سایه ی لطف و عنایت خود می دار.

сояи лутфу инояти худ ибори мураккаб шуда бо маънои пуштибонии худ омадааст. Муалиф метавонист ҳамин мақсадашро бо як ибори кӯтоҳ баён намояд, аммо барои боз ҳам назаррас ва ошкоро баён намудани мақсад аз ин ибори мураккаб истифода намудааст.

*Дар зоҳир каъбае бино кард, ки обу гил аст, дар ботин низ каъбае бино кард, ки чону дил аст, он каъбаи аҳҷор аст, ин каъбаи асрор аст, он каъбаи тавофи аснофи халоиқ аст ва **ин каъба атои қисмати Холиқ** аст, он каъба бинои **Иброҳими Халил** аст ва ин каъба бинои **Рабби Ҷалил** аст (3).*

در ظاهر کعبه ای بنا کرد، که آب و گل است، در باطن نیز کعبه ای بنا کرد، که جان دل است، آن کعبه ی احجار است، این کعبه ی اسرار است، آن کعبه طواف اصناف خلائق است و این کعبه عطای قسمت خالق است، آن کعبه بنای ابراهیم خلیل است و این کعبه بنای رب جلیل.

Ҳамчуноне ки мушоҳида мегардад, яке аз ҷанбаҳои бисёр муҳим ва фарқкунандае, ки доир ба ибора метавон гуфт, ин ҷойгир шудани якчанд ибори ҳаммаънову ҳаммазмуну ҳамалоқа дар матнҳои рисолаҳои Ансорӣ мебошад.

Ва ҳамчунин дар ҷои дигар чунин омадааст. Мисол: *Агар пой дорӣ дар банди ӯ дор ва агар саре дорӣ **бастаи каманди ӯ** дор (17).*

اگر پای داری در بند او دار و اگر سری داری بسته ی کمند او دار.

*Илоҳи, ай Кариме, ки баҳиандаи атоӣ, в-ай Ҳакиме, ки пӯшиандаи хатой, в-ай Аҳаде, ки дар зоту сифот беҳамтоӣ в-ай Холиқе, ки роҳнамоӣ в-ай Қодире, ки Худоиро сазой, ба **Зоти лоязоли худ** ва **ба сифоти бокамоли худ** ва **ба иззату ҷалоли худ** ва **ба азамати ҷамоли худ** (14).*

الهی، ای کریمی، که بخشنده ی عطایی و ای چکیمی، و ای حکیمی که پوشنده ی خطایی و ای احدی که در ذات و صفات بی همتایی و ای خالق که راهنمای و ای قادری که خدایی را سزایی به ذاتا به ذات لایزال خود و به صفات به کمال خود و به عزت و جلال خود و به عظمت جمال خود .

Дар сохтани ибораҳои мураккаб нақши алоқаи вобастагиву изофӣ бештар аст. Ҳамаи ибораҳои, ки дар қолаби мураккаб пайдо намудем гоҳо дар қолаби вобастагӣ+изофӣ ва гоҳо дар ҳолати изофӣ+изофӣ ва дар мавриди дигар вобастагӣ+вобастагӣ бо ҳам калимаҳо тобеъ гардидаанд.

Дар рисолаи “Калимот” баъзе қолабҳои ибори мураккабро дидан мумкин аст, ки бо ёрии бандики изофӣ, пешоянду пасояндҳо тартиб ёфтаанд. Мисол: *Дунёпараст мабош, ки душмани душмани Худойи азза ва ҷалла парастида бошӣ. Сармоҷи умри худ тавҳидро шинос* (507).

دنياپرست مباح، که دشمن دشمن خدای عز و جل پرستیده باشی. سرمایه ی عمر خود توحید را شناس.

Ибораҳои мураккабе низ ҳастанд, ки якчанд калимаи тобеъро, ки ба воситаҳои гуногунии грамматикӣ ба ҷузъи асосии ибора пайваст шудаанд, дар бар мегиранд. Ҷузъҳои тобеъ калимаи асосии ибораро аз ҷиҳати гуногун шарҳу эзоҳ медиҳанд. Чунончи: *Далели роҳи охираи пайгамбаронро дон, намоёндаи сироти мустақим Худойи азза ва ҷаллоро шинос, сухани Худойи азза ва ҷаллоро имом дон, бо бегонагон бародарӣ кун, ҳалолро ҳалол дону ҳаромро ҳаром* (201).

دلایل راه آخرت پیغمبران را دان، نمانده ی سراط مستقیم خدای عز و جل را شناس، سخن خدای عز و جل را امام دان، با بیگانگان برادری کن، حلال را حلال دان و حرام را حرام.

Ҳаққи аҳли байти худро бишинос ва барояшон истихфоф мақун (504).

حق اهل بیت خود را بشناس و برایشان استخفاف مکن.

Чунончи, дар ин ибори мураккаб эзоҳкунанда “бишинос”, ки ба ибори содаи “ҳаққи аҳли байт” ҳамроҳ шудааст, на аз рӯи маъно ва на аз ҷиҳати грамматикӣ бо калимаи асосии ибора – исмиҳои “ҳаққи аҳли байти худ” бевосита алоқа надорад. Дар ин ибори мураккаб се ҷуфт чудо мешаванд. Мисол, калимаи “бишинос” ба ибори мураккаб ба воситаи ҷузъи

тобеи иборай сода – исми “аҳли байт” дохил шуда, фақат нисбат ба он чун чузъи тобеъ зоҳир мегардад.

Аммо дар иборай мураккаби “далели роҳи охират” калимаи “пайғамбарон” тамоми ибораро шарҳ додааст. Қобили қайд аст, ки ҳар рисолаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бо кадом шакли ҷумла оғоз ёфтааст, бо ҳамон шакл ба итмом расидааст. Дар рисолаи “Муноҷотнома” ва “Калимот” ибораҳои мураккабро нисбат ба иборай сода хело кам вохӯрдан мумкин аст.

Хулоса, истифодаи ибораҳои сода ва мураккаб дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мавқеи хосса дошта, нақши онон дар ифоданокии сухан назаррас мебошад. Аксари ибораҳо дар қолаби ибораҳои сода корбаст гардидааст. Ибораҳои мураккаб дар рисолаҳои Ансорӣ нисбатан камистеъмоланд. Ибораҳои сода ва мураккабро дар ҳама навъҳои алоқаи синтаксисӣ во хурдан мумкин аст.

2.2. Вижагиҳои ифода ва услуби ибора дар «Расоили форсӣ»

Матн ҳикояҳои Ансорӣ фарогирандаи ҳама замонҳо мебошанд. Дар ҳолате, ки матн мутолиа мешавад, хонанда эҳсос менамояд, ки матн дирӯз ё имрӯз навишта шудааст. Умуман пандҳо, қиссаҳо, муноҷотҳо, ҳикояҳо, ки ба ҳаёти як Шайх бахшида шудаанд, дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ фаровон аст. Сабаб панду андарз будани матн осори ӯ мебошад ва ё хусусияти насри мусаччаъ аст, ки Абдуллоҳи Ансорӣ ба ҳама ҷанбаҳои забонӣ аҳаммият додааст. Чи калимабандӣ, чи истифодаи унсурҳои забон, ҳам ибораҳои синтаксисӣ ва ҳам фразеологӣ дар “Расоили форсӣ” фаровон истифода шудааст. Вале то имрӯз доир ба хусусиятҳои забони осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ таҳқиқоти илмӣ рӯйи даст наомадааст.

Дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ якчанд хусусиятҳои ҳастанд, ки аз дигар осори классикони мо фарқ мекунад. Махсусан истифодаи ибораҳо дар матн, интихоби як навъи алоқа дар як матн, истифодаи як ҳиссаи нутқ дар чанд ибора. Умуман дар як матн аҳаммият

додан ба тамоми ибораҳое, ки дар он истифода гардидааст, дар рисолаҳои Хоҷа ба кулли фарқ мекунад. Масалан дар рисолаи “Чилуду фасл” дар фасли даҳум, ҳикояи Маъруфи Кархӣ як сатрро мисол меоварем, ки доир ба як хусусияти фарқкунандаи ибора дар насри мусаччаъи осори Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад: *Бандагиро аз бандагони дирам ва динор биомӯзӣ, ки шаб дур андешиӣ ва фикри он ва рӯз дар талаби тааби он ва давидан ва ба даст овардан ва муҳаббат ва дӯстии он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдати бу ба як дирам ва хашими бозӯ, ки узви бар зиён бу ба **ним дирам**(58).*

بندگی را از بندگان درم و دینار بیاموزی، که شب دور اندیشی و فکر آن و روز در طلب طعب آن و دویدن و به دست آوردن و محبت و دوستی آن بازو که آن را از آن زیادتی بود و یک درم و خشم بازو، که عضو بر زیان بو به نیم درم.

Дар талаби зиёдати дирам ва фарзанд ва хона ва монӣ ва қаробатон фуруғӣ дорад ва сифрҳои бо хатар дар кӯҳ ва саҳро ва биёбон ва дарё равон гардид, ки қучост зиёдати дираме, ки чон дар хатар ниҳод...(58).

در مطلب زیادتی درم و فرزند و خانه و مانی و قرابتان فروغی دارد و سفر های با خطر در کوه و صحرا و بیابان و دریا روان گردید، که کجاست زیادت درمی، که جان در خطر نهد...

Агар сад намоз ба ҷамоат аз ӯ фавт шуд ва ҳазор маҷлис дар суҳбати олимон ва солиқон нишаста ва хост ӯро гами динор ва дирам беш буд, ки аз он агар ҳама олам ба нақӯҳиши он дирам ва динор бархезад то гуфти эшон дар нагирад ва аз бими фавти дирам ва динор ҳазор ҷафо бишунавад...(58).

اگر صد نماز با جماعت از او فوت شد و هزار مجلس در صحبت عالمان و سالکان نشستہ و خواست او را غم رینار و درم بیش بود که از آن اگر همه عالم به نکوهش آن درم و دینار برخیزد تا گفت ایشان در نگیرد و از بیم فوت درم و دینار هزار جفا بشنود...

Дар ин мисол ҳамаи ибораҳое, ки оварда шудаанд ба як навъи алоқа таалуқ доранд ва инчунин ба як ҳиссаи нутқ. Дар ибораҳои *ним дирам, ҳазор маҷлис, як дирам, сад намоз, ҳама олам*, шумора ба ҳайси тобеъшаванда ба исмҳо бо роҳи алоқои ҳамроҳӣ тобеъ гардидаанд. Ҳамин тавре, ки дар мисоли боло аён аст дар як матн хурд шаш ибора бо роҳи алоқои ҳамроҳӣ ба ҳам тобеъ гардидаанд. Хусусияти фарқкунандагии ин матн ва ибораҳое, ки

дар он истифода гардидаанд, дар он зоҳир мегардад, ки ҳам мутаносубии сухан, ҳам ибораҳои ба як навъи алоқа бахшидашуда ва ҳам иштироки як ҳиссаи номии нутқ ба чашм мерасад. Ибораҳои дар мисоли боло овардашуда ба мисли *як дирам, ним дирам, сад намоз, ҳазор масҷид, ҳама олам*, дар баробари аз ҷиҳати алоқа ва аз ҷиҳати ба як ҳиссаи нутқ таълуқ доштани онҳо бо ҳамдигар робитаи маъноӣ дошта оҳанги мусаччаъро дар матн равшан намудаанд. Ин ба мисли он мемонад, ки зади матни мазкур маҳз дар ҳамин ибораҳо ҷойгир гардидааст.

Матнҳои рисолаҳои Ансорӣ шаклан ва мазмунан кӯтоҳ набуда иштироки ибораҳо дар ҳар ҷумлаи он дида мешавад. Ҳамчунин ибораҳо дар матнҳо ва рисолаҳои кӯтоҳ низ барои сохтани насри мусаччаъ ва ҳамоҳанг гардидани ҷумлаҳо иштирок намудаанд.

Ҳамин гуна як мисоли дигарро низ дар ҳамин ҳикоя вохӯрем, ки бо алоқаи пешояндӣ ибора сохтааст. Мисол:

... меҳр аз киса бардор ва бар забон неҳ. Меҳр аз дирам бардор ва бар имон неҳ... (59).

مهراز کیسه بردار و بر زبان نه. مهراز درم بردار و بر ایمان نه

Дар ҷумлаи боло калимаи “меҳр” дар ҳарду ҷумла барои сохтани ибора бо алоқаи вобастагӣ ва ҳамоҳанг гардидани ҳарду ҷумла бо ҳам (сохтани насри мусаччаъ) фаъолона иштирок намудааст. Возеҳтар бояд гуфт, ки Абдуллоҳи Ансорӣ дар навиштани рисолаҳояш аз ибораҳои зебову пурмазмуни дорои маъноҳои баланд истифода намудааст. Инчунин дар сохтани ҷумлаҳои қофиядори зебо нақши ибораҳо зиёд аст.

Иштироки муродифи як калима ва ё дар аксари ҳолатҳо худӣ як калима дар як ҷумлаи мусаччаъ дар матни рисолаҳои Ансорӣ тез-тез ба таври намоён ба мушоҳида мерасад. Мисол: Дар боби шашуми рисолаи “Калимот” чунин омадааст: *Хӯйи некро барои мардум аҳл дор. Миёни худ ба Худои таоло рост дор, то бо халқ битавагонӣ дошт. Ба ризои халқ зиндагонӣ хуш гардон* (506).

خوی نیک را برای مردم اهل دار. میان خود به خدای تعالی راست دار، تا با خلق بتوانی داشت

به رضای خلق زندگانی خوش گردان.

Дар ин мисол ибораҳои “барои мардум”, “бо халқ”, “ризои халқ” бо роҳи алоқаи изофӣ ибора сохтаанд. Дар инҷо мебинем, ки калимаи **халқ** бо муродифи **мардум** дар сохтани ибораҳои исмӣ истифода гардидаанд. Муалиф дар ин мисолҳо аз такрор худдорӣ намуда муродифи калимаро ба кор бурдааст.

Дар ҳолати дигар як калима бо як маъно дар ду ибора истифода гардидааст. Мисол: Дуоро *беҳтар аз сипоҳ* дон. Умедро *беҳтар аз ганҷ* дон(508).

دعارا بهتر از سپاه دان. امیدرا بهتر از گنج دان.

Дар ин мисол ибораҳои “*беҳтар аз сипоҳ*” ва “*беҳтар аз ганҷ*” истифода гардидаанд. Калимаи “беҳтар”, ки сифати дараҷаи қиёсиро ташкил медиҳад, дар ҷумла барои сохтани ду ибора ба воситаи пешоянди “аз” истифода гардидааст.

Ин гуна мисолҳо дар “Расоили форсӣ” зиёд ба назар мерасад ҳамчунин дар ҷои дигра чунин омадааст: *Толиби илм азиз аст ва толиби мол зул, илм бар сар тоҷ аст ва ҷаҳл бар гардан зул*(487).

طلب علم عزیز است و طلب مال ظلم، علم بر سر تاج است و جهل بر گردن غول

Дар ин мисол ибораҳои “толиби илм” ва “толиби мол” ибораҳои исмӣ буда бо роҳи алоқаи изофӣ ибора сохтаанд. Калимаи толиб дар иштироки ҳарду ибора бо маънои аслиаш (талабанда) қорбаст гардидааст.

Истифодаи ибораҳои ҷолиби синтаксисӣ, ки Хоҷа абдуллоҳи Ансорӣ дар “Расоили форсӣ” қорбаст намудааст, аз он далолат медиҳанд, ки ӯ беҳтарин донандаи забони адабии форсу тоҷик ва қоидаҳои онҳо будааст. Далел ба ин гуфтаҳои дар мисоли зерин нишон додаем:

Ҳоҷат аз ҳақиқинос хоҳ, дӯстнро аз айбашон огоҳ (507).

حاجت از حق شناس خواه دوستان را از عیبشان آگاه.

Мафҳум дар матни рисолаҳои ӯ бисёр рамзӣ ва пӯшида аст. Хонандаи осори ӯро месазад дар мутолеаи рисолаҳо ва сарфаҳм ба мафҳуми он

бодикқат бошад, зеро як матн метавонад дар худ маъноҳои зиёдеро бо паҳлуҳои зиёд махфуз нигоҳ дошта бошад.

Дар ҳикояҳои Ансорӣ агар як сатр бо қолаби ибораҳои алоқаи ҳамроҳӣ корбаст шуда бошад, ҳатман сатри дигар бо алоқаи пешояндӣ ва ё изофӣ сурат мегирад, яъне ҳар фикри ӯро бо услуби навиштории гуногун дидан мумкин аст. Дар рисолаи “Калимот” дар боби ҳафтум як-ду мисолро далел овардем, ки дар якеаш шумора бо исм ва дар дувуминаш сифати дараҷаи олий бо исм бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ ибора сохтаанд. Мисол: *Суди ду ҷаҳон суҳбати доно шинос*(505).

سود دو جهان صحبت دانا شناس.

Бадтарин айбе бисёр гуфтанро шинос(506).

بدتریت عیبی بسیار گفتن را شناس

Дар боби ҳаштуми ҳамин рисола бошад ибораҳо бо алоқаи изофӣ сурат мегиранд. Мисол дар боби ҳафтум агар аксарияти ибораҳо бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ сохта шуда бошанд. Пас дар боби ҳаштум баракс ҳамаи ибораҳо бо роҳи алоқаи изофӣ сурат мегиранд. Яъне матнҳои рисолаҳои Ансорӣ, ки бисёрашон панду андарз мебошад, ҳар кадоме дар бобати ибораорой услуби нигориши худро доранд. Маҳз ҳамин хусусият метавонад услуби хоси як муаллиф бошад. Мисол: **Кори бузургро бар марди хурд хурд дон, шуғли хурдро бар марди бузург бузург дон** (508).

کار بزرگ را در مرد خرد خرد دان، شغل بزرگ را بر مرد بزرگ دان.

Дар ин мисол ҳамон тавре, ки мушоҳида мешавад, ҳамаи ибораҳо бо роҳи алоқаи изофӣ сохта шудаанд. Дар ин баробар калимаи *кор* бо калимаи *шуғл* ки ҳаммаъно ҳастанд бисёр зебо истифода гардидаанд. Ансорӣ дар як ибора исми корро истифода намуда бошад, дар ибораи дигар муродифи он, яъне шуғлро корбаст намудааст. Ва инчунин калимаи бузургро бо ду маъно яке ҳаҷман калонро ва яке ба маънои бузургвор, донишманд, қадрдон, ки хоси одамони махсус аст, кор фармудааст. Инчунин калимаи хурдро низ бо ду маъно, яке ҳаҷмро дар назар дорад, ки нисбат ба чизе дода мешавад. Дигаре бошад хурд ба маънои нодон, нокас, камфаҳм, кунд, касе, ки аз

чихати хусусиятҳои ахлоқӣ ноқис аст, истифода бурдааст. Маъноҳои дуоиминдараҷае, ки дар ҳарду калима ҳам хурд ва ҳам бузург дода шудааст ба шахс далолатмекунад ва танҳо хоси инсон аст. Маҳз дарёфти ҳамин гуна мисолҳое, ки дар худ мафҳумҳои бениҳоят нозуку зиёдро доро ҳастанд, ба осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ баҳои баландӣ суханофарӣ додааст. Маъноҳо ва калимаҳое, ки дар ибораву ҷумлаҳои “Расоили форсӣ” дида мешавад хоси услуби Ансорӣ гуфта метавонем. Зеро дар бораи маъноӣ як ҷумла метавон соатҳо баҳс намуд.

Мисоли дигарро аз рисолаи “Қаландарнома” овардан мумкин аст, ки дар як ҷумла чаҳор иборайи ҷонишинӣ бо роҳи алоқайи ҳамроҳӣ истифода гардидааст. Ин гуна мисолҳо маҳорати суханофарии Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро дучанд нишон медиҳад. Мисол:

Китобҳо андохтем ва ба суҳбати он Қаландар пардохтем, то ҳар нақд айёре ва аҷуба ҳар диёре, ки дошт он некӯ, ниҳод бо мо дар миён... (637).

..کتاب ها انداختیم و به صحبت آن قلندر چرداختیم تا هر نقد عیاری و اعجبه ی هر دیاری که

داشت آن نیکو نهاد بر ما در میان

Истифодаи ибораҳо дар “Расоили форсӣ” озод корбаст шудааст. Яъне дар ҳар рисола метавон ҳам ибораҳоро бо се навъи алоқа мушоҳида намуд. Инчунин ибораҳои сода ва мураккаб ҳам ҳар кучое аён аст. Яъне тартиби истифодаи хоси ибораҳоро метавон аз матнҳо муайян намуд. Дар як рисола агар дар бораи ду фикр сухан равад ҳатман матни фикри аввал аз матни фикри дувум ба қулли фарқ мекунад, албатта дар истифодаи ибораҳо. Метавонад матни аввалро пурра ибораҳои содаи исмӣ ки бо роҳи алоқайи изофӣ сурат гирифтаанд, ташкил диҳар ва метавонад матни дигарро ибораҳои мураккабе ташкил диҳанд, ки бо роҳи алоқайи ҳамроҳӣ сохта шуда бошанд. Инчунин матнҳое ҳастанд, ки ҳам ибораҳои сода ва ҳам ибораҳои мураккаб дар онҳо баробар иштирок мекунанд ва ё ҳамаи навъҳои алоқаро дар як матн дидан мумкин аст. Умуман метавон гуфт, ки вобаста ба мавзӯи

баҳси рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ қолаби ибораҳо низ тағйир меёбанд.

Дар мисоли дигари вобаста ба фикрҳои боло ибораҳо бо роҳи алоқаи изофӣ, сохта шудаанд, ки ҳам ибори сода ва ҳам ибори мураккаб дар як матн оварда шудааст. Мисол: *Илоҳӣ, ай сазовори санои хеш, ай шукркунандаи атои хеш, ай шириннамояндаи балои хеш, банда ба зоти худ аз санои Ту очиз ва ба ақли худ аз шинохти миннати Ту очиз ва ба тавони худ аз сарои Ту очиз*(23).

الهی، ای سزاوار ثنای خویش، ای شکرکننده ی عطای خویش، ای شیرین نماینده ی بلای خویش، بنده به ذات خود از ثنای تو عاجز و به عقل خود از شناخت منت تو عاجز و به توان تو خود از سرای تو عاجز .

Дар ин ҷумла ибораҳои *сазовори санои хеш, шукркунандаи атои хеш, ақли худ, шинохти миннати Ту, тавони худ, сарои Ту* истифода гардидаанд. Ин ибораҳо аз рӯи алоқа ҳамашон изофӣ буда ибораҳои ҷонишиниро ташкил медиҳанд.

Насри осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз санъатҳои бадеӣ ва воҳидҳои забонӣ ори нест, гарчи наср ҳам бошад, такрори вожаҳо, истифодаи калимаҳои ҳаммаъно ва ғайра дар рисолаҳои ӯ фаровон корбаст шудааст: Мисол: *Илоҳӣ, ҷуз аз шинохти Ту шодӣ нест ва ҷуз аз ёфти Ту зиндагонӣ на, зинда бе Ту чун мурдаи зиндонист ва зинда ба Ту зиндаи ҷовидонист* (23).

الهی، جز از شناخت تو شادی نیست و جز از یافت تو زندگانی نه، زنده بی تو چون مرده ی زندانی است و زنده به تو زنده ی جاویدانی است.

Илоҳӣ, чи хуш рӯзе, ки хуршеди ҷалоли Ту ба мо назар мекунад, чи хуш вақте ки муштоқ аз мушоҳидаи ҷамоли Ту моро хабаре диҳад, ҷони худро туъмаи бозе созем, ки дар фазои талаби Ту парвозе кунад ва дили худ нисори дӯсте кунем, ки бар сари кӯйи Ту овозе диҳад(24).

الهی، چه خوش روزی، که خورشید جلال تو به من نظر کند، چه خوش وقتی که مشتاق از مشاهده ی جمال تو مارا خبری دهد، جان خود را طعمه ی بازی سازیم، در فضای طلب تو پروازی کند و دل خود نثار دوستی کند، که به یر کوی تو آوازی دهد.

Ибораҳои дар ин ҷумла овардашуда ба мисли *шинохти Ту* , *ёфти Ту* , *чалони Ту* , *фазои талаби Ту* , *сари кӯйи Ту* ибораҳои ҷонишинии алоқаи изофӣ мебошанд.

Ибораҳои ҷонишинӣ дар “Расоили форсӣ” мавқеи муайян доранд. Ҳама Абдуллоҳи Ансорӣ дар рисолаҳояш ибораҳои ҷонишиниро бо ҳамма навъҳои алоқа истифода намудааст.

Дар осори Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои изофӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Мисолҳое, ки доир ба иштироки ибораҳои изофӣ дар “Расоили форсӣ” оварда шуд, теъдоди дар як сатр ҳатто дар як матн то ҳафт-ҳашт ибораи изофиро дидан мумкин аст. Мисол: ... *Ин рӯзи ҷазо аст, осори адли подшоҳӣ ба ҷое расад, ки гӯсфанди бешох дод аз гӯсфанди башох бихоҳад. Эй басо соҳибони неъматӣ имон, ки ба оқибат аз шуми исёнӣ ва хор доштӣ фармони Раҳмонӣ, аз неъматӣ имонӣ ва хилъати исломӣ маҳрум шуданд. Куфронӣ неъмат кардӣ, ки дар сурати одам будӣ, на бар сирати одамиён рафтӣ...* (50).

این روز جزا است، آثار عدل پادشاهی به جایی رسد که گوسفند بی شاخ بخورد. ای بسا صاحبان نعمت ایمان، که به عاقبت از شوم عصیان و خوار داشت فرمان رحمانی از نعمت ایمانی و خلعت اسلامی محروم شدند. کفران نعمت کردی که در صورت آدم بودی، نه به سیرت آدمیان رفتی...

Дар мисолҳои боло калимаҳои бешох, башох, имон, раҳмон, сурату сират, ки ибора сохтаанд дар сохтани насри мусаччаъ истифода гардидаанд, ки ин низ ба он далел аст, ки ибора дар сохтани ҷумлаҳои ҳамқофияи насри мусаччаъ кумак мерасонанд. Инчунин ибораҳои *рӯзи ҷазо* , *гӯсфанди бешох* , *гӯсфанди башох* , *соҳибони неъматӣ имон* , *шуми исёнӣ* , *фармони Раҳмонӣ* , *неъматӣ имонӣ* , *хилъати исломӣ* , *сирати одамиён* , ҳаммашон дар қолаби ибораҳои изофӣ сурат гирифтаанд.

Дар сохта шудани ҷумлаҳои, ки ҳамма ибораҳои дар он иштирок дошта, ба як навъи алоқа таълуқ доранд, нақши ҷонишинҳо ба ҳайси тобеъшаванда ва тобеъкунанда бениҳоят калон аст. Одатан, дар ҷумлаҳои, ки ҳамма ибораҳояш ба як навъи алоқа таълуқ дорад, зиёдтар ҷонишин истифода гардидааст. Умуман, дар “Расоили форсӣ” истифодаи ҷонишин нисбатан

зиёдтар дида мешавад. Мо сабаби асосии онро дар хусусияти динӣ ва тасавуфӣ доштани асар мебинем, зеро дар ҳама осори классикии форсу тоҷик Худованд бо ҷонишини “ту” ва “ӯ” ишора мешавад. Ҳамин сабаб аст, ки ҷонишинҳо ва махсусан ҷонишини “Ту” дар “расоили форсӣ” хеле зиёд истифода гардидааст. Мисол: *Илоҳӣ, ҷалоли иззати Ту ҷойи ишорат нагзошт ва маҳмуди исботи Ту роҳи изофӣ бардошт, то гум гашт ончи банда дар даст дошт. Худовандо, аз они Ту мефузуду аз они банда мекост, то охир ҳамон монд, ки аввал буд рост*(26).

جای اشارت نگذاشت و محمود اثبات تو راه اضافی برداشت، تا گم گشت آنچه بنده در دست داشت. خداوندا از آن تو می فرزدو از آن بنده می کاست، تا آخر همان ماند که اول بود راست الهی، جلال عزت تو

Санои худ тухмат пиндор (503).

ثناى خود تهمت پندار.

Ба андозаи худ дастгирӣ дарег мадор. Зиштномро наздики худ роҳ мадеҳ (504).

به اندازه ی خود دستگیری دریغ مدار. زشت نام را نزدیک خود راه مده

Дигар хусусияте, ки ҳангоми таҳқиқ бо мавод рӯ ба рӯ омадем, пайваст гардидани ду ибораи изофӣ бо пешоянд мебошад. Ин ҳолатро метавон алоқаи омехта номид. Дар ин навъи ибораҳо ду ибораи изофӣ бо пешояд ба якдигар алоқаманд гардидаанд. Ҳолати ба ҳамин монандро дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” алоқаи изофию пешояндӣ, арзёбӣ намудаанд: “Алоқаи изофию пешояндӣ чунин навъи калимабандиест, ки дар сохтани ибора ду воситаи грамматикӣ: бандаки изофӣ ва пешоянд иштирок мекунанд” [37, 25].

Доир ба ақидае, ки дар баъзе ибораҳо ду воситаи грамматикӣ иштирок мекунанд, Абдусаттор Мирзоев дар асараш “Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ” чунин ибраз медорад: “Хусусияти хоси ин ибораҳо аз он иборат аст, ки дар сурат гирифтани онҳо ду воситаи алоқаи грамматикӣ – ҳам бандаки изофӣ ва ҳам пешоянд иштирок мекунад: рафтуомади ба хонаи дӯстон, ошхурии аз хонаи қарздорон, ояндагони аз Душанбе” [77, 272]. Ба ақидаи

муаллиф ибораҳо, дар ин ҳолат метавонанд бо алоқаи изофӣ-пешояндӣ, изофӣ-пасояндӣ, изофӣ-хамроҳӣ ва ё баракс оянд, аммо мавқеи иштироки бандаки изофи гуногун аст, яъне дар як ҳолат бандаки изофӣ метавонад бо калимаҳо иртибот дошта бошад. Дар мавриди дигар бошад бандаки изофӣ бо калимаҳо ва умуман дар ибора иртиботе надорад. “Бояд қайд кард, ки дар ин ибораҳо дараҷаи зичии ҳар ду воситаи алоқаи грамматикӣ (изофат ва пешоянд) якранг зоҳир намегардад, масалан муқоиса мекунем: ошхурии аз хонаи қарздорон ва мавҷири болои бом аз ин нигоҳ ибораҳои мазкурба ду гурӯҳ чудо мешаванд” [77, 272].

Дар муқоисаи мисолҳои овардаи Абдусаттор Мирзоев агар аҳаммиат диҳем мушоҳида мешавад, ки дар ҳақиқат алоқаи байни чузъҳои ибора дар ду ҳолат сурат гирифтааст, ки яке бидуни алоқа ва дигаре алоқаманд. Дар ин маврид низ чунин изҳори ақида намудааст: “а) ибораҳои, ки дар онҳо бандаки изофӣ ҳамчун воситаи алоқа чандон мавқеъ надоранд, бинобар ин ибора бе бандаки изофӣ низ сурат мегирад ва набудани изофат ба сохту маънои ибора ҳалале намерасонад, чунончи: муборизаи барои истиқлолият – мубориза барои истиқлолият, ошхурии аз хонаи қарздорон – ошхӯрӣ аз хонаи хучранишинон. Дар забони адабӣ ва забони гуфтугӯ, асосан шакли бе бандаки изофии ин ибораҳо (мубориза барои истиқлолият) серистифода аст” [77, 273].

Дар “Расоили форсӣ” ин навъи алоқа низ серистифода аст. Аммо зиёдтар ба гурӯҳи дуҷум алоқамандӣ доранд. Дар ибораҳои, ки дар онҳо ҳам бандаки изофӣ ва ҳам пешоянд ширкат мекунанд, бандаки изофӣ мавқеи муайянро доро мебошад. Вобаста ба таҳқиқ ибораҳои, ки бандаки изофӣ дар онҳо чандон мавқеъ надоранд, дар “Расоили форсӣ” оварда нашудаанд.

Гуруҳи дираи ибораҳои изофию пешояндие, ки дар онҳо мавқеи бандаки изофӣ устувор аст дар “Расоили форсӣ” қорбаст гардидаанд. Доир ба ин гурӯҳи ибораҳо низ Абдусаттор Мирзоев чунин изҳори ақида намудааст: “ибораҳои, ки дар онҳо баракс бандаки изофӣ барои алоқаманд шудани чузъҳо мавқеи асосӣ дорад, яъне ибора бе бандаки изофӣ сурат намегирад,

муқоиса: мавчгири болои бом мавчгир болои бом. Аммо дар ин хели ибораҳо, ҳарчанд мавқеи бандаки изофӣ асосӣ бошад ҳам, пешоянд низ аҳамияти муайян дорад. Дар ҳақиқат зойил шудани пешоянд боиси тағйири маънои ибора мешавад” [77, 273].

Дар “Расоили форсӣ” ин қолаби иборасозӣ каме тағйир меёбад. Масалан, ду ибори содаи изофӣ бо пешоянд ба ҳам алоқаманд мегарданд. Инро метавон алоқаи изофӣ+пешояндӣ+изофӣ низ номид. Дар ин гурӯҳи ибораҳо маънои он мушахасу возеҳ аён мегардад. Мисол: ... *яке аз дӯстони Аллоҳ ва аз сухтағони аҳли ин роҳ ва ин даргоҳ, Қуръон мехонд. Овози ӯ ба гӯши Фузайл расид...* (52).

یکی از دوستان الله و از سوختگان اهل این راه و این درگاه قرآن می خواند

Дар ин мисол ибори изофии исмии **Овози ӯ** ба воситаи пешоянди “ба” бо ибори исмии изофии “*гӯши Фузайл*” алоқаманд гардидааст. Сабаби сохтани чунин ибораҳо, мушаххас расонидани матлаб ба хонанда аст. Дар ин баробар ибора ҳам маънои лексикӣ ва ҳам маънои грамматикӣ худро устувор нигоҳ доштааст. Дар устувор нигоҳ доштани маънои ибора нақши ҳам бандаки изофӣ ва ҳам пешоянд асосӣ ва муайян аст.

Дар таҳлили маводи “Расоили форсӣ” ин гуна ибораҳо, ки ду ибори изофӣ бо пешоянд ба ҳам тобеъ гардидаанд, танҳо дар ибораҳои исмӣ ва ибораҳои сифатӣ вомехуранд. Хусусияти хоси ин навъи ибораҳо дар он аст, ки ду ибори изофӣ бо пешоянд пайваст гардида ва бо ҳамдигар робитаи маъноии пайваст доранд, яъне як фикри том дар шакли як ибора нағунчида, ба воситаи пешоянд ба ҳамдигар алоқаманд гардидаанд. Ибори **Овози ӯ ба гӯши Фузайл** дар талафуз низ зебо ба гуш мерасад ва мафҳуми мушаххасро ифода менамояд.

Дар мисоли дигар бо ҳамин мазмун чунин омадааст: *Аз ноҳияи Марв дар қарияи Қандин аз ҷумлаи айёрон будӣ ва миёни бовард ва сархасӣ роҳ задӣ* (52).

از ناحیه مرو در قریه ی قندین از جمله ی عیاران بودی و میان باورد و سرخسی راه زد.

Чуноне ки дар ин ибора, яъне *ноҳияи Марв дар қарияи Қандин* дида мешавад, фикр пурра ва возех баён гардидааст. Ибораи *қарияи Қандин*, ки ба воситаи пешоянди “дар” ба ибораи исмии *ноҳияи Марв* тобеъ гардидааст, дақиқан баён намудани маконро ифода менамояд. Муаллиф метавонист ибораи *қарияи Қандин*ро умуман истифода накунад, ин ба маънои ҷумла халал намерасонид, аммо истифодаи он бар ҷумла мақсади муаллифро дақиқтару амиқтар баён намудааст. Дар ин ибора низ мавқеи ҳам бандаки изофӣ ва ҳам пешоянд устувор аст. Мақсади асосии офаридани ин гуна ибораҳои дақиқан возех, ин мушахас расонидани фикр аст. Ин гуна ибораҳо дар осори классикони форсу тоҷик зиёд дучор мешавад. Маҳз дарёфти ибораҳои гуногуналоқа метавонад таркиби бойи забони моро нишон диҳад.

Аксарияти ибораҳои, ки дар забони муосир истифода менамоем, қариб ҳама дар қолаби ибораи изофӣ мебошанд. Таҳқиқоте, ки аксари забоншиносон дар боби ибора анҷом додаанд, дар асоси маводи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ анҷом ёфтаанд. Қолаби иборасозии забони адабии ҳозираи тоҷик то андозае аз қолаби иборасозии классикӣ фарқ мекунад. Масалан ҳамоно қолаби ибораҳои ҳамроҳие, ки дар осори адибони классикӣ дида мешаванд, имрӯз дар забони адабии ҳозираи тоҷик онҳоро дар қолаби алоқаи изофӣ во мехурем. Хусусан дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик бо алоқаи изофӣ во мехуранд дар “Расоили форсӣ” бо ҳамоно шаклу мазмун, танҳо дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ оварда шудаанд. Чунончи: *Абдуллоҳи бечора-Бечора Абдуллоҳ, Фузайл роҳзан-Фузайли роҳзан*. Мисол: *Чун офтоб равон шуд ин бечора Абдуллоҳ дар пайи ӯ* (637).

چون آفتاب روان شد، بیچاره عبدالله در چى او.

...бархезед то субҳ бидамад, ки *Фузайл роҳзан* ба роҳ аст(53).

...برخیز تا صبح بدمد، که فضیل راهزن به راه است.

Дар ин мисолҳо ибораҳои *бечора Абдуллоҳ*, *Фузайл роҳзан* дар қолаби ибораи ҳамроҳӣ омадааст. Имрӯзҳо бошад мо ҳам дар нутқи шифоҳӣ ва ҳам дар нутқи хаттӣ ин ибораҳоро дар қолаби алоқаи изофӣ истифода менамоем.

Лозим ба ёдоварист, ки дар “Расоили форсӣ” ин гуна ибораҳо миқдори зиёдро ташкил додаанд.

Яке аз хусусиятҳои дигари барҷаставу фарқкунандаи насри Ансорӣ ин мавзунияти каломӣ мебошад, ки ибора дар сохтани он нақши бориз бозидааст. Мавзунияти насри мусаччаъ маҳз дар иштироки ибораҳо дар наср мебошад. Интиҳоби дурусту бомаврид ва баландмазмунӣ ибораҳо ва махсусан ибораҳои номӣ дар насри рисолаҳои аз ширинкаломии насри мавзуну мусаччаъ дарак медиҳад.

Масалан нигаред ба мисоли дар зер овардашуда, ки дар баробари хондани он ширинӣ, таъсирпазирӣ, мавзунияти насри мусаччаъ ба пуррагӣ ба дӯши ибора ҳасту бараъло эҳсос гардидааст. Мисол: *Агар ту холиқро бишнохтӣ, ба дари махлуқ напардохт*(486).

اگر تو خالق را بشناختی، به در مخلوق نپرداختی.

Дар ин мисол ибори “дари махлуқ” мақсади муаллифро таъсирбахш баён мекунад, яъне баъд аз равиши муътадили ҷумла вақте, ки бо ибори “дари махлуқ” дучор мешавем мазмуни асосии ҷумларо дарк менаоем. Яъне маъноӣ ин ҷумла дар он аст, ки агар Худовандро шинохтӣ пас аз барои ҷӣ ба дари одамон, ки халққардаи Худоянд ба кумак мешитобӣ, барои ҷӣ ризқ аз халққардаи ӯ мешуморӣ. Бояд гуфт, ки ибора дар ин навъи ҷумлаҳо асоснок ва бо таъсир баён кардани сачъро нишон додааст. Ё дар мавриди дигар. Мисол: *Илоҳӣ, агар як бор гӯӣ, эй бандаи ман, аз арш бигузарад хандаи ман* (485).

الهی، اگر یک بار گویی، که ای بنده ی من، از عرش بگذرد خنده ی من.

Дар ин мисол ду ибора бо алоқаи изофӣ ва ҳамоханг дар сохтани қофияҳои ҷумла хизмат намудаанд. Инчунин мавзунияту ҷаззобияти сухани муаллиф низ маҳз дар ҳамин ибораҳо инъикос ёфтааст. Вақте сатри дуҷумро мехонем ҳаловати сатри аввал ҳувайдо мегардад. Маҳз бо ҳамин далел гуфта метавонем, ки ибора мавзунияту асоситарин ҷузи насри мусаччаъ мебошад.

Чун оташи фироқ доштӣ, ба оташи дузах ҷӣ кор доштӣ?(485).

چون آتش فراق داشتی، به آتش دوزخ چه کار داشتی؟

Инчо ибораҳои “*оташи фироқ*” ва “*оташи дузах*” мутаносубии суханро дар ҷумла нишон додааст. Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ қариб дар ҳама рисолаҳои дар истифодаи ибора ҳамин хусусиятҳоро ба назар гирифтааст. Дар баробари он, ки *оташи фироқ* иборайи фразеологӣ аст, бо истифодаи оҳанги муштарак бо иборайи синтаксисии “*оташи дузах*” дар ҷумла хусну маъноӣ зебоеро додааст.

Гули бихишт дар пойи орифон хор аст, ҷӯяндаи мавлоро бо бихишт чӣ кор аст(480).

گل بهشت در پی عارفان خار است، جوینده ی مولارا با بهشت چه کار است.

Маҳз ҳамин ҷумларо дар ду рисола во хурдем, ки муродифоти якҷанд калима тафовут доранду маъно ва мақсад айнан навишта шудааст. Ҷумлаҳои ҳаммаъно, ки муродифоташон фарқ мекунад дар “Расоили форсӣ” дида мешаванд. Мақсаи дубора овардани ҷумла дар он аст, ки хусусан истифодаи ибораҳо дар ин ҷумла ба мавзӯи баҳси мо мувофиқат мекунад. Ин ҷумларо маҳз ибораҳо оро додаанд ва ҷолибтараш дар он аст, ки ҳар ду ибора исми буда дар қолаби алоқайи изофӣ омадаанд. Ин ибораҳо (*гули бихишт*, *пойи орифон*) дар ҳамин қолаб бе иштирок дар матн низ зебо талафуз мешаванду мафҳумҳои бениҳоят зеборо соҳиб ҳастанд. Ин ибораҳо махсус ибораҳои ҳастанд, ки дар “Расоили форсӣ”-и Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ истифода гардидаанд. Дар муқоиса ба таҳқиқотҳои, ки дар самти иборашиносӣ то кунун анҷомёфтаанд муайн намудем, ки ибораҳои *гули бихишт*, *пойи орифон* истифода нагардидааст.

Менигарем ба мисоли дигари овардашуда: *Намози нофила гузоридаи кори пирзанон аст ва рӯза доштан сарфаи нон аст, ҳаҷ кардаг тамошоӣ чаҳон аст, нон додан кори мардон аст* (477).

نماز نافله گذاریدن کار پیرزانان است و روزه داشتن سرفه ی نان است، حج کردن تماشای جهان

است، نان دادن کار مردان است .

Дар ин мисол ибораҳои кори пиразанон, сарфаи нон, тамошоӣ чаҳон, кори мардон ибораҳои ҳамаҷониба омаданашон, ки ҳоси

настри мусаччаъ аст, боз як оҳанги латифу шуниданиеро дар худ доро мебошад. Кас аз хондани настри мусаччаи Ансорӣ ҳаловати маънавӣ мегирад.

Мисоли дигареро дар ин маврид, ки чунин нигошта шудааст: *Дар зоҳир каъбае бино кард, ки обу гил аст, дар ботин низ каъбае бино кард, ки ҷону дил аст, он каъбаи аҳҷор аст, ин каъбаи асрор аст, он каъбаи тавофи аснофи халоиқ аст ва ин каъба атои қисмати Холиқ аст, он каъба бинои Иброҳими Халил аст ва ин каъба бинои Рабби Ҷалил аст*(484).

در ظاهر كعبه آى بنا كرد، كه آب و گل است، در باطن نيز كعبه اى بنا كرد، كه جان و دل است، آن كعبه احجار است اين كعبه ى اسرار است، آن كعبه ى طواف اصناف خلاق است و اين كعبه عطای قسمت خالق است، آن كعبه بنای ابراهيم خليل است و اين كعبه بنای رب جليل است .

Дар ин мисол ибораи “*он қаъба*” шаш маротиба корбаст гардидааст. Дар баробари он ибораҳои “*бинои Иброҳими Халил* “*ва*” *бинои Рабби Ҷалил*” низ корбаст гардидаанд. Ҷолибияти ибораҳои мазкур дар он аст, ки зиёд будани он дар матн мушоҳида намегардад. Дар аксарияти матнҳои рисолаҳои Ансорӣ истифодаи такрори ибораҳо мушоҳида мегардад. Ҷолибияташ дар он аст, ки ибораҳоро бо маъноҳои баланд ва зебо ба кор бурдааст, ки такрори онро ҳис намекунем.

Дар бораи вижагиҳои ифода ва услуби ибора дар настри Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва шакли муҳтавои ин осор дар миёни “*Расоили форсӣ*” рисолаҳое монанди “*Муҳаббатнома*” ва “*Канзулсоликин*” саропо мусаччаъ аст. Дар ин гуна маврид маҷмуаҳои аз навои сачҷу қарина ва мувозинаро дар камият ва кайфияти мухталиф метавон ёфт. Фаннитарину оростатарини мавридҳои сачҷро, ки бо унсури шеърӣ ва иғрозу маъонии шоирона омехтааст, дар тавсифҳои ӯ метавон дид, бо ин вучуди ҳамин васфҳо дар муқоиса бо васфҳои шабеҳ дар давраҳои баъд аз он, дархӯрии лафзу маънӣ бархӯрдор ва аз қаринасозиҳои печидаи дохили рукнҳои сачҷ ва тақаллуфоти дигар баробар аст. Ҳамчунин истифодаи ҳама гуна ибораҳои номӣ дар таълифи рисолаҳои ӯ нақши бунёдӣ дорад, зеро худ ибора хусусияти ҷумлаофариву матнофариро доро буда яке аз муҳимтарин қисмати синтаксис ҳисобида мешавад.

Мисолҳо аз рисолаи “Сад майдон”: *Тан он гоҳ сабр бар натобад, ки аз фарогати дил дармонад ва ҳайбати миёни тан ва миёни дил ҷудо кунад ва султони тоқат саъйф гардад ва дил онгоҳ бо ақл напардозад, ки руҳи вайро хонад ва руҳи вуҷуд ба вай расад...* (331).

تن آن گاه صبر برنتابد، که از فراغت دل درمанд و هیبت میان تن و میان دل جدا کند و سلطان طاقت ضعیف گردد و دل آن گاه به عقل نپردازد که روح وی را خواند و روح وجود به وی رسد...

Метавон гуфт, ки дар рисолаи мазкур насри мусаччаъ камтар дар навиштаҷотҳои адиб дида мешавад. Яъне дар рисола ҳаме андешаҳо ба далел ва шарҳ сурат гирифтаанд. Кӯшиши сохтани ибораҳои мусаччаъ камтар аст. Бо саликаи том навиштани ин рисола мушоҳида мешавад, зеро мувозинати феълҳо дида мешавад. *Аз майдони унс майдони даҳшат зояд. Дар галабаи унс аз худ раҳо шудан аст ва аз худ ҷудо гаштан. Даҳшат он ҳол аст, ки тан сабр бар натобад ва ҷону дил бо ақл напардозад ва назари тамийзро напояд* (331).

از میدان انس میدان دهشت زاید. در غلبه ی انس از خود رها شدن است و از خود جدا گشتن. دهشت آن حال است، که تن صبر برنتابد و جان و دل با عقل نپردازد و نظر تمییز را نیاید.

Дар чунин мутун гӯянда ба дақиқии сухани хеш нисбат ба насри мадҳӣ, ки масалан дар “Муноҷотнома” дида мешавад, бештар ҷалб шуданаш мумкин шудааст. Барои ҳамин ҳам ибораҳои номии мусаччаъ камтар истифода шудааст.

Рисолаи “Воридот” ҳам ба монанди “Сад майдон” бо қолаби муҳокимаю далел нигошта шудааст: *Афв аз ҳеҷ сазовор дарег мадор, рост гӯӣ ва айб маҷӯӣ, ростӣ, ки ба дурӯғ монанд ҳам мегӯӣ, нахуст андеша кун, он гоҳ бигӯӣ...*(336).

عفو از هیچ سزاوار دریغ مدار، راست گوی و عیب مجوی، راستی که به دروغ هم مانند هم می گویی، نخست اندیشه کن آنکه بگویی ...

Ҳама шиқ дар бешиқӣ аст, ҳама тавонгарихо дар дарвешӣ аст(633).

همه عشق در بی عشقی است، همه توانگری ها در درویشی است .

Дар чунин ҷумлаҳои ин рисолаҳо ба хулоса метавон омад, ки бештар феълҳо ба санъати сачъ наздик мешаванд. Яъне метавон гуфт, ки дар бархе аз

рисолаҳо ибораҳо камтар во хурдаанд. Ин ҳамон рисолаҳое, мебошанд, ки бо забони арабӣ навишта шуда ба забони форсӣ тарҷума гардидаанд. Мо низ аз сабаби зиёд будани калимаҳои арабӣ дар ин рисолаҳо камтар матнҳои онро истифода намудаем, ки далелашро инчо овардем.

Дар рисолаи “Зикр” дидан мумкин аст, ки дар ҷумлаҳои содаи пайвасти ибораҳои номии мусачча дар шакли яктой ва дутой меоянд: ... *рӯз то шаб каромат гуфта ва шаб то рӯз ба зафлат хуфта, аз сӯзи сир ба ном қонеъ ва аз дин бо эшон ҳазор монёъ, калимот ҳама аз мушоҳида ва фарсангҳо дур аз муҷоҳада, дар зоҳир заррофта ва дар ботин байне баррофта, эшонро на дар хонаи дил ҳавое ва на дар ҷавони фақир навое ва на сӯйи шахр шахвад ройӣ(571).*

روز تا شب کرامت گفته و شب تا روز به غفلت خفته از سیز سر به نام قانع و از دین به ایشان هزار مانع، کلمات همه از مشاهده و فرسنگ ها دور از مجاهده در ظاهر زرافته و در باطن بینی برافته، ایشان را نه در خانه ی دل هوایی و نه در جوانه ی فقیر نوایی و نه سوی شهر شهود رایى.

Дар ин рисола вобаста ба мисолҳои овардашуда баракси ақидаҳои дар абзастии аввалро мебинем. Яъне боз рисолаҳое ҳастанд, ки дар ҳар ҷумлаи он ибораҳои номӣ иштирок меkunанд. Абдуллоҳи Ансорӣ умуман дар истифодаи воҳидҳои забонӣ мувозинатро нигоҳ доштааст, зеро ҳам ибораҳои синтаксисӣ, ҳам ибораҳои фразеологӣ ва ҳам ибораҳои феълӣ ҷойгоҳи истифодабарии махсусро доро мебошад, ки метавон доир ба ҳама навъҳои ибора дар забони тоҷикӣ корҳои таҳқиқотӣ анҷом дод.

Ҳамчунин нуктаҳои ҷолибро ҳам метавон дар ин қисмат ҷой дод ва таҳлилҳои хеле ҳам зиёд намуд, зеро хусусиятҳои махсуси насри мусаччаи Хоҷа Абдуллоҳит Ансорӣ дарёи бекаронеро монанд аст, ки дар ҳар сафҳаи рисолаҳои ӯ дурреро метавон ёфт. Метавон таъкиду собит кард, ки мақом ва нақши ибора дар насри мусаччаъ бориз ва муҳим ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки асосист, зеро бори асосии мавзунияту таносуб ва оҳанги муассирии гуфтор маҳз бар дӯши ибораҳост ва пораҳои ибораҳо ҳамонро пораҳои манзуми насри мусаччаъ ба шумор мераванд: *Дар хона агар кас аст, як ҳарф бас аст...(508).*

Дар баробари ин, насри мусаччаъ бо вижагиҳои худ бештар ба каломии мавзун шабоҳат дорад ва дар забоншиносии муосир риштаи махсуси илмӣ рӯйи қор омадааст. Бо унвони “лингвопоетика”, ки бе восита Ҳамоҳангӣ, ҳамнишинӣ ва ҳамнавоии сухани бадеиро таҳқиқ мекунад. Аз ин лиҳоз насри мусаччаъ низ ба ҳадди муайян дар доираи ин риштаи илмӣ метавонад омӯхта шавад: “Осори манзум аз дидгоҳи бунёди таърихиаш чанбаи шифоҳӣ дорад ва ба тадриҷ дар натиҷаи инкишофи рушду инкишофи ҷамъият он дар ҳат сабт гардида, дар асоси меъёрҳои савтӣ, луғавӣ, наҳвию услубии роиҷи давраҳои таърихии инсоният тавасути шакли ҳаттӣ пайдо карда, вижагиҳои забони адабиро касб мекунад ва дар маҷмӯъ забони осори бадеӣ бунёд меёбад, ки асоси онро меъёрҳо ва қоидаҳои забони адабӣ ташкил медиҳад” [127, 4]. Хусусиятҳои нутқи бадеӣ, хусусан аз наср бо баъзе меъёри услубҳои дигар то андозае тафовут дорад.

Ба андешаи муҳаққиқ М. Саломӣён доир ба насру назм чунин аст, ки: “Дар ин замина, муҳаққиқон зимни баррасии масоили гуногуни меъёрӣ бештар ба ин ду навъи осори бадеӣ тавачҷуҳ менамоянд ва бар ин назаранд, ки дар наср тамоми қонуниятҳои савтию луғавӣ ва грамматикӣ забон ифода меёбанд. Забони осори манзум бештар дар асоси меъёрҳои муайянгардида, талаботи илми арӯз ва қофия бунёд ёфта, дар он бештар эҳсосоти шахси эҷодкор инъикос меёбад ва бо ин вижагиаш шеър чанбаи функционалӣ надошта, бештар чанбаи зебоишинохтӣ эстетикӣ муассирӣ дорад” [127, 5]. Яъне, муҳаққиқ ба он андеша ҳаст, ки назм чун омили илҳомӣ эҳсосӣ инсон аст, барои ҳамин бо муассирӣ гуфта мешавад, то ки сухан ба гӯши шунаванда тезтар ҷой гирад. Аммо дар наср, танҳо забони меъриӣ адабӣ ба назар гирифта шуда, ҳама гуна калимаҳои луғавӣ бо ҳама маъноҳои луғавию грамматикӣ иштифода шудаанд: *Илоҳӣ, гардани гардун роми тақдири Туст, варақии оламиён мусаххари тадбири Туст, сари саркашон бастаи Ту ва ҷабборон куштаи Ту ва дӯзах зиндони Ту, ...* (14).

الی، گردن گردون رام تقدیر تو است، ورقه ی عالمیان مسخر تدبیر تو است، سر سرکشان بسته
ی بسته ی تو و جباران کشته ی تو و دوزخ زندان تو.

Ин мисолҳои бо лаҳн ва бо мафҳуми зебӣ, ки дорои ҳам маъноҳои луғавии бой ва ҳам гармматикиан, метавонанд далел бошанд ба ақидаҳои овардашуда.

Мо ҳам ба чунин хулоса омада метавонем, ки адибон барои сухани худро аз завқи баланди эҳсоси зебопарастии худ рӯйи авроқ овардаанд ва кӯшиданд то чун назм насри онҳо бо калимаҳои ҳамрадифу қарина гуфта шаванд. Ин махсусиятро М. Саломӣ чун “калимаҳои шоирона” қайд намудааст. Мисол дар рисолаи “Калимот” суханбозии адибро бисёр вохӯрдан мумкин аст: ***Бо душмани душман дӯстӣ дор. Бо дӯстони дӯст миёна бош, аз душмани дӯст гофил мабош.*** (503).

با دشمن دشمن دوستی دار. با دوستان دوست میانه باش، از دشمن دوست غافل مباش

Дар насри мусаччаъ мақоми ибора хеле баланд аст, зеро ин ибораҳо ё бо ҳам синоним ё антоним ва ё омоним ҳастанд, ки матни бадеиро гуvero ва дӯстдоштанӣ мекунад. Яке аз ҷиҳатҳои тақвият бахшидан мақоми ибораҳоро дар матни мусаччаъ паронимҳо ташкил мекунад. Вобаста ба ҳамин мазмун Ю.Е. Мурзаева дар асараш “Поэтика и стилистика” чунин овардааст: “Воқеан, паронимшавӣ на танҳо усули фонетикӣ, балки усули семантикӣ низ ҳаст. Аз ҳамин ҷиҳат аксари услубшиносон онро ҳамчун бозии калимаҳо доништаанд” [76, 146]. Дар ҳама давру замон забони осори насрӣ ба хусус насри мусаччаъ сабаби ба вучуд омадани воҳидҳои ҳам луғавӣ ва ҳам грамматикӣ забон мегарданд. Дар ин марҳила воҳидҳои луғавӣ забон пешсафанд. Истифодаи дурусту бомавриди воҳидҳои забонӣ аз ҳунари суханвариву донишмандии адиб вобаста мебошад. Чунин шаклҳои ибораҳоро дар ашъори даврони таҳқиқшаванда хеле зиёд мушоҳида кардан мумкин аст ва ин гуна ибораҳо бештар вақте истифода мешаванд, ки нависанда мехоҳад зебоӣ ва ё ягон хислати зебоиро тасвир ва нишон диҳад, пас ба усули муқоиса бо чунин ибораҳо кор мекунад.

Дар натиҷаи мутолеа ва таҳқиқоти осори бадеӣ ба чунин натиҷа омадан мумкин аст, ки насри мусаччаъ маҳсули завқи баланди эҷодӣ, хоҳиши ибрази андешаҳои зебо ва зебоиофарии нависанда ҳаст, ки ин албатта, бе дониستاني калимоту таркибҳои забон ба даст намеояд, навишта мешаванд.

Хулоса, вижагиҳои ибораҳо дар насри мусаччаъ дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ҳам дар маъно ва ҳам дар қолаби иборасозӣ ва ҳам дар алоқамандӣ фарқкунанда буда, инчунин, шакли грамматикӣ онҳо низ аз дигар осори насрӣ фарқ мекунад.

Дар ин маврид таъкид кардан ба маврид аст, ки ҷавҳарҳои забони ҳамин гуна асарҳои нодир бояд ба таври бояду шояд таҳқиқ гардида, бо тақия бар ин аз ғановати забони қуҳанбунёд бештар баҳравар гардем ва ғановати забони адабии тоҷикиро тақвият бахшем.

2.3. Таҳаввули сохтор ва маънои ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ”

Дар зерфасли мазкур доир ба таҳавулоти сохторию маъноии ибораҳои номиро дар асоси маводи “Расоили форсӣ” бо шаклу қолабҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор додаем. Мо кушиш намудаем то нақши ибораро дар тавлиди сохтори маъноии ибора ва ҳамчунин қолабҳои иборасозӣ дар насри мусаччаъи рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ муайян намоем.

“Дар ибораҳои номии ифодакунандаи муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ дар бисёр мавридҳо ҷузъҳо ҷойи якдигарро иваз кардаанд ва ибора бо алоқаи вобастагӣ сохта шудааст. Ба сифати воситаи алоқа пасоянди “-ро” омадааст. Иборати навъи “духтарро дил” дар забони адабии пешина чи дар наср ва чи дар назм ҳамчун меъёри забони адабӣ бисёр истифода мешуд” [56, 131]. Дар ин шакл “толибан гӯянда муайянкунандаро пеш аз муайяншаванда оварда, зарурати хубтар намоён шудани онро ба назар мегирад ва мехоҳад, ки диққати шунаванда, пеш аз ҳама, ба ҳамин масъала ҷалб шавад” [31, 16].

Доир ба ин масъалаҳо мо мисолҳоро аз “Расоили форсӣ” ҳамчун далели таҳқиқ баррасӣ намудаем. Масалан:

Илоҳӣ аз он чи нахостӣ чӣ ояд ва онро, ки нахондӣ кӣ ояд? Нокоштаро аз об чист ва нохондаро ҷавоб чист? (17).

الهی، از آنچه نخواستی چه آید و آن را که نخواندی کی آید؟ ناکاشته را از آب چیست و ناخوانده را جواب چیست؟

Илоҳо, маро дил аз баҳри ту даркор аст, вагарна чароғи мурдаеро чӣ миқдор аст? (18).

الهی، مرا دل از بهر تو درکار است وگر نه چراغ مرده ای را چه مقدار است.

Илоҳо, ончи маро ком аст, на ба андозаи гом (қадам) аст, чун карамат ом аст, агар назаре кунӣ, кор тамом аст! Шариат мар ҳақиқатро посбон аст, бе шариат ба ҳақиқат расилан дурӯзу бӯхтон аст(482).

الهی، آنه مرا کام است نه به اندازه ی گام است، چون کرمت عام است، اگر نظری کنی کار تمام است. شریعت مر حقیقت را پاسبان است، بی شریعت به حقیقت رسیدن دروغ و بهتان است.

Дар ин мисоҳо ибораҳои навъи *нохондаро ҷавоб, маро дил, маро ком, ҳақиқатро посбон* дар қолаби “духтарро дил” дар рисолаҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд.

Дар “Расоили форсӣ” ҷумлаҳои ҳастанд, ки дар онҳо ду ва ё зиёда ибораҳо дар як қолаб дидан мумкин аст. Мисол: *Илоҳӣ, ...меҳри ту моро ҷиҳоз, шинохти ту моро амон, лутфи ту моро амон* (17).

الهی، .... مهر تو مارا جهاز، شناخت تو مارا امان، لطف تو مارا امان....

Дар мисолҳои мазкур ҳамон тавре ки аён аст, дар як ҷумла се ибораеро дар қолаби иборасозии “духтарро дил” дида метавонем, ки ҳам дар қолаби иборасозии классикӣ омадааст ва ҳам дар сохтани ҷумлаҳои мусаччаъ кумак намудааст. Маҳз бо ҳамин ибораҳо калимаҳо ҳамқофия гардидаанд.

“Дар бораи чунин қолаби ибораҳо дар байни забоншиносон ақидаҳои мухталиф мавҷуд аст. Дар мақолаву рисолаҳои алоҳида доир ба сохту маънои чунин ибораҳо фикрҳои гуногун ва ҷолиб баён карда шудааст. Умуман мавҷудияти ин гуна ибораҳо дар забони муосири тоҷик хоса дар лаҳҷаҳои он қайд кардаанд”[56, 18]. “Ёдовар гардидааст, ки ҳоло дар лаҳҷаҳои забони

точикӣ ибораҳои исми навъи “духтара дил”, “духтара дилаш”, “духтар дилаш” дар истеъмоланд ва варианти адабии онҳо “духтарро дил” зиёд дучор мешаванд ва тавре ки маълум аст, ин ҷо ҷои ҷузъҳои ибори изофӣ иваз гардидааст ва алоқаи изофӣ ба алоқаи вобастагӣ табдил ёфтааст. Баъзе муҳаққиқон ақида доранд, ки ибораҳои шакли “духтара дил”, “духтара дилаш” бо таъсири забони ўзбекӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Гурӯҳи дигар бошанд ин ақидаро рад мекунанд”[56, 18]. “Ба назар чунин мерасад, ки сароғози тамоми се навъи ибораҳои мазкур ҳамин қолаб (духтарро дил) буда, бо гузашти рӯзгор дар муҳовараи мардум шаклҳои гуногун пайдо кардааст” [56, 18].

“Ин қолаби иборасозиро мо дар давраҳои қадимаи забонҳои эронӣ, дар забони порсии қадим низ дида метавонем”[56, 18]. Профессор Д. Тоҷиев дар ин маврид чунин қайд мекунад: “Дар забони порсии қадим тартиби калима дар ибораҳои муайянкунандагӣ нисбатан озод буд. Муайянкунанда бо исми ифода гашта бештар пеш аз муайяншаванда меомад, масалан дар порсии қадим (Виштоспро писар)” [56, 131].

“Маълум мегардад, ки барои ин гуна шаклгирии ибораҳо дар забони тоҷикӣ, махсусан дар лаҳҷаҳо, забони бегонае сабаб нагаштааст. Мусаллам аст, ки лаҳҷаҳо нигоҳдорандаи хусусиятҳои қадимаи забон мебошанд. Дар баробари ин, дар осори хаттии мансуб ба давраи қадим пеш аз ҷузъи асосӣ омадани ҷузъи тобеъ, ки ҷузъи асосӣ исми ва ҷузъи тобеъ ҷонишинҳои шахсӣ мебошад, ба чашм мерасанд: *manā kara* – маро артиш // артиши ман. Дар забони порсии миёна пеш аз ҷузъи эзоҳшаванда омадани ҷузъи эзоҳдиҳанда, ки бо сифат ифода меёфт, маъмул буд: *Farrox mard* (хушбахт одам)” [56, 131-132].

Бандакҷонишини шахсӣ-соҳибии *-aui* низ воситаи зарурии алоқаи грамматикӣ ин навъи ибораҳо шуда омадааст. Дар “Расоили форсӣ” чунин ибораҳо дар ҳудуди нисбатан муъҷаз вомехӯранд ва нисбат ба қолаби “маро дил” камтаранд. Мисолҳо:

Баъзан дар байни ҷузъҳои ибораи калимаҳои дигар низ ҷой гирифтаанд:

Илоҳо, кошкӣ Абдуллоҳ хок шудӣ, то номаш аз дафтари вуҷуд пок шудӣ!...аз хок одам кунӣ ва бо вай чандон эҳсон кунӣ, саодаташ бар сари девон кунӣ...(17).

الهی، کاشکه عبدالله خاک شدی، تا نامش از دفتر وجود پاک شدی!... از خاک آدم کنی و با وی چندان احسان کنی، سعادتش بر سر دیوان کنی...

Дарвеш чун шамъ астӯ ӯро пушт нест, кораиш ба ҳама некуст, ҳеҷ зишт нест (91).

درویش چون شمع است و او را پشت نیست، کارش به همه نیکو است، هیچ زشت نیست.

“Гуфтан ба маврид аст, ки маҳз чунин ибораҳо заминаи қолаби ибораҳои “духтара дилаш” гардидаанд, зеро дар ин ҷо ду воситаи алоқа ҳаст” [56, 132].

Дар рисолаҳо ҳамчунин мисолҳоеро ба даст овардаем, ки аслан дар чунин навъи ибораҳо на бандаки изофӣ, балки бо артикли *-е* ҷузъҳои ибораро ба ҳамдигар алоқаманд мекунад. Дар сурати дар ҷои худ гузоштани аъзоҳо ҷумла бошад, ҷои артиклро бандаки изофӣ иваз карда метавонад. Дар “Расоили форсӣ” чунин ибораҳо серистеъмоланд. Чунончи:

Илоҳо, агар Абдуллоҳро хоҳӣ гузошт, дӯзахе дигар бояд олоши ӯро ва агар хоҳӣ навохт, биҳиште дигар бояд осоиши (17).

الهی، اگر عبدالله را خواهی گذاشت، دوزخی دگر آیش اورا و اگر خواهی نواخت بهتی دگر آسایش.

Дарвешӣ чист? – зоҳире беранг ва ботине бечанг; Илоҳо, зоҳире дорем бас шӯрида ва ботине хароб ва синаи пуроташу чашиме пуроб (48).

درویشی چیست؟ - ظاهری بی رنگ و باطنی بی جنگ، ظاهری داریم بش شوریده و باطنی خراب و سینه ای پر آتش و چشمی پر آب.

Тавре, ки мебинем, дар мисолҳои овардашуда дар байни ҷузъҳои ибора асосан хабари ҷумла ҷой гирифтааст ва агар онро ба қолаби маъмулии забони муосир баргардонем метавонем ба таври зайл бубинем. Мисол:

Илоҳо, зоҳире дорем бас шӯрида ва ботине хароб ва синаи пуроташу чашиме пуроб (407).

Хулоса боби дуюми кори диссертациониро хусусиятҳои хоси ибораҳои номӣ ташкил медиҳад. Истифодаи ибораҳои сода ва мураккаб дар зерфасли аввал далели он аст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар насри мусаччаъ истифодаи ибораҳоро дар ҳама навъи ҷумлаҳо ба назар гирифта бо маврид истифода намудааст. Дар зерфасли дуюм бошад вижагиҳои хоси ифодаи услуби адиб дар баробари қорбасти ибораҳо дар матн ба пуррагӣ ошкор гардида ибора дар офаридани ҳам ҷумлаҳои мусаччаъ ва ҳам матнҳои ҳамқарина ҷойгоҳи аввалиндараҷа дорад. Дар зерфасли сеюми боби мазкур таҳаввулотӣ тозае ба ҷашм намерасад. Ҳамон анъанаяи шаклҳои иборасозии қадимаро Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар рисолаҳои ӯ истифода намудааст. Умуман метавон натиҷагирӣ кард, ки дар боби мазкур ақидаҳои наво дар самти иборашиносии тоҷик баён гардидааст.

БОБИ Ш

ТАСНИФИ СОХТОРИИ ИБОРАҶОИ НОМИИ «РАСОИЛИ ФОРСӢ» АЗ РӢӢИ АЛОҶА

3.1. Ибораҷои номи пешояндӣ

Яке аз алоҷаҳое, ки дар забони тоҷикӣ доираи истеъмоли васеъро доро аст, ин алоҷаи пешояндӣ ё ҳамроҳӣ мебошад. Мо далелашро дар он мебинем, ки шумораи пешояндҳо, аз он ҷумла пешояндҳои номӣ дар забони тоҷикӣ зиёд буда, барои имконоти тартиб ёфтани ибораҳои гуногунсохту гуногунмаъно шароит фароҳам меоваранд. Доир ба ҳамаи навъҳои ибораҳои номӣ то кунун таҳқиқотҳои илмӣ анҷом дода шудааст. Бахусус доир ба ибораҳои номии пешояндӣ. Мо низ дар кори таҳқиқотии худ дар баробари ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ ва ҷонишинӣ, дар заминаи маводи “Расоили форсӣ” бо алоҷаи пешояндӣ, таҳқиқ намудаем.

Доир ба алоҷаи пешояндӣ бо дарназардошти дастури забони тоҷикӣ, инчунин метавон дар бисёре аз корҳои таҳқиқотии забоншиносон ақидаҳои ҷолиберо дарёфт намуд. Махсусан Муқим Акрамов дар китобаш “Ибораҳои сифатии забони ҳозираи тоҷикӣ” доир ба масъалаи алоҷаи пешояндӣ ибрози назар намудааст. Ӯ фикрҳои ҷолиберо дар хусуси алоҷаи пешояндӣ дар ибораи пешниҳод намудааст: “Пешояндҳо калимаҳои ёридихандае мебошанд, ки муносибати синтаксисии байни калимаҳои мустақилро дар таркиби ибора таъмин намуда, дар якҷоягӣ бо онҳо барои ифода намудани алоҷаи гуногуни воқеияти объективӣ (масоҳат, замон, сабаб, мақсад ва ғайра) дар забон хизмат мекунанд. Ҳамин тавр, ба воситаи пешояндҳо алоҷаи байни ҷузъҳои ибора таъмин мегардад. Аммо дар ибораи худӣ онҳо вазифаи мустақилро адо карда наметавонанд. Бинобар ин ҳам қобилияти ҷузъи ибораи шудан надоранд. Пешояндҳо танҳо ба тавассути ибораи ва ҷумлаи дорои маъно ва вазифаи грамматикӣ мешаванд” [9, 28]. Пас аз ин андешаҳо метавон хулоса

намуд, ки ҳарчанд пешояндҳо барои ибора ва ҷумлаҳо ёридиҳанда бошанд ҳам, пешояндҳо низ дар навбати худ маъноӣ грамматикӣ дар ибора ва ҷумла ба худ мегиранд.

“Пешояндҳо мазмуни ҷузъҳои ибораро бо тобишҳои гуногуни маъноӣ худ бой мегардонанд ва инкишоф медиҳанд ва ба ҳамин восита нақши синтаксисии ҷузъҳои ибораро возеҳу равшан месозанд. Пешояндҳо аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳрум нестанд” [37, 169]. Махсусан, маъноӣ луғавии пешояндҳои номии сода (*мисли, монанди, баъди*) ва пешояндҳои номии таркибӣ (*ба мисли, нисбат ба, пеш аз* ва ғайра) равшантар фаҳмида мешаванд, вале дар пешояндҳои аслий (*аз, то, дар, ба* ва амсоли инҳо) маъноӣ луғавӣ басо хира намоён мешавад.

Берун аз ибора муайян намудани маъноӣ луғавии пешояндҳои қадима (аслий) нисбат ба пешояндҳои номӣ, ки баъдтар пайдо шудаанд, басо душвор аст. Пешояндҳои номӣ аксаран якмаъноянд, аммо бар хилофи ин пешояндҳои аслий сермаъно мебошанд [9, 29]. “Пешоянди аслии “дар” худ маъноӣ гуногун ва ҳатто хилофи якдигарро нигоҳ медоранд. Ин маъноҳо танҳо дар таркиби ҳамон ибораҳои кушода мешаванд, ки дар дохили онҳо вазифаи ёридиҳандагии худро иҷро мекунанд” [77, 38].

Пешояндҳо ҳамчун ҷузъи алоқа дар сохтани ибораҳо, махсусан дар забони тоҷикӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансуб аст, аҳаммияти бузург дорад. Инчунин дар сохтани ибораҳои номӣ пешояндҳо мақоми калондоранд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ алоқаи пешояндӣ дар қатори дигар навъҳои алоқаи синтаксисӣ, дар ибора баробар истифода шудааст. Яъне Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар қолаби пешояндӣ низ ибораҳои зиёдеро дар “Расоили форсӣ” ҷой додааст.

Умуман, дар ибораҳо маъноӣ пешоянд чи вобаста ба маъноӣ ҷузъи тобеъ, ки ба он алоқа пайдо кардааст ва чи вобаста ба маъноӣ ҷузъи асосие, ки ба воситаи пешоянд калимаи тобеъшавандаро ба худ тобеъ намудааст, равшан мегардад. Инчунин дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи

точикӣ”, доир ба алоқаи пешояндӣ чунин омадааст: “Алоқаи пешояндӣ дар ҳамаи ҳелҳои луғавию грамматикии ибора – ибораҳои исмӣ (*мубориза барои сулҳ*), сифатӣ (*аз қанд ширин*), шуморагӣ (*аз канор сеюм*), чонишинӣ (*баъзе аз онҳо*) феълӣ (*дар мактаб хондан*), зарфӣ (*аз Карим пешта*) иштирок мекунад. Ба воситаи алоқаи пешояндӣ муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ: муносибати объективӣ (*муҳаббат ба Ватан*), муносибати маконӣ (*дар мактаби деҳа*), муносибати замонӣ (*дар вақти дарс*) ва амсоли инҳо ифода меёбанд. Дар алоқаи пешояндӣ ба сифати чузъи асосӣ ва чузъи тобеи ибора ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ истифода мешаванд. воситаи ифодаи грамматикии ин алоқа пешояндҳои аслий ва номӣ мебошанд” [36, 23].

3.1.1. Ибораҳои исмии пешояндӣ

Исм дар сохтани ҳамаи навъҳои алоқаи ибора фаъолона иштирок менамояд. Ҳамчунин дар “Расоили форсӣ” низ ибораҳои исмии пешояндӣ зиёд дида мешаванд. Дар ин маврид дар дастури забони адабии ҳозираи тоҷик низ ба маврид гуфта шудааст: “Алоқаи калимаҳо дар ибораҳои исмӣ ба ғайр аз изофӣ ва ҳамроҳӣ ба воситаи пешоянд ва пасоянд низ ташкил меёбанд. Доираи истифодаи алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ дар ибораҳои исмӣ нисбат ба ибораҳои феълӣ хеле маҳдуд буда, ба сифати чузъи асосии онҳо аксар исми амалу ҳолат истифода мегардад. Дар ин ибораҳо ҳамчун воситаи алоқаи синтаксисӣ пешояндҳои “аз” ва “дар” нисбат ба дигар пешояндҳо серистеъмол мебошанд. Аз ҷиҳати баёни маъно чузъӣ тобеъ нисбат ба чузъи асосӣ сермаъно буда, муносибати муайянкунандагӣ, пуркунандагӣ ва ҳолиро мефаҳмонад” [36, 46].

а. Ибораҳои исмӣ бо пешоянди “аз”

Дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аксарияти калимаҳо бо ҳамдигар ба воситаи пешоянди “аз” алоқаманд мегарданд. Ибораҳои исмӣ бо пешоянди “аз” дар “Расоили форсӣ” васеъ истифода гардида муносибатҳои гуногуни маъноиву грамматикиро мефаҳмонад. Дар аксари мавридҳо пешоянди “аз” ба

маънои лексикии исм вобаста мебошад. Мисол: *Бош, то гард аз масоф во шав, савор аз пиёда ҷудо шав. Бало аз дӯст атост, нолидан хатост* (509).

باش تا گرد از مصاف و او شو، سوار از پیاده جدا شو. بلا از دوست از عطا است، نالیدن

خطاست.

...ақли худро дар сари шикам макун, мӯҳр аз киса бардор ва бар забон на (59).

...عقل خود را در سر شکم مکن، مهر از کیسه بردار و بر زبان نه

Зод баргир, ки сафар дур аст, аз надомат чароғ афрӯз, ки ақаба бас торик аст (487).

زاد برگیر، که سفر دور است، از ندامت چراغ افروز، که عقبه بس تاریک است.

Аз осмон кулоҳ меборад, бар сари он кас, ки сар фуру меорад. Ризои Ҳақро ганимат ангор, силоҳ аз илм соз, саховатро пеша гир, аз фақру ҷизо фахр кун, аз тақвозодӣ охираат соз, аз растагорӣ шафеъ ангез, шодӣ аз ибодат ҷӯӣ, суҳан аз шаҳодат гӯӣ, намозу рӯзаву ҳаҷ, закот ва газвро бигузору фаромӯш макун (200).

از آسمان کلام می بارد بر سر آن کس، که سر فرود می آرد. رضای حق را غنیمت انگار، سلاح از علم ساز، سخاوت را پیشه گیر، از فقر و جزا فخر کن از تقوی زاد آخرت ساز و از رستگاری شفیع انگیز، شادی از عبادت جوی، سخن از شهادت گوی، نماز و روزه و حج، زکوة و غزوه را بگزار و فراکوش مکن.

Табиист, ки доираи истеъмоли пешоянди “аз” нисбат ба дигар пешояндҳо васеъ аст. Аз ҳамин ҷост, ки пешоянди “аз” дар осори назмиву насрии адабиёт сермаҳсул ҳисобида мешавад ва дар ин баробар сермаъно низ ҳастанд. Бо вучуди доираи истеъмоли васеъ доштани нисбат ба ибораҳои феълӣ камтар вомехуранд. Аз ҳиссаҳои нутқ бештар исм дигар калимаҳоро ба воситаи пешоянди “аз” ба худ тобеъ мекунад. Мисол: *Гуноҳ дар ҷанги карами ту забунист, зеро ки карами ту қадиму гуноҳ акнун аст, тоати сақалайн дар мизони карами ту кам аз шаккоӣ, имрӯз бикӯшам, то фардо нагуям кошкӣ* (476).

گناه در جنگ کرم تو زبونی است، زیرا کرم تو قدیم و گناه اکنون است، طاعت ثقلین در نظام

تو کم از شکاکى، امروز بکوشم تا فردا نگویم کاش که.

Ноомада бeҳ бaдӣ аз ин бисeрe. ...дӯсти дӯстони ӯ, аз дили ӯ бишкaнaд, то ӯ бa ҳурмaти он дӯстӣ бимонaд дар зиндони ҳaстӣ вa маҳрум аз давлaти дӯстон вa дӯст(57).

نآمده به بدی از این بسیار... دوست دوستان تو از دل او بشکند تا او به حرمت آن دوستی بمان
در زندان هستی و محروم از دولت دوستان و دست.

Ризои Ҳақро ғанимaт aнгор, силоҳ аз илм соз, саховaтро пешa ғир, аз фақру ҷизo фаҳр кун, аз тақвoзодӣ oхирaт соз, аз рaстaгорӣ шaфeъ aнғeз, шoдӣ аз ибoдaт ҷӯӣ, суҳaн аз шaҳoдaт гӯӣ, намoзу рӯзaву ҳaҷ, зaкoт вa ғaзвo бигузoру фaромӯш мaкун(201).

رضای حق را غنیمت انگار، سلاح از علم ساز، سخاوت را پیشه گیر، از فقر و جزا فخر کن،
از تقوی زاد آخرت ساز، از رستگاری شفیع انگیز، شادی از عبادت جوی، سخن از شهادت گوی، نماز و
روزه و حج، زکوة و غزوه را بگذار و فراموش مکن.

Чун мол пешa дили ту хок шуд вa aндаруни ту пур барoмад, ки он мол мaр турo чун хок oмад, ҳирс рaфт вa қaнoат дарoмад, он гоҳ аз сaрдӣ вa сирӣ дил аз дунё пaйдo oмадaнд...(64).

چون مال پیش دل تو خاک شد و اندون تو پر برآمد، که آن مال مر تو را چون خاک آمد، حرص
رفت و قناعت درآمد، آن گاه از سردی و سر دل از دنیا پیدا آمد...

Иборaҳои исмии бо пешoянди “аз” вoбaстa бa мaънoи луғaвии ҷузъҳо муносибaтҳои гуногуни синтaксисиро ифoдa мeнaмoянд.

a) Муносибaти oбъeктиро бо тобиши ҷузъу кул мeфaҳмoнaд. Ҷузъи aсoсӣ қисми aшe вa кaлимаи тобeъ aшeи бутунро нишoн мeдixад. Мисoл:

Гуфтаaнд, яънe ҷaмъe аз сaҳoбa, ки e Расулaлoҳ, мoрo дар бaҳoим музд дixад? (10).

گفته اند، یعنی جمعی از صحابه که رسول الله ما را در بهایم مزد دهد؟

“Ҷузъи aсoсии гуруҳи дигари иборaҳои қoлaби мaзкур бeштар бо исмҳои aмaл ифoдa мeёбaнд. Дар ин иборaҳо ҷузъи тобeъ aшeҳoерo нишoн мeдixад, ки aмaли кaлимаи aсoсӣ бa он рaвoнa шудaаст” [36,47]. Мисoл:

...хун аз дидa мeпoлoӣ вa дар хуни ҷигар мeғaлтӣ... (61).

...خون از دیده می پالایی و در خون جگر می غلتی

...зaбoн аз дaҳoн берун aфтoдa аз гoяи тaшнaғӣ... (9).

زبان از دهان بیرون افتاده از غایت تشنگی...

Вафо аз мардуми асил чӯй, ки асл хато накунад(508).

وفا از مردم اصیل جوی، که اصل خطا نکند...

Роҳат аз ранҷ талаб (508).

راحت از رنج طلب

Фарёд аз маърифат расме ва ибодати ориятӣ ва аз ҳикмати таҷрибатӣ ва аз ҳақиқат ҳикоят (509).

فریاد از معرفت رسمی و عبادت عاریتی و از حکمت تجربتی و از حقیقت حکایتی..

Ҳар гуноҳе кам аз афв ингор ... (503).

هر گناهی کم از عفو انگار

Ҳоҷат аз ҳақшинос хоҳ, дӯстонро аз айбашон огоҳ (506).

حاجت از حق شناس خواه دوستان را از عیبشان آگاه.

Чаҳон аз айбу ҳунар холӣ нест, айб маҷӯй, чандон маситой мардро, ки агар хоҳӣ битавонӣ накуҳидан(504).

جهان از عیب و هنر خالی نیست، عیب مجوی، چندان مستای مردرا، که اگر خواهی بتوانی

نکوهیدن

“Ибораҳои исми бо пешоянди “дар” муносибати макони роифода мекунад. Калимаи асосӣ дар ин ибораҳо аз исмҳои амал, калимаи тобеъ аз исми мушаххасе, ки бо мафҳуми макон алоқаманд аст, иборат мебошад” [36,49].

Мардумонро дар наси пушт ҳамон гӯй, ки дар рӯй битавонӣ (504).

مردمان را در پس پشت همان گوی، که در روی بتوانی .

Шодӣ дар кӯшиш дон (508).

شادی در کوشش دان.

Шунидаӣ, ки Пири Ҳирӣ чӣ гуфтааст? Нур дар тоат аст аммо корҳо дар иноят аст (479).

شنیده ای، که پیر هری چه گفته است؟ نور در طاعت است، اما کارها در اطاعت است.

Ҳар кӣ бидонист, ки Офаридгор дар офариниш тақсир накард, аз айби гайб бираст ва ҳар кӣ бидонист, ки қассом дар қисмат майл накард, аз ҳасад бираст (484).

هر که بدانست، که آفریدگار در آفرینش تقصیر نکرد، از عیب غیب برست و هر که بدانست، که قسام در قسمت میل نکرد، از حسد برست.

Умр дар нодонӣ ба охир марасон(506).

عمر در نادانی به آخر مرسان .

Як қисми ибораҳое, ки бо пешоянди “дар” сохта шудаанд исмҳои муносибати ҳолий ва муайянкунандагиро бо тобиши дорой мефаҳмонанд. Чузъи тобеи ин ибораҳо исмҳои шахс, узви инсон ва ашъҳои гуногун, калимаи асосӣ ҳамеша бо исмҳои конкрет ифода меёбанд. Ин ибораҳо воҳидҳои устувори синтаксисиро ба хотир меоварад. Мисол: ...*агар ҳамаи дунёро саросар ҳалқае дар гуш* кунанд ва *дар пеши ман баранд...* (53).

اگر همه ی دنارا سراسر حلقه ای در گوش کنندو در پیش من برند

Метавон ибраз намуд, ки дар расоилҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нисбат ба дигар пешояндҳо пешоянди **аз**, ва, **бар** хеле зиёд истифода гардидаанд.

Ибораҳои исмии бо пешоянди “ба” ва “бар” серистеъмол буда, дар “Расоили форсӣ” муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода мекунанд.

а) муносибати пуркунандагиро ифода мекунанд. Дар ин гуна ибораҳо ба сифати чузъи асосӣ бештар исмҳои амал ва маънӣ, ба сифати калимаҳои тобеъ исмҳои шахс, ашъ ва номи ҳодиса меоянд, ки амал ба онҳо равона гардидааст: *Ҳунар ба хорӣ ба даст ор, то азиз шавӣ*(508).

هنر به خاری به دست آر تا عزیز شوی .

Дод кӯҳ асту намоз коҳ, намоз ба даргоҳ бараду дод ба пешгоҳ(483).

داد کوه است و نماز کاه، نماز به درگاه برد و داد به پیشگاه .

Тағонишоҳ ба Хоҷа гуфт маро ҳар рӯз насихате фармой ё касе бифирист, то маро насихат кунад (484).

تغان شاه به خواجه گفت مرا هر روز نصیحتی فرمای یا کسی بفرست، تا مرا نصیحت کند.

...пушт ба девор ниҳода надиданд вайро...(67).

پشت به دیوار نهاده ندیدند وی را .

Агар бар об равӣ, ҳасе бошӣ ва гар дар ҳаво парӣ мағасе бошӣ, диле ба даст ор, то касе бошӣ (477).

اگر بر آب روی خسی باشی و اگر در هوا پری مگسی باشی، دلی به دست آر تا کسی باشی .

Малико, он чо пурсанда туй, дардманд ба дард шод аст, банда дар банди ту азизтар аз озод аст(488).

ملکا، آن جا پرسنده تویی، دردمند به درد شاد است بنده بر بند تو عزیزتر از آزاد است .

Басо кас, ки аз мо ба ҳазор фарсанг аст ва зону бар зонуи мо дорад ва басо каст, ки зону ба зонуи мо дорад ва аз мо ба ҳазор фарсанг аст (490).

بساکس، که از ما به هزار فرسنگ است و زانو بر زانوی ما دارد و بساکس که است که زانو به زانوی ما دارد و از ما به هزار فرسنگ است.

Мардумро ба муомилат биёзмой, пас дӯстӣ кун, дӯст ҳам ҳолу(506).

مردم را به معاملات بیازمای پس دوستی کن، دوستی همه حال و .

Чаҳонро ба адл нигоҳ дор. Мулк ба вазири худотарс мазбут дор. Душманро ба машварат барандоз. Дӯстро ба тавозуъ банда кун(508).

جهان را به عدل نگه دار. ملک به وزیر خداترس مزبوط دار. دشمن را به مشورت برانداز. دوست را به تواضع بنده کن.

Дар баробари пешояндҳои **аз** ва **ба** пешоянди **бар** низ хеле зид дида мешавад. Аслан, пешоянди **бар** дар давраҳои пеш ва замони муосир дар матнҳои назм ва насрҳои мусачча бештар дида мешавад: *Аз барои роҳати нафси хеш, як бор паҳлу бар замин наниҳод (67).*

از برای راحت نفس خویش یک بار پهلو بر زمین نهد .

Гуфтанд: бар кадом дин боз омадӣ? (60).

بر کدام دین باز آمدی؟

...Узр бар забон дорад ва ташир дар дил ва орифон аз азал огоҳ ва гофил аз об ва гил(46).

...عذر بر زبان دارد و تشویر بر دل و عرفان از از آگاه غافل از آب و گل .

...бо якдигар мегуфтанд, ки аз ин чо бархезем то субҳ бидамад, ки Фузайл роҳзан ба роҳ аст, набояд, ки роҳ бар корвон бизанад (53).

... با یکدیگر می گفتند، که از این جا برخیزیم تا صبح بدمد، که فضیل راهن بر راه است، نیاید

که راه بر کاروان بزند .

Илоҳӣ, чун дар ту нигарем шоҳем тоҷ бар сару чун дар худ нигарем хокему хок бар сар(476).

الهی، چون در تو نگریم شاهیم تاج بر سر و چون در خود نگریم خاکیم و خاک بر سر.

Толиби илм азиз аст ва толиби мол зул, илм бар сари тоҷ аст ва ҷаҳл бар гардани гул (487).

طالب علم عزیز است و طالب مال ذل، علم بر سر تاج است و جهل بر گردن غل.

Дар ташкилѐбии ибораѐо на танѐо ду калимаи мустақил балки пайвасти якчанд калимаѐо ба мушоѐида мерасад. Ин таркибѐбї дар ҷузъи дуѐоми ибора, ки эзоҳдиѐанда ѐаст, баъзан бо такрори ду муодили калима меояд. Мисол: *Дунѐ ба зару сим нозанд ва дарвешон қут аз наѐну қасамно созанд...* (63).

...دنا به زر و سيم نازد و درويشان قوت از نحن قسمنا سازند.

Тавонгарон ба зару сим нозанд ва дарвешон бо наѐну қасамно созанд(486).

توانگران به زر و سيم نازند و درويشان به زر و سيم سازند .

Бар илм қатра мешумурад ва ба Ҳил дарѐ-дарѐ (491).

بر علم قطره می شمرد و به حل دریا-دریا.

Ибораѐои исмии бо пешоянди “бо” низ дар “Расоили форсї” кам нестанд. Дар ин гуна ибораѐо калимаи асосї бештар бо исми амал, калимаи тобеѐ бо исмѐои шахс ва ашѐ ифода мегарданд. Мисол: *...унс ва дѐстї бо халқ, чун дѐст медорї, унс ва дѐстї бо халқ (33).*

انس و دوستی با خلق و چون دوست می داری انس و دوستی با خالق .

Ҳуш дор, ки беҳушї накунї, дѐстии халқ дар сари Ҳаво накунї, хидоѐ бо ѐр ва нифоқ бо он ѐр накунї(3).

هوش دار، که بی هوشی نکنی دوستی خلق در سر هوا نکنی.

Чун ѐр аҳл аст, кор саҳл аст, суҳбат бо аҳл бобати ҷон аст, суҳбати ноаҳл бути ҷон аст(479).

چون یار اهل است، کار سهل است، صحبت با اهل بابت جان است، صحبت نااهل بوت جان است .

Дар баъзе ибораѐои бо ѐрии пешояндї “бо” сохта шуда, калимаи асосї бо исмѐои шахс ифода ѐбад, ҷузъи тобеѐ нисбат ба асосї танѐо

муносибати объективиро мефаҳмонад: *Ғам бо касе хӯр, ки ғам аз ту тавонад бурд* (506).

غم با کسی خور، غم از تو تواند برد.

Сухбат бо хирадмандон дор(508).

صحبت با خردمندان دار.

Машварат бо душман кун, аммо ҳар чи ӯ гӯяд, машинав (509).

مشورت با دشمن کن، اما هرچه او گوید مشنو.

Ибораҳои исмии бо пешоянди “**барои**” аслан муносибати таъинот, сабаб ва мақсадро ифода мекунад ва тобиши пуркунандагӣ доранд. Калимаҳои аслии ва тобеи ин гурӯҳи ибораҳо зиёдтар аз исмҳои маънӣ, инчунин аслии иборат мебошанд. Мисол: *Нафсро аз барои мол беқадр макун* (503).

نفس را از برای مال بی قدر مکن.

Пешоянди “барои” яке аз пешояндҳои камистеъмол дар забони тоҷикӣ ҳисобида мешавад. Ҳудуди истифодабарии пешоянди “барои” нисбат ба асарҳои адабони муосир, дар осори классикон зиёдтар дида мешаванд. Пешоянди “барои”, дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ хеле кам истеъмол гардидааст.

в. Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин

“Ҷонишинҳои шахсӣ ба воситаи пешоянд ба исм тобеъ гардида, ибораҳоеро ташкил мекунад, ки муносибати объективӣ доранд. Дар ин қабил ибораҳо калимаи асосӣ амал ё ҳодисаро номбар мекунад, калимаи тобеъ бошад шахсеро нишон медиҳад, ки амал ё ҳодиса ба вай равона шудааст” [36, 50]. Дар ибораҳои исмӣ бо ҷонишини шахсӣ фақат пешояндҳои “ба”, “аз”, “бо”, “барои” истифода мешаванд. Ҷузъи тобеи ин ибораҳо баъд аз ҷузъи асосӣ меояд ва одатан дар шакли сода истифода мешаванд: *Худои азза ва ҷалл рӯй ба ту дорад, аз ӯ мағрез, бад-он ҷо, ки омадаӣ, агар хоҳиву агар на боз гардӣ*

خدای عز و جل روی بر تو دارد، از او مگریز، بدان جا که آمده ای، اگر خواهی و اگر نه (506) بازگردی.

Кор аз худ чунон намоӣ, ки дар намонӣ

(503) кар аз худ چنان نماى، که درنمانى

*Замин тухм нокарда, таъм бардоштан маҳол буд, тухм кун ва об
медиҳӣ ва ҳар чӣ соя биравӣ афканд, ки офтобро аз ӯ дур медорад...*

...زمین تخم نکرده طعم برداشتن محال بود، تخم کن و آب می دهی و هرچه سایه بروی افکن،

که آفتاب را از او دور می دارد. (33).

Ғам бо касе хӯр, ки ғам аз ту тавонад бурд(503)

غم با کسی خور که غم از تو تواند برد.

*Вақте Тугёнишоҳ ба хидмати Хоҷа омад ва ба қадами ӯ дарғалтиду
гуфт: эй муқаддами тариқат ва эй яғонаи ҷаҳони ҳақиқат, Худой бар ман
раҳмат кунад? (484).*

وقتب تغیان شاه به خدمت خواجه آمد و به قدم او در غلتید و گفت: ای مقدم طریقت و ای یگانه ی

جهان حقیقت، خدای بر من رحمت کند؟

*Субҳоноллоҳ яке ба қасди масъият бархоста, аммо ҳурмате аз
дӯстони ӯ ниҳон дар синаи ӯ он ҳурматӣ ба саодати ӯ дар роҳ бар вазид ва
роҳи маъсият бар ӯ (54).*

سبحان الله، یکی به قصد معصیت برخواستہ، اما حرمتی از دوستان او نهان در سینه ی او آن

حرمت به سعادت او در راه بروزیده و راه معصیت بر او.

Бар тоат ҳарис бош ва такя бар он макун (502).

بر طاعت حریص باش و تکیه بر آن مکن.

Аз гуноҳ лоф мазан ва гуноҳ бар худ мабанд (502).

از گناه لاف مزن و گناه بر خود مبند.

Ҳақиру фурӯмоҷро бар худ роҳ мадеҳ (508).

حقیر و فرومیہ را بر خود راه مده.

Бар худ сано мағӯю ба санои ту, ки дигарон гӯянд, фаҳр макун(507).

بر خود ثنا مگوی و به ثنای تو که دیگران گویند، فخر مکن.

*Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин “ҳам” дар “Расоили форсӣ” хело зиёд ба
назар мерасанд. Ҳатто дар як матн ду ҷонишин ба воситаи пешоянд ибора
сохтаанд. Мисол: Ҳар кӣ аз ӯ битарсад, ҳамаро аз ӯ битарсонад, ҳар кӣ
ӯро фармон барад, ҳама кас ӯро фармон барад (201).*

هر که از او بترسد، همه را از او بترساند، هر که او را فرمان برد، همه کس او را فرمان برد.

Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои исмӣ бо ҷонишиниро дар қолаби иборасозии пасояндиву пешояндӣ сохтааст. Дар сохтани ин навъи ибораҳо ҳам пасоянд ва ҳам пешоянд иштирок мекунад. Мисол: *Аз бало бипарҳезу худро барӯ арза макун* (502).

از بلا بپرهیز و خودرا بر او عرضه مکن.

Касро бар ифрот манкуху мастой (502).

کس را بر افراط منکوه و مستای.

Нони ҳама кас махӯр, вале нон ба ҳама кас бидеҳ (503).

نان همه کس مخور، ولی نان به همه کس ده.

Ниёзмандонро бар сар мазан, агар дар банди хайри касонӣ, хештанро бандаи эшон дон (504).

نیازمندان را بر سر مزن، اگر در بند خیر کسانی، خویشان را بنده ی ایشان دان .

Бар пирзанон устувор мабош, эшонро дар хона роҳ мадеҳ (506).

بر پیرزنان استوار مباش، ایشان را در خانه راه مده.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ назар ба ҳиссаҳои номии нутқ, аз ҷумла сифат, шумора ва зарф хеле зиёд истифода гардидаанд. **Ибораҳои ҷонишину зарф.** Ибораҳои қолаби ҷонишину зарф новобаста ба навъи алоқаашон одатан дукалимагӣ мешаванд. Мушоҳида гардид, ки дар матни рисолаҳо зарфҳои, ки алоқаи пешояндӣ доранд дар баъзе мавридҳо бо ҷонишин сураат гирифтаанд. Мисоли дар поён овардашуда далели ин гуфтаҳои:

Бузургонро ба якборагӣ ба худ наздик мадор (507).

بزرگان را به یکبارگی به خود نزدیک مدار.

Ибораҳои исмӣ бо пасоянд. Пасояндҳо низ дар сохтани ибораҳои номӣ хизмат мекунад. Албатта нақши онҳо дар муқоиса бо пешояндҳо камтар бошад ҳам, вале пасояндҳо низ метавонанд ибораҳои ҷолибу пурмазмун созанд. Доир ба истифодаи алоқаи пасояндӣ дар ибораҳои исмӣ, нисбат ба гурӯҳҳои дигари ибораҳои номӣ, маҳдудияти хос ба назар мерасад. Доираи истифодаи пасояндҳо дар ибораҳои исмӣ, нисбат ба пешояндҳо

камтар аст. Ба сифати чузъи асосии ибораҳои исми пасояндӣ, исмҳои мушаххас камтар во мехуранд.

Дар насри мусаччаъи “Расоили форсӣ” дар сохтани ибораҳои исмӣ баъзе пасояндҳо низ истифода мешаванд. Пасояндӣ “-ро” дар баъзе рисолаҳо барои сохтани ибораҳои исмӣ кумак намудааст. Мисол:

...аммо ин ҳадисро дар кадом гуша, ки мустамаъ бошад шинос, ки ин давлатро толиб ояд! (15).

...اما این حادثه را در کدام گوشه، که مستمع باشد، شناس، که این دولت را طالب آید!

Ва ё дар мавриди дигар чунин омадааст:

Шариат мар ҳақиқатро посбон аст, бе шариат ба ҳақиқат расилан дурӯзу бухтон аст(482).

شريعة مر حقيقت را پاسبان است، بی شريعة به حقيقت رسيدن دروغ و بهتان است.

Хулоса дар “Расоили форсӣ” ибораҳои исми пешояндӣ-пасояндӣ фаровон истифода гардидаанд. Доираи истифодаи пешояндҳо нисбат ба пасояндҳо фаъолтар аст. Дар рисолаҳо пешояндҳои “аз” “ба” “бо” зиёдтар дида мешаванд.

3.1.2. Ибораҳои сифатии пешояндӣ

Аз ҳиссаҳои номии нутқ бо пешоянд сурат гирифтани ибораҳо, нисбат ба исму шумора ва чонишин, ба сифат зиёдтар хос аст. Бинобар ин дар доираи ибораҳои номӣ гурӯҳи калонтаринро ибораҳои сифатии пешояндӣ ташкил медиҳад.

Ибораҳои сифатии пешояндӣ бисёр гуногуншакл ва гуногунмаъноянд. Бештари ибораҳои сифатӣ ба воситаи пешоянд сурат мегиранд аз ин рӯ нақши пешоянд дар сохти ибораҳои сифатӣ бениҳоят калон аст. Гурӯҳи калонтарин ва серистеъмолтарини ибораҳои сифатиро ибораҳои сифатии бо пешояндӣ асли сохташуда ташкил медиҳанд.

Ибораҳои сифатие, ки бо пешояндҳои асли дар сохтани ибораҳои номӣ кумак мерасонанд:

Ибораҳои сифатии бо пешоянди “аз”. “Таркибан дукалимагӣ ва секалимагӣ буда, муносибатҳои қиёсӣ, масоҳавӣ, замонӣ, объектӣ, сабабию натиҷагӣ, маҳрумият ва амсоли инҳоро ифода мекунанд” [36, 51].

а) Ифодаи муносибати қиёсӣ. Доираи истифодаи муносибати қиёсӣ бисёр васеъ мебошад. Дар ин ибораҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ сифатҳои асли ва ҷузъи тобеъ исм, ҷонишин ва масдар истифода мешаванд (исму ҷонишин зиёдтар ба мушоҳида мерасанд). Исмҳое, ки бо пешоянди “аз” дар дохили ибораҳои сифатӣ муносибати қиёсиро нишон медиҳанд, микдоран зиёд ва аз бобати маъно гунгунанд:

...дилдода ба муҳаббати он, бадтар аз иблис аст(58).

... دل داده به محبت آن بدتر از ابليس است.

... ҳар кӣ Ҳақро муҳтоҷи ариш гӯяд, бадтар аз Иблис аст (488).

هر که حق را محتاج عرش گوید، بدتر از ابليس است.

Ҳар гуноҳе кам аз афв ингор, афвро аз ҳеҷ сазовор дарег мадор (503).

هر گناهی کم از عفو امگار، عفورا از هیچ سزاوار دریغ مدار .

Малико, он ҷо нурсанда туй, дардманд ба дард шод аст, банда дар банди ту азизтар аз озод аст. Ин рӯзи ҷазо аст, осори адли подшоҳӣ ба ҷое расад, ки гӯсфанди бешоҳ дод аз гӯсфанди башоҳ бихоҳад(50).

ملکا، آن جا پرسنده تویی، دردمند به درد شاد است، بنده در بند تو عزیزتر از آزاد است. این

روز جزا است، آثار عدل پادشاهی به جایی رسد، که گوسفند بی شاخ داد از گوسفند به شاخ بخواهد

Илоҳӣ, туро чун ҷӯям, ки дар малакут камтар аз мӯям! Андаки худро беҳ аз бисёри дигарон дон (504).

الی، تورا چون جویمف که در ملکوت کمتر از مویم! انک خودرا به از بسیار دگران دان

Ёри нек беҳ аз кори нек, ёри бад бадтар аз мори бад, мори бад ҷон бараду ёри бад имон барад (478).

يار نيك به از کار نيك، يار بد بدتر از مار بد، مار بد جان بردو يار بد ايمن برد .

Хокитару ночизтар аз дард шавӣ(480).

خاکستر و ناچیزتر از دزد شوی.

Бехтар аз зиндагонӣ некномиро шинос (507).

بهتر از زندگانی نیک نامی را شناس.

Аз осмон бузургтар суханро дон (507).

از اسمان بزرگتر سخن را دان.

Хурматро бехтар аз мол ниғаҳ дор (508).

حرمت را بهتر از مال نچه دار.

Дуоро бехтар аз сипоҳ дон. Умедро бехтар аз ганҷ дон (509).

دعارا بهتر از سپاه دان. امیدرا بهتر از گنج دان.

Иқрор кардам ба муфлисиву ҳечқасӣ, эй ягонае, ки аз офариниш муқаддасӣ, чӣ шавад, ки агар муфлисиро дар нафаси бозпасин фарёд расӣ?!
(489).

اقرار کردم به مفلسی و هیچ کسی، ای یگانه ای که از آفرینش مقدسی، چه شود، که اگر مفلسی

را در نفس بازپسین فریاد رسی؟!!

Дар ин ҷумла ибораҳои *муфлисиву ҳечқасӣ, аз офариниш муқаддасӣ* тобиши сифатӣ доранд, ки ибори аввал яъне ҳечқасӣ ба маънии **бекас, танҳо** омадааст.

б) Ифодаи муносибати объектӣ: “Дар ифодаи муносибати объектӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ сифатҳои аслии навъи **пур, лабрес** ва муродифи онҳо **саршор, лаболаб** истеъмом мешаванд, ки дар асар қариб ки пайдо накардем. Дар осори мазкур сифати **пур** назар ба дигар сифатҳо чӣ дар алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ ва чӣ дар алоқаи изофию ҳамроҳӣ серистеъмом мебошад. Ба сифати ҷузъи тобеъ исмҳои конкрет ба кор бурда мешавад. Аз ҷиҳати сохт ин ибораҳо дукалимагӣ ва секалимагӣ мебошанд” [36, 51]. Мисол: *Агар ин сирри ду водӣ пур аз зар биёфтӣ, нафси ӯ сер нагашти* (66).

اگر این سر دو وادی پر از زر بیافتی، نفس او سیر نگشتی.

в) Ифодаи муносибати масоҳа. “Барои ташкили ибораҳое, ки ин маъноро ифода мекунанд ба вазифаи ҷузъи асосӣ сифатҳои дорои мафҳуми масоҳа ва ҳамчун ҷузъи тобеъ исмҳо, ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ, ишоратӣ

дохил мешаванд” [36, 52]. Мисол: *Аммо дидае пок бояд, то покеро пок бинад, чавҳаре истод бояд то дӯр аз сангрета бар чинад...* (32).

اما دیده ای پاک باید تا پاکی را پاک ببند، جوهری ایستاد باید تا دور از سنگ ریزه برچیند .

г) Ифодаи муносибати замон: Дар ибораҳои дорои муносибати замони маъноӣ чигунагӣ бо тобиши замон шарҳу эзоҳ меёбад. Дар онҳо сифатҳои қадим, пештара, ҳозира, гузашта ва зарфҳои имрӯз ва фардо, ки ба мафҳуми замон алоқа доранд, истифода мешаванд. Дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз рӯйи мушоҳида ин навъи ибораҳо аз ҷиҳати сохт дукалимагӣ пайдо намудем, ки ин ҳам хеле кам ба назар мерасад. Мисол:

Абумахфуз Маъруф бини Фирӯз ал-Кархӣ (р) аз кибори машоихи қадим буд(59).

عبدالمحفوظ معروف بن فيروز الكرخي (ر) از كبار مشايخ قدیم بود.

Душвориш халқ аз ду чиз аст: пеш аз вақт меҳоханд ва беш аз рӯзӣ(488).

دشواری خلق از دو چیز است: پیش از وقت می خواهند و بیش از روزی.

Агар ҳисоби ту бо моядорон аст, ман дарвешам ва агар бо муфлисон аст, ман аз ҳама пешам(488).

اگر حساب تو با مایه داران است، من درویشم و اگر با مفلسان است، من از همه پیشم.

Ибораҳои бо пешоянди “дар” вобаста ба маъноӣ луғавии чузъҳо муносибати маконӣ, замонӣ, пуркунандагӣ, маҳдудият ва ғайраро нишон дода метавонад. Ибораҳои ифодакунандаи муносибати маконӣ бисёр серистеъмоланд:

Носиру муин дар кулли аҳвол Худои азза ва ҷаллалро шинос (505).

ناصر معین در کل احوال خدای عز و جل را شناس.

Дар муҳиммот заифрагӣ ва хастадил мабош (505).

در مهمات ضعیف رای و خسته دل میباش.

Хоҷа гуфт: кунад ва чунин гуфт: чурм дар дасти карам забун аст, зеро ки карам қадиму чурм акнун аст(484).

خواجه گفت: کند و چنین گفت: جرم در دست کرم زبون است، زیرا که کرم قدیم و جرم اکنون است.

Дар сафар хӯй хуштар аз он дор, ки дар ҳазар дорӣ(505).

در سفر خوی خوش تر از آن دار، که در حضر داری.

Метавон дар саросари осори Хоча сармасти калимот ва ибораҳои гушнавози ӯ шуд, ки дар ҳеҷ осори таърихӣ ва муосири мо вохӯрдан имконнопазир аст.

Ибораҳои бо пешоянди “бар”. Пешоянди “бар” низ дар ташкили ибораҳои сифатӣ истифода мешаванд. Ба хусус дар осори мазкур нақши ин пешоянд дар сохтани ҳама гуна ибораҳо зиёд аст, баракси он, ки дар истифодаи дигар навъҳои наср дар сачъ пешоянди “бар” зиёдтар истифода шудааст. Ба андешаи мо сабаби ин дар як қолаби муайян ва қофиядор будани осори Хоча будан аст. Истифодаи пешоянди “бар” дар осори мазкур ҳам ибораҳои гуногуни қолиб сохтааст ва ҳам забони осори Хоча Абдуллоҳи Ансориро як услуби хос бахшидааст. Масалан: *Таъм бар бад* ва *ё бар дини ҳанафи пок*;

Ин ибораҳо аз ҷиҳати сохт дукалимагӣ ва секалимагӣ мешаванд. Дар онҳо ба вазифаи ҷузъи асосӣ сифатҳо ва ба вазифаи ҷузъи тобеъ исмҳои конкрет, абстракт ва ҷонишинҳои нафсӣ истифода мешаванд. Муаллиф дар мисоли боло метавонист ба ҷои “бар” пешоянд “ба”-ро истифода барад, аммо ин шакли навишт аз услуби баланд доштани осори Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ далолат медиҳад ва дар навбати худ қаринагии каломи ӯро нигоҳ медорад. Мисол: *Таъм бар бад аз тухм кардан кунанд, замин тухм нокарда таъм барбардоштан маҳол бувад(33).*

طعم بر بد از تخم کردن کند، زمین تخم ناکرده طعم برداشتن محال است.

Ибораҳо бо пешоянди “ба” аз рӯи маъно муносибати маҳдудӣ, масоҳавӣ, замонӣ, дараҷагӣ ва таъинотро ифода карда, аз ҷиҳати сохт гуногун мебошанд. Ибораҳои “ба” дар “Расоили форсӣ” қорбурд гардидаанд, аксаран дар ҳама рисолаҳо бо қолаби пешояндӣ-изофӣ ба қор бура шудаанд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи насри мусачҷаи

Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар ҳамин аст, ки қолаби навиштану истифодаи воҳидҳои забони осори ӯ аз дигар муаллифон ба кулӣ фарқ мекунад. Ӯ дар як ҷумла ва ё як матн се ё чор ибораро дар ҳамон қолабе, ки ибори аввал оварда шудааст, ибораҳои дигар низ ба он қолаб сурат мегиранд, яъне агар дар як мисол ду ва ё чаҳор ибора омада бошад ҳамаи онҳо ҳатман ба як навъи алоқа мансубанду як ҳиссаи нутқро ташкил медиҳанд. Маҳз истифодаи ҳамин гуна ибораҳо забони осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро ҳам мазмунан ва ҳам услубан рангину бой мегардонанд. Мисол: *...ҳар ки аз ту бар гузашт, ки ту, ки аз ту бинаёсуд, ба навъе, ба салом ва ба ҷавоби некуӣ ё ба ҳурматдошти ё ба рӯи тозае ё ба хулқи хуше, медон, ки давлати бузург аз ту фавт шуд...*(5).

... هر که از تو برگزشت، که تو که از تو بنیاسدبه نوعی بع سلام به جواب نیکویی یا به حرمت

داشتی یا بر روی تازه ای یا بر خلق خوشی می دان، که دولت بزرگ از تو فوت شد .

Чуноне ки мушоҳида мешавад мисоли зикршуда далел аст ба гуфтаҳои боло ва дар ҳақиқат муаллиф ҳар се сифатҳои хуби инсониро дар як ҷумла бо ибораҳои аз ҷиҳати алоқа якранг истифода намудааст. Ин гуна мисолҳо дар асар кам нестанд.

Ибораҳои бо пешоянди “то”. Ибораҳои бо пешоянди аслии “то” муносибати замони, макони, миқдорро бо тобишҳои гуногун ифода мекунанд.

Дар байни ин ибораҳо ибораҳои ифодакунандаи муносибати замони бо тобиши маъноии гуногун нисбатан серистеъмолтар мебошанд. Ҷузъи асосии ибораҳои мазкур аз сифатҳои аслии ва ҷузъи тобеашон аз исм ва зарфи замон иборат мебошанд: *...агар аз Шарқ то Ғарб нури дарахт нишонанд...* (53).

.. اگر از شرق تا غرب پر درخت نشانند..

Ибораҳои сифатӣ бо ёрии пешояндҳо дар “Расоили форсӣ” нисбат ба дигар матнҳои китобҳои насрӣ ва илмӣ камтар истифода шудаанд.

Яке аз хусусиятҳои дигари фарқкунандаи истифодаи сифат дар матнҳои ӯ дар он аст, ки сифатҳои аслии ва одӣ (чи қабеху чи малех) қариб,

ки оварда нашудаанд, бештар сифатҳои дараҷаи қиёсӣ ва олий қорбаст шудаанд. Ба андешаи мо аз он сабаб аст, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ инсонро дар мадӣ марказӣ гузоштааст. Ӯ бисёртар сифатҳои хубӣ инсониро тасвир намудааст. Нисбати баъзе хислатҳои бади одамоне ҷо-ҷо ақидаронӣ намудааст ва он ҳам бар он бовар, ки одамоне метавонанд хислатҳои бади худро иваз намуда хушхӯй ва хушният бошанд. Ҳамчунин маданияти баланди суҳанпардозии Хоҷа Абдуллоҳи Ансориро дар мутолиа намудани рисолаҳои ӯ мушоҳида намуд.

3.1.3. Ибораҳои шуморагии пешояндӣ

Ба сифати ҷузъи асосии ибораҳои шуморагии пешояндӣ, шумораҳои аслий, тахминӣ, тартибӣ, қасрӣ (хеле қам) истифода мешаванд. Ба вазифаи ҷузъи тобеи онҳо исм, ҷонишин, шумораи аслий меояд, ки ба ҷузъи асосӣ бештар ба воситаи пешояндӣ “аз” ва қисман бо пешоянди “ба” (*бар*) ва “дар” тобеъ мешаванд. Мисол: *Азизи ман, як ман нон аз як маннон талаб, ки аз ин ду нон ба синон си нон ҳосил натавон кард*(481).

عزيز من، یک من نان از یک منان طلب، که از این دونان به سنان سنان حاصل نتوان کرد.

Агар ту худро бишнохтӣ, аз шодиву нишот бигудохтӣ, агар суҳбати худро дарёфтӣ, аз ҳарду олам бипардохтӣ(488).

اگر تو خودرا بشناختی، از شادی و نشاط بگداختی، اگر صحبت خودرا دریافتی.

Вафоти вай бар соли дувист аст гуфтаанд, бар дувисту як будааст(488).

وفات وی بر سال دویست است گفته اند، در دویست و یک بوده است.

Ибораҳои, ки бо пешоянди “ба” ташкил ёфтаанд, дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нисбат ба пешоянди “аз” фаълтаранд. Ба хусус дар сохтори ибораҳои шуморагии пешояндӣ. Мисол: *Аз дӯст ба як хатову ҷафо мағир*(506).

از دوست به یک خطا و جفا مگیر.

Бандагиро аз бандагони дирам ва динор биёмӯзӣ, ки шаб дур андешиӣ ва фикри он рӯз дар талаби тааби он ва давидан ва ба даст овардан ва муҳаббат ба дӯстии он бозӯ, ки ӯро аз он зиёдати бувад ба як дирам.. (58)..

بندگی را از بندگان درم و دینار بیاموزی، که شب دور اندیشی و فکر آن روز در طلب تعب آن و دویدن و به دست آوردن و محبت به دوستان آن بازو، که او را از آن زیادتی بود به یک درم...

Мардони ин роҳ, ки ду қавн эшонро ба як луқма бар меоянд ва ҳеҷ оқилро оқилӣ...

مردان این راه که دو کون ایشان را به یک لقمه برمی آیند و هیچ عاقل را عاقلی...

Аз рӯйи маводи таҳқиқ, шумораҳое, ки бо пешоянд ибора сохтаанд, аз сабаби оне, ки аксар шумораҳои аслианд ибораҳои микдори ташкил медиҳанд. Шумораҳои аслии “як” ва “ду” нисбатан дар сохтани ибораҳо фаълтар мебошанд.

Агар шумораи як микдори шахс ё ашӯро фаҳмонад, шумораи ду дар баробари оне, ки микдорро мефаҳмонад, инчунин, хусусияти муқоисавии калимаи тобеъшавандаро доро мебошад. Масалан дар ибораи **ба як дирам** “як” микдори ашӯро фаҳмонида истодааст, ки ба воситаи пешоянди “ба” бо шумораву исм ибора сохтааст, вале дар ибораи **дар ду олам** бошад, муқоисаи **ин дунё** ва **он дунё** дида мешавад, ки ин навъи ибора дар “Расоили форсӣ” серистеъмол аст. Бояд гуфт, ки дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ нақши ибораи “**ду олам**” дар ҳама навъи алоқа бағоят калон аст. Муаллиф ин ибораро мувофиқ ба ҳама навъҳои алоқа дар ҷумла корбаст намудааст. Мисол: *Ёфти ризои ҳақ дар се чиз аст...* (66).

یافت رضای حق در سه چیز است .

Дар ибораи **дар се чиз** калимаи **чиз** ба маънои амал, рафтор ва ё коре омадааст, ки исм мебошад ва аз ҳамин лиҳоз мо ин ибораро дар мисолҳои хеш ҷой додаем.

Дар “Расоили форсӣ” ибораҳои ҷузъи тобеашон ҷонишин низ зиёд дар истифода мебошад. Дар ин навъи ибораҳо ҷонишин ҳамеша дар шакли ҷамъ меояд ва бо ҷузъи асосӣ ба воситаи пешоянди “аз” алоқаси синтаксисӣ

мебандад. Чузъи асосӣ, яъне шумора ҳамеша нумеративи -о ё артикли –е мегирад. Мисол: ...*Ҳар яке аз инҳо туро ба бандагии худ гирифтаанд*(61).

...هر يکى از اين ها تورا به بندگى خود گرفته اند.

3.1.4. Ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ

Дар катори ибораҳои ҷонишинии изофӣ ва ҳамроҳӣ, ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно хеле маҳдуданд. Дар сохти ин ибораҳо асосан пешоянди аслии “аз” иштирок менамояд ва ин навъи ибораҳо дар истифода фаъоланд. Дар бобати ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ муҳаққиқ Салом Абдурахимов чунин мегӯяд: “Ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ аз ҷиҳати миқдор бисёр бошад ҳам, аз ҷиҳати шакл ва маъно хеле маҳдуданд. Сабаби маҳдуд будани шакл ва маънои ин гурӯҳи ибораҳо дар он аст, ки чузъҳои ин ибораҳо фақат ба воситаи пешоянди аслии “аз” алоқаманд мешаванд ва муносибати ҷудоиро мефаҳмонанд ва исму ҷонишинро тобеъ менамоянд” [124, 53]. Дар сурати ба назар гирифтани сохти ибораҳои номии пешояндии ҷонишинҳо метавон гуфт, ки ҳам дар вақти ба шахс (*ман, ту, вай...*) ва ҳам шахсу ашёҳои ишорашаванда (*онҳо, инҳо...*) ба пешоянди “аз” ишора мешаванд.

1. **Ибораҳои ҷонишинии аслиӣ бо исм.** Ҷонишинҳои *ман, ӯ, шумо* чузъи асосии ибораро ташкил дода, исм ҳамчун чузъи тобеи ин ибораҳо ҳамеша дар шакли ҷамъ меоянд. Ин гурӯҳи ибораҳо одатан дукалимагӣ буда бо пешоянди “аз” ва “бар” ибора сохтаанд. Аз рӯйи маводи таҳқиқ чи дар дастурҳои забони тоҷикӣ ва чи дар осори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, чуноне ки дар боло зикр кардем, ин навъи ибораҳо табиатан бо пешоянди “аз” сохта мешаванд. Масалан дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷикӣ” [75] дар мавриди ибораҳои ҷонишинии пешояндӣ хело хуб баҳс сурат гирифтааст ва инчунин мисолҳои зиёде ҳам мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамаи мисолҳои овардаи муҳаққиқон, ки доир ба алоқии пешояндӣ дар ҷонишин аст, бо пешоянди “аз” сохта шудааст. Мисол: “*Ҳар кадом аз дӯстонам, ки ягон*

асараширо талаб кунанд, заҳмати нухабардориро ба гардани худ мегирам (Айнӣ)” [36, 75].

Аммо бар акси ин дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳо бо ҷонишинҳои асли ва вобаста ба алоқаи пешояндӣ, бо пешоянди “бар” сохта шудаанд, ки ин аз маънои баланд доштани рисолаҳо ва бо сабки баланд навишта шудани он далолат медиҳад. Мисол: *Шуморо бар суфиён таънае ва бар омиён лаънае...* (636).

شمارا بر صوفیان طعنه ای و بر عامیان لعنه ای...

... касе нест, ки аз нанги *ӯ бар ӯ* хонанд(68).

کسی نیست، که از ننگ او بر او خوانند.

Инчунин ҷонишини *ӯ* низ дар осори адиб дар мавридаш хело хуб истифода шудааст: ... *ӯ аз Мавло Алӣ бани Мулло-ул-ризо буда ва ядрави дарбон* (59).

...او از مولا علی بن موسی الرضا بوده و پیروی در بیان.

Бо ҷонишини “ман” ва исми “ёр”, дар алоқаи пешояндӣ бо пешоянди “аз” низ ибораҳоеро вобаста ба мақсад истифода намудааст: *Ман аз ёр_агар ба сурат дурам, ба ёри бозвом, ҷавоби ӯ надиҳам*(37).

من از یار اگر به صورت بودم، به یار بازوام جواب او ندهم.

Илоҳӣ, аз он хон, ки аз баҳри некони ниҳодӣ насиби мани бенаво ку?(482).

الهی، از آن خوان، که از بهر نیکان نهادی نصیب من بینوا کو.

Ибораҳои ҷонишини манфӣ бо исм. Ҷонишини манфии таркибии ҳеч кадом ба вазифаи калимаи асосии ибора, дар расоили мазкур серистеъсол аст. Бо он исмҳои гуногунмаъно ҳамчун ҷузъи тобеъ истифода мегарданд. Ин ибораҳо муносибати объектиро бо тобишҳои ҷудой ифода мекунанд. Дар мисоли зерин ҷонишини таркибии **ҳеч кадом** дар шакли **ҳеч кас** омадааст, ки ин танҳо шакли ҷонишинро тағйир додааст ва мафҳум ҳамонро барҷост: ... *Агар марди ростгӯӣ ва дурӯғ магӯӣ ва айби ҳеч кас аз муъминон маҷӯӣ*(47).

...اگر مرد راستگویی دروغ مگوی و عیب هیچ کس از مومنان مجوی.

Ҳар гуноҳе кам аз афв ингор, афвро аз ҳеч сазовор дарег мадор (503).

هر گناهی کم از عفو انگار، عفو را از هیچ سزاوار دزیغ مدار.

Аз ҳеч душман, агарчи ҳақир бувад, эмин мабош, аз душмани хонагӣ беш тарс(503).

از هیچ دشمن، اگرچه حقیر باشد، ایمن مباش، از دشمن خانگی بیش ترس.

2. **Ибораҳои ҷонишини шахсӣ бо ҷонишини номуайяни.** Чунин қолаби ибораҳои номӣ танҳо бо пешоянди “аз” сурат мегирад, айнан ҳамон қолабе, ки қариб дар ҳама навҳои алоқаи вобаста ба ҷонишин сурат гирифтааст ин ҳолат дида мешавад ва яқин аст, ки табиати ҷонишин хусусияти тобеъ кардани ҳиссаҳои номии нутқро дар навъи алоқаи пешояндӣ, бо пешоянди “аз” (дар бисёре аз мавридҳо) ба роҳ мондааст. Ба вазифаи ҷузъи асосии онҳо ҷонишинҳои шахсӣ омада, ҷузъи тобеъ бо ҷонишинҳои ишоратии **ин** ва **он** ифода ёфтаанд:

... Ман аз он ҳамчунон эътироз кунам, ки яке аз шумо аз мурдор эътироз кунед, аз бими олошиё, ки бар ҷомаи ӯ расад(53).

...من از آن همچنان اعتراض کنم، که یکی از شما از مردار اعتراض کنید از بيم آلايشی، که از

جامه ی او رسد .

3. **Ибораҳои ҷонишини таъинӣ бо ҷонишин.** Ҷонишинҳои таъинии ҳар кадом, ҳар як, метавонанд ҷонишинҳои шахсӣ, номуайянтро ба худ тобеъ гардонидани ибора созанд. Ин ибораҳо муносибати объектиро бо тобиши ҷудой ифода менамоянд. Мисол: *... он футуҳ аз ту бигузаист ва ба некӯгумонон расид ва ҳар якеро аз он ҳафи фовирӣ баромад нохоста (6).*

آن فتوح از تو بگذشت و به نیکوگمانان رسید و هر یکی را و هر یکی را از آن حرف وافر
برآمد ناخواسته.

Истеъмоли ҷонишинҳои ҳар ва ҳам аз якдигар фарқ мекунад, зеро агар ҷонишини ҳама дар вазифаи ҷузъи асосӣ танҳо ояд, ҷонишини ҳар баръакс ҳамеша дар шакли таркиб истифода мешавад. Маъноии ҷонишини ҳама нисбат ба ҳар мушаххастар аст. Мисол: *Илоҳӣ, ҳама аз ту метарсанд ва ман аз худ, ки аз ту ҳама нек ояд ва аз ман ҳама бад (482).*

الهی، همه از تو می ترسند و من از خود، که از تو همه نیک آید و از من همه بد .

Худро аз муътамадон мадон, то ҳама кас бар ту эътимод кунанд(502).

خودرا از معتمدان بدان، تا همه کس بر تو اعتماد کنند .

Ҳар кӣ аз ӯ битарсад, ҳама ро аз ӯ битарсонад, ҳар кӣ ӯро фармон барад, ҳама кас ӯро фармон барад (509).

هر که از او بترسد، همه را از او بترساند، هر که او را فرمان برد .

4. **Ибораҳои ҷонишини нафсӣ бо ҷонишин.** Дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи ҷонишинҳои нафсӣ назар ба ҷонишинҳои шахсӣ, манфӣ, номуайяни ва дигар навъҳои он, хеле кам ба назар мерасанд. Аз рӯи маводи бадастоварда, ҳаминро қайд кардан ба маврид аст, ки танҳо ҷонишини нафсии **худ** аз гурӯҳи ибораҳои нафсӣ, дар алоқаи пешояндӣ бо пешоянди **бар** ибора сохтааст, ки ҳам чузъи асосӣ ва ҳам чузъи тобеъ худи ҳамин ҷонишинро ташкил медиҳад.

Дар баробари таҳлилу таҳқиқе, ки дар мавриди пешоянди нафсии “худ” дар боби алоқаи изофӣ таҳқиқ кардем, қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин фасл ҷой додани ин ҷонишин ҳамчун тобеъкунанда ва тобеъшаванда мафҳуми алоҳидаро ташкил кардааст. Дар мисоли зерин ибораи ҳарду чузъаш бо ҷонишини нафсии “худ” аз рӯи мафҳум “худ”-и аввал объектро дар назар дошта бошад “худ”-и дуюм муносибат бар онро дар назардорад, яъне худам аз барои ҳоли худам механдам. Мисол: *...ӯ худ бар худ механдад, ки ман фозил ва оқилам! (62)* .

...خود به خود می خندد، که من فاضل و عاقلم.

Дар ин мисол ҷонишини нафсии “худ” дар якҷоягӣ бо ҷонишини шахсии “ӯ” омадааст.

Чунон ки аз таҳлилу баррасии мисолҳо дида мешавад, дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ миқдори ибораҳои, ки бо ёрии алоқаи пешояндӣ сохта шудаанд, дар муқоиса бо ибораҳои, ки бо ёрии алоқаи ҳамроҳӣ сохта шудаанд, зиёдтар мебошанд. Бо вучуди ин аз иқтибосоти арабӣ сохта шудани калимаҳо бо пешвандҳои тоҷикӣ гувоҳи он мебошад, ки чунин вожаҳои

иктибосӣ ҳанӯз дар замони зиндагии адиб дар забони тоҷикӣ ҳазм гардида будаанд. Ин қудратмандии забони адабии тоҷикиро нишон медиҳад, ки аз вожаҳои иқтибосии арабӣ тавассути аффиксҳои тоҷикӣ вожаҳои нав сохтааст.

3.2. Ибораҳои номии изофӣ

“Алоқаи изофӣ яке аз хелҳои маъмул ва қадимтарини воситаи синтаксисии ибораҳои забони тоҷикӣ мебошад” [8, 142]. Алоқаи изофӣ асосан хоси ибора ҳисоб меёбад, ба хусус ибораҳои номӣ. Воситаи асосии алоқаи изофӣ бандаки изофии (-и) мебошад. Изофӣ (-и) худ маъно надорад ва дар забони адабӣ ба ҷузъи якуми ибора якҷоя навишта мешавад. Вазифаи асосии бандаки изофӣ тобеъ гардонидани як калима ба калимаи дигар, яъне ташкил намудани ибора аст. Бо бандаки изофӣ калимаҳо бо ҳам алоқаи синтаксисӣ баста, як гурӯҳи аз ҳама калони ибораҳо ташкил медиҳанд. “Бандаки изофӣ дар охири калимаи асосии ибора чун як унсурӣ морфологӣ ҳамроҳ мешавад” [3, 23].

Бандаки изофӣ калимаҳои гуногунсохту гуногунмаъноро, ки ба ҳар гуна категорияи луғавию морфологӣ тааллуқ доранд, алоқаманд мегардонад. “Ҳамин аст, ки ибораҳои изофӣ муносибатҳои гуногуни синтаксисиро ифода мекунанд. Дар ибораи изофӣ калимаи якум қариб ҳамеша асосӣ буда, калимаи дуюм онро аз ягон ҷиҳат шарҳ медиҳад. Дар як қатор асару мақолаҳо моҳият, хусусият ва вазифаи алоқаи изофӣ мавриди муҳокима қарор гирифтааст” [8, 142]. Махсусан дар асари профессор Д.Т. Тоҷиев “Тарзҳои алоқаи муайянкунанда бо муайяншаванда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” маълумоти батафсил дода шудааст” [137, 142]. Муаллиф дар боби якуми он дар зимни таҳқиқи муайянкунанда оид ба пайдоиш ва вазифаи алоқаи изофӣ фикру мулоҳизаҳои муфид баён кардааст. Инчунин мулоҳизаҳо доир ба алоқаи изофӣ дар асари дигари профессор Д.Т. Тоҷиев “Сифатҳои феълӣ дар забони ҳозираи тоҷик” қайд ёфтааст. Доир ба алоқаи изофӣ дар асари А. Халилов “Вазифаи грамматикӣ бандаки изофӣ” маълумот дода

шудааст, ки бевосита ба алокаи изофӣ бахшида шудааст. Инчунин дар китобҳои Салом Абдурахимов дар бораи алокаи изофӣ маълумотҳои бештаре пайдо кардан мумкин аст. Ҳамин тавр муҳаққиқони зиёде ҳастанд, ки дар бораи алокаи изофӣ таҳқиқ намудаанд, вале сарчашмаи муътамаду асосӣ “Грамматикаи забони адабии тоҷик”-ро гуфта метавонем, зеро намунаи хубест барои таҳқиқ.

Дар ибораи изофӣ ба вазифаи ҷузъи асосӣ исм, масдар, сифати феълӣ, ҷонишин, сифат ва шумора истифода мегардад, аммо доираи истеъмоли калимаҳо ба сифати ҷузъи тобеи ибораи изофӣ ниҳоят васеъ аст. Ҳамчун ҷузъи тобеъ исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ ва масдар истифода мегардад. Абаски мавзӯи кори мо ибораҳои номиро фарогир аст, мо кӯшиш намудаем фақат ба ибораҳои номӣ диққати махсус дода аз доираи мавзӯ берун набароем ва фақат дар доираи ҷаҳорҷӯбаи илмӣ вобаста ба ҳамин навъи ибораҳо мисолҳо биоварем. Дар ибораҳои изофӣ тобеияти ҷузъи тобеъ ба ҷузъи асосӣ ҳам бо роҳи маъно ва ҳам бо роҳи шакл (бандаки изофӣ) намоён мегардад. Агар ҷузъи тобеи ибора сифат бошад, бештар ҷиҳати маъно, агар ҷузъи тобеъ исм бошад ё ҷонишини шахсӣ бошад, бештар ҷиҳати шакл намоён аст, зеро ҷузъи асосӣ ё ҷузъи тобеи ибораро ба воситаи бандаки изофӣ таъин менамоем.

Истифодаи бандаки изофӣ (-и) ва алокаи изофӣ дар осори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ вобаста ба мутолеаву таҳлилҳо бениҳоят аҷиб аст, зеро дар ҳар асари ӯ ин тарзи алоқа гуногун ба назар мерасад, яъне дар ҳама ҳолатҳо мо шоҳиди навоварии сухан дар офаридани ибораҳову ҷумлаҳои Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мегардем.

3.2.1. Ибораҳои изофии исмӣ

Яке аз сермахсултарин алокаи синтаксисии ибораҳо дар забони тоҷикӣ алокаи изофӣ ба шумор меравад. “Ибораҳои изофӣ, ки ҷузъҳои он байни ҳам ба воситаи бандаки изофӣ алокаи синтаксисӣ пайдо мекунанд, ибораҳои изофӣ

ном доранд. Ибораҳои изофӣ на танҳо воҳиди синтаксисӣ, балки воҳиди синтаксисӣ-морфологӣ ба шумор мераванд” [77, 46]. “Хусусияти грамматикӣ ва маъноии исм имконият медиҳад, ки вай бо алоқаи изофӣ ҳамаи ҳиссаҳои номии нутқро тобеъ гардонад” [36, 24]. Бинобар ин омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи ибораҳои синтаксисӣ дар осори бузургони адабиёт, аҳаммияти бузург дорад. Ба хусус осори бузургони адабиёти классикӣ, зеро таҳқиқи осори классикон барои инкишофи забони адабӣ муҳим аст ва дар асоси маълумотҳои таърихӣ забон масъалаҳои муҳими ҳолати имрӯзаи онро фаҳмидан мумкин аст.

а). Ибораҳои исмӣ бо исм: Ибораҳои исмии изофӣ дар забони адабии тоҷикӣ хеле серистеъмол буда, маъмулан муносибати муайянкунандагиро ифода менамоянд. Исм дар нақши калимаи асосӣ метавонад бо дигар исмҳо ба воситаи изофа ибораҳои гуногунмазмун созад, ба хусус дар “Расоили форсӣ” ибораҳои изофие, ки аз ду исм сохта шудаанд, аз ҷиҳати мазмуни худ гуногунанд ва маъноҳои гуногунро ифода мекунанд.

1. Ибораҳои ифодакунандаи соҳибияте, ки тобиши хешутабориро низ фаро мегиранд ва ҳарду ҷузъи ин гуна ибораҳо одатан бо исми шахс ифода мешаванд, масалан: *Мансури Ҳаллоҷ* (13).

Илоҳӣ! Шароби шавқ дар ҷони Мансури Ҳаллоҷ афзун шуд(13).

الهيّف شراب شوق در جان منصور حلاج افزون شد .

Дар ин роҳ наҳаи Довуд бояд ё нолаи Мачнун, ё дили пурдард бояд ё домани пурхун(481).

در این راه نوحه ی داوود باید یا ناله ی مجنون، یا دل پردرد باید یا دامن پر خون.

Ибораҳои, ки дар онҳо калимаи асосӣ ашё ва ё шахсро номбар карда, калимаи тобеъ муносибати шахсро ба он ашё мефаҳмонад, дар “Расоили форсӣ” мушоҳида мешавад. Ин гуна ибораҳои изофӣ бевосита ба ягон ашё соҳиб будани шахсро ифода мекунад. Мисол: *дари хучраи Расул, киштии Нух*.

Омад ба дари хучраи Расул (67).

آمد به در حجره ی رسول.

Меҳри ӯ болонишиноро киштии Нӯҳ ... (68).

مهراو بالانشينان را كشتى نوح .

2. Ибораҳои изофие, ки дар онҳо калимаи асосӣ ҳолати калимаи тобеъро ифода мекунад. Мисол: *Гоҳ дар оташи сина месӯзем, гоҳ дар оби чаши гарқоб.*

گاه در آتش سينه مى سوزم، گاه در آب چشم غرق آب .

3. Ибораҳои изофие, ки дар онҳо калимаи тобеъ шахсро ифода карда, калимаи асосӣ ба шахс бевосита муносибат доштани исро мефаҳмонад. Мисол: *Бо дида ва дили Яъқуб шуниди ки чӣ кард? Ай арҷгузоре, ки ҷони бандагон дар садафи тақдири ту аст. Илоҳӣ гули бихишт дар чаши орифон хор аст (489).*

با ديده و دل يعقوب شنيدى كه چه كرد؟ اى ارج گذارى، كه جان بندگان در صدف تقدير تو

است. الهى، گل بهشت در چشم عارفان خار است.

4. Ибораҳои изофие, ки калимаи асосӣ ашё ва калимаи тобеъ он ашёро ба ягон маҳал, мавзеъ, ҷой нисбат медиҳад ва маънои соҳибӣ ва мансубият доранд. Мисол: *Илоҳӣ гули бихишт дар чаши орифон хор аст (487).*

الهى، گل بهشت در چشم عارفان خار است.

Он Каъба бинои Иброҳими Халил аст, ин Каъба бинои Рабби Ҷалил аст (488).

كعبه بنای ابراهيم خليل است، اين كعبه بنای رب جليل است.

Дар “Расоили форсӣ” ибораҳои изофие, ки ба хусус бо қолаби (конструкция) исму исм мушоҳида мешаванд, миқдоран кам мебошанд. Ҳангоми таҳлилу таҳқиқи осори Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ метавон гуфт, ки ӯ дар осораш тавонистааст, то аз ибораҳо ҷумлаҳои мусачҷаи гушнавозу дилангез гӯяд. Ин услубу сабки эҷодии муаллифро нодиртар намуда ва дар таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ ибораҳои нав сохтааст. Ба монанди ибораҳои: *гули бихишт, дари ҳучраи Расул, киштии Нӯҳ* во мехӯранд, ки дар забони муосири адабӣ камёфтанд.

б) Ибораҳои исмӣ бо сифат: “Ибораҳои исмӣ бо сифати аслӣ. Сифати дараҷаи олий ва оддӣ ба исм ба ғайр аз изофӣ, бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ низ

тобеъ мешаванд, аммо сифати дараҷаи муқоисавӣ фақат ба воситаи бандаки изофӣ ба исм тобеъ гардида, муносибати атрибутиро ба тобишҳои гуногуни ранг, таъм, маза, ҳаҷм, ҳолат, аломати физикӣ ва масоҳавӣ, хосияти зоҳирӣ ва ботинӣ мефаҳмонад. Гуногунмаъноии ибора ба гуногунии маънои луғавии ҷузъҳои он вобаста мебошад” [8, 34].

Ибораҳои, ки аз исм ва сифат ташкил ёфтаанд, хосияти ашро аз ҳар ҷиҳат, шахсро аз ҳар хусусият ифода мекунад:

- Аз ҷиҳати аломати зоҳирӣ:

Шоҳаке аз ин ду чуб барги тар ба ду бикард(53).

شاخکي از اين دو چوب برگ تر به دو بکرد .

...аз гоҷи ташнагӣ хоки намнок меҳӯрд(53).

... از غایت تشنگی خاک نمناک می خورد

- Аз ҷиҳати хислати ботинӣ:

Мардуми бераҳмро аз аҳли дӯстӣ маимор(504).

مردم بی رحم را از اهل دوستی ميمور .

- Аз ҷиҳати хислат:

Ёри бад бадтар аз кори бад, ёри нек беҳтар аз кори нек(667).

يار بد بدتر از كاربد، يار نيك بهتر از كار نيك .

... ки Одамро (салавотуллоҳи алайҳ) чаими бад расид ва ба тавба

шифо ёфт, аммо Иблисро чаими худ расид, малъуни абад гашт(476).

...که آدم را (صلوات الله عليه) چشم بد رسيد و به توبه شفا يافت، اما ابليس را چشم خود رسيد .

- Аз ҷиҳати ҳаҷму андоза:

Медонӣ, ки давлати бузург аз ту фут шуд(13).

می دانی، که دولت بزرگ از تو فوت شد.

Ибораҳои исмӣ бо сифати нисбӣ. Дар ин ибораҳо ашро ба ягон чиз нисбат дода мешавад ва аз кадом мавод сохта шудани ашро, муносибатҳои замонию маконӣ, нисбат ба исм бо алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ мешаванд. Ин ибораҳо алоқамандона бо маънои луғавии ҷузъҳо муносибатҳои синтаксисиро ифода мекунанд, ки дорой тобишҳои гуногунанд.

– **Маконро ифода мекунад:**

...на Абадуллоҳ монад ва на **Шайхи харақонӣ**(625).

... نه عبدالله ماند و نه شيخ خرقانى .

в) Ибораҳои исмӣ бо шумора. Шумораи миқдорӣ ба воситаи бандаки изофӣ ба исм хеле кам вобаста мегардад. “Чузъи асосии ин гуна ибораҳо исми замони ифодакунандаи воҳиди вақт мебошад, ки шумораҳои миқдориро тобеъ менамояд. Дар ин қабил ибораҳо чузъи асосӣ замонро ба таври умумӣ фаҳмонад, чузъи тобеъ (шумора) ба он маънои конкрет дода, вақти муайянро далолат мекунад” [36, 37].

Ибораҳои исмии бо шумораи тартибӣ ашро мувофиқи тартиб ва мавқеи чойгирифт муайян мекунад. Калимаи асосии ин қабил ибораҳо бештар бо исмҳои ифодакунандаи замону макон ва шахс ифода меёбад:

Рӯзи аввал моро зулм ва чаҳл доништа аст(672).

روز اول مارا ظلم و جهل دانسته است.

Ҳадиси аввал Ойиша (разиолоҳу анҳо) ривоят кунад...(618).

حديث اول عائشه (ر)روایت کند.

Дар осори мазкур ибораҳои изофии шуморагӣ хеле кам во меҳӯрад ва ҳамон ҳам бошад дар ҳолати алоқаи ҳамроҳӣ, зеро ҳуди табиати ибораҳои шуморагӣ ҳаминро тақозо менамояд.

г) Ибораҳои исмӣ бо ҷонишин:

Исмҳо бо алоқаи изофӣ ҷонишинҳои шахсӣ, нафсӣ, таъинӣ, саволӣ, номуайяниро ба худ тобеъ кард метавонад. Ибораҳо, ки аз исму ҷонишинҳои номбаршуда ташкил ёфтаанд, вобаста ба чузъҳои маъноҳои гуногунро ифода мекунаанд .

Дар “Расоили форсӣ” бештар ҷонишинҳои шахсӣ чузъи тобеи ибораҳои изофии исму ҷонишинро ташкил додаанд. Аз байни ҷонишинҳои шахсӣ ҷонишини шахси дуҷуми танҳо (ту) ва сеҷуми танҳо (ӯ, вай) аз ҳама фаъолтар мебошад. Ҷонишинҳои шахси якуми танҳо ба сифати чузъи тобеъ нисбатан камтар истифода гардидаанд.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишини шахсӣ. Ин гуна ибораҳо якҷанд тобиши маъноиро ифода мекунаанд. Масалан:

– ибораҳое, ки муносибати хешутабориро мефаҳмонанд. Дар ин гурӯҳ ба сифати чузъи асосӣ исмҳои ифодакунандаи мафҳуми хешутаборие омадаанд, ки зиёдтар дар шумораи танҳо омада, ҷонишинҳои гуногуни шахсиро ба худ тобеъ мекунад:

Хандон бод ё ҳамеша ё Расулаллоҳ, модар ва падари ман фидои ту бод(67).

خندان باد يا همیشه يا رسول الله، مادر و پدر من فدای تو باد.

– соҳибиятро мефаҳмонанд. Ба ваифаи чузъи асосии ин гуна ибораҳо исмҳои гуногунмаъно ва ба вазифаи чузъи тобеъ ҷонишини шахсӣ меояд:

... ва дасте, ки аз шафқат ба сари вай фуру орад(12).

...و دستی، که از شفقت به سر وی فرو آرد.

– муносибати субъектиро мефаҳмонад. Дар чунин ибораҳо калимаи асосӣ ба исми амалу ҳолат ва чузъи тобеъ бо ҷонишини шахсӣ ифода меёбад:

Набошад, ки нӯри маърифати Ё қадри чизҳоро аз дили вай канда бошад(47).

نباشد، که نور معرفت او قدر چیز هارا از دل وی کنده باشد.

–муносибати объектиро ифода мекунад. Калимаи асосӣ амалу ҳолат ва калимаи тобеъ шахсиро нишон медиҳад, ки амали калимаи асосӣ ба он равона карда шудааст. Ба ваифаи чунин чуъи тобеи ин ибораҳо аксар ҷонишини шахси сеюми $\bar{y}$ меояд:

...ва агар як кас аз дӯстони $\bar{y}$ туро қабул кард, пайвасти(14).

و اگر از یک کس از دوستان او ترا قبول کرد، پیوستی.

Гуфт: он кас, ки эмин набошад ҳамсои $\bar{y}$ аз бади $\bar{y}$ (15).

گفت: آن کس، که ایمن نباشد همسایه ی او از بدی او.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишини нафсӣ. Дар ин ибораҳо агар калимаи асосӣ ба исми конкрет ифода ёбад, муносибати соҳибӣ мушоҳида мешавад: *хонаи худ, бародари худ, мӯзаи худ ва ғ.* Ба ваифаи чузъи асосии ин ибораҳо исми маънӣ низ меояд. Мисол:

Мусулмон шуд ва ба хонаи худ боз омад ва дари хучра бизад(40).

مسلمان شد و به خانه ی خود باز آمد و در حجره بزد .

Ҳар ки бародари худро гӯяд: эй кофар, аз ду яке боз гардад ба куфр (50).

هر که برادر خود را گوید: ای کافر، از دو یکی بازگردد به کفر .

Дар чоҳ фуру рафт ва мӯзаи худро нури об кард ва баровард(12).

در چاه فرو رفت و موزه ی خود را پر آب کرد و برآورد.

Хабари сифати худ боз дод: ки нафси ман аз дунё чунон дурӣ гузида, ки хору зару нуқраи он назди ман яксон гашта... (5).

خبر صفت خود باز داد: که نفس من از دنیا چنان دوری گزیده، که خار و زار و نقره ی آن نزد

من یکسان است.

Чунон, ки дар тамоми воқеаи худ бигуфт(5).

چنانچه در تمام واقعه ی خو بگفت .

Дар ин мисол калимаи **воқеа** ба маънои **таҷриба** ва **ҳар** чи ки **то** **имрӯз** мушоҳида кардааст, омадааст. Инчунин дар осори мазкур исм бо ҷонишини шумораи дуҷоми ҷамъ дар шакли зерин акс ёфтааст:

Боғи шумо, ки тамошогоҳи қудсиёни малиаъло аст ва назаргоҳи лутфи мавло аст 16. *باغ شما، تماشاگاه قدسیان ملای اعلی است و نظرگاه لطف مولا است*

То битавонӣ ниёзи худ бар халқ арза макун(504).

تابتوانی نیاز بر در خلق عرضه مکن.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишини таъинӣ. Аз ҷонишини таъинӣ бо алоқаи изофӣ фақат ҷонишини “ҳама” ба исмҳои шахс тобеъ мешавад. Дар ҷунин ибораҳо вобаста ба маънои луғавии исм ҷонишини “ҳама” қулли ашёро мефаҳмонад. Мисол:

Нони ҳама кас махӯр, вале нон ба ҳар кас бидеҳ(503).

نان همه مخور، ولی نان به هر کس ده.

Ибораҳои исмӣ бо ҷонишини саволий. Танҳо ҷонишини саволии “кӣ” бо бандаки изофӣ ба исм тобеъ мегардад. “Дар ин ибораҳо, ки соҳибияту мансубиятро ифода мекунад, ҷузъи асосӣ бо исми шахс ва ё ашё ифода меёбад. Як хусусияти фарқкунандаи ин гурӯҳи ибораҳо дар он аст, ки ҷузъи тобеъ (кӣ) бештар ба ибора тобеъ мегардад: **акси назораи кӣ, ёди қомати кӣ**

ва ғ.” [36, 40]. Дар мисоли зерин ибораи мазкур дар як шакли бисёр печида омадааст, амо мафҳум ҳамон ибораи **рағбати кӣ ё хоҳиши омадани кӣ** мебошад:

То рағбат ба-дин ташриф кӣ кунад? Ва ятимро чанд кас барҳам афзоянд?(7).

تا رغبت بدین تشریف کی کند؟ و یتیم را چند کس بر هم افزاید.

ғ) Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ. “Сифати феълӣ бо исм асосан бо бандаки изофӣ тобеъ мешавад. Ба вазифаи чузъи асосӣ ҳама гурӯҳи луғавии исмҳо ва ба вазифаи чузъи тобеъ сифатҳои феълӣ замони гузашта, ҳозира ва оянда меояд” [8, 40]. “Хусусияти фарқкунандаи ибораҳои изофии исм бо сифати феълӣ (масалан, аз ибораҳои изофии исм бо исм, ибораҳои чонишинӣ ва ғайра) дар он аст, ки дар ин гуна ибораҳо сифати феълӣ ашёро (калимаи асосиро) ҳам аз ҷиҳати хусусияти феълӣ ва ҳам аз ҷиҳати хусусияти сифатӣ муайян мекунад” [8, 65]. Дар ин ибораҳо ба ғайр аз хусусият боз маънои замонӣ, тарз ва намуди феъл ифода ёфтааст. Бо ибораҳои изофии исм бо сифати феълӣ ҳамаи шаклҳои замони сифати феълӣ меояд:

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ замони гузашта. Сифати феълӣ замони гузашта ба исм бештар тобеъ мегардад ва муносибати гуногунро мефаҳмонад:

Пирони кордидаро ҳурмат дор (667).

پيران کارديدهرا حرمت دار،

...ва ҳар шабро шаби насини умр медорад (5).

...و هر شب را شب پسين عمر می دارد.

Ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ замони ҳозира ва оянда. Дар грамматика ибораҳои қолаби исму сифати феълӣ замони ҳозира нисбат ба ибораҳои қолаби исму сифати феълӣ замони оянда серистеъмоланд, аммо дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ин ҳолат баракс дида мешавад. Умуман ҳуди ҳама гуна ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ ва масдарӣ дар осори мазкур кам андар кам во меҳӯранд. Мо бо исм ва сифати феълӣ замони ҳозира ва

оянда чизе пайдо накардем, зеро яке аз сабабҳои чунин ҳолат муноҷот будани осори ӯ мебошад, ки аз гузашта сухан бештар гуфта мешавад.

д) **Ибораҳои исмӣ бо масдар.** Ибораҳои, ки чузъи тобеъашон масдар аст, дар “Расоили форсӣ” камистеъмоланд. “Исмҳои замон ва маънӣ масдарро тобеъ намуда, муносибатҳои муайянкунандагӣ -ҳолӣ (замон, мақсад, хоҳиш, орзу, ният ва амсоли инро) ифода мекунад” [36, 41]:

Мисол: *Илоҳӣ, Биҳишт бе дидори Ту зиндон аст ва зиндонӣ ба зиндон бурдан на кори каримон аст*(8).

الهي، بهشت بی دیدار تو زندان استو زندانی به زندان بردن نه کار کریمان است.

...агар натавонӣ **силоҳи ҷанг бияфкандан** то аз мусалмонон бӣ (9).

...اگر نتوانی سلاح جنگ بیفکندن تا از مسلمانان بی.

Хулоса, ибораҳои исмӣ изофӣ дар забони адабии тоҷик яке аз воҳидҳои синтаксии сермаҳсул ба ҳисоб рафта, он дар матн бо вазифаҳои гуногуни ифодаи маъно, муносибатҳои грамматикӣ ва бо вижагиҳои муҳобиротиву услубӣ истифода мешавад. Аз ҷиҳати иштироки чузъҳои таркибии ибораҳои исмӣ изофӣ бо фарогирии ҳиссаҳои гуногуни нутқ сохта ва мавриди истифода қарор мегирад. Дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи ибораҳои исмӣ бо гурӯҳбандии исму исм, исму сифат, исму шумора, исму ҷонишин, исму сифати феълӣ ва масдар басо диққатҷалбкунанда ва каме аҷиб аст, яъне касро водор менамояд, ки осори Хоҷаро ба пуррагӣ мутолиа намояд. Дар “Расоили форсӣ” аксари исмҳо ба шахс таалуқ доранд, соҳибиятро мефаҳмонанд ва дар шакли ҷамъ истифода мешаванд. Дар баробари он, ки аксари китобҳои ӯ муноҷотро ташкил додааст ва ситоишу сифатҳои Худованд дар он дарҷ гардидааст, муаллиф тавонистааст гунгунтарин ва ҷолибтарин ибораҳои синтаксисиро дар он истифода намояд. Дар муноҷот ҳадаф ба як кас равона мешавад ва ситоишу эҳтиром, талабу сарпаноҳӣ дар шакли муноҷот зиёдтар дида мешавад, ки ин ҳолат дар “Расоили форсӣ” ба пуррагӣ риоя гардидааст ва аксар ибораҳои исмӣ маънианд. Азбаски имдод ба Худованд ва талаби омӯзишу ситоиш мавзӯи аввалинндарачаи осори ӯро ташкил додааст, пас ашё нисбатан кам ба

назар мерасад. Ашё дар ҳолати нисбат додан ба чизест ва ё шабеҳи чизе будан ё ба маконе таалуқ доштан истифода гардидааст. Бо ҳамин тартибе, ки зикр кардем ибораҳоро бо тарзҳо ва маъноҳи зерин таҳлил намудем: Ибораи изофии *исму исм*: **آب چشم** (оби чашм); *исму сифат*: **مردم بی رحم** (мардуми бераҳм); *исму шумора*: **روز اول** (рӯзи аввал) ва *исму ҷонишин*: **مادر و پدر من** (модар ва падари ман).

е) **Ибораҳои исмӣ бо зарф**. Ибораҳои исмие, ки ҷузъи тобеашон зарф аст камистеъмолан. Умуман чи дар худӣ меъёрҳои забон ва чи дар матни рисолаҳои Ансорӣ ин навъи гурӯҳбандӣ бо алоқаи изофӣ ва ҳамчунин дигар навъи алоқаҳо кам во меҳӯранд. Дар ибораҳои изофии исмӣ бо зарф ба сифати ҷузъи асосӣ исмҳои мушаххас, ва маънӣ истифода мешаванд. Мисол:

Ҳама аз рӯзи пасин метарсанду ман аз рӯзи пешин (485).

همه از روز پسین می ترسند و من از روز پیشین.

Дар мисоли боло ибораҳои “рӯзи пасин” “рӯзи пешин”-ро мавриди қарор додаем, ки дар инҷо зарфҳо ба исми мушаххас тобеъ гардидааст. Боз ҳам бармегардем ба ҳамон ақидае, ки доир ба қарбасти ду ибора дар як ҷумла, ки хоси сабку услуби рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад.

Ибораҳои зарфӣ дар “Расоили форсӣ” хеле кам истифода гардидааст. Ибораҳои изофии исмӣ бо гурӯҳбандии исму зарф камистеъмол буда, бо мазмуни амиқ истифода гардидаанд. Мисол:

Ёфтани меҳтарӣ дар кӯшиши бисёр мадон (506).

یافتن مهتری در کوشش بسیار مدان.

Ва ё дар ҷои дигар чунин омадааст:

Андаки худро беҳ аз бисёри дигарон дон(504).

اندک خودرا به از بسیار دگران دا.

Чуноне ки аз мисолҳои овардашуда мушоҳида мегардад, ибораҳои исмӣ бо гурӯҳбандии исму зарф дар баъзе ибораҳо зидмаъно омадаанд. Дар як ҷумла ба хусус ҷумлаи дуном ҳарду ибора (андаки худ, бисёри дигарон) бо ду маънои ба ҳамдигар зид истифода шудаанд. Ками худро аз бисёри дигарон

донистан ин иштиророки зарфҳо дар як маврид бо исм сураат гирифтааст (бисёри дигарон) дар мавриди дигар бо ҷонишин (андаки худ) омадааст, ки мо ҳарду ибораро ҳам ба ин зерфал шомил намудем.

3.2.2. Ибораҳои изофии сифатӣ

Ибораҳои сифатӣ пас аз ибораҳои исмӣ гурӯҳи калони ибораҳои синтаксисиро ташкил мекунад. Дар ибораҳои сифатӣ калимаи асосӣ сифат буда, калимаи тобеъ ба ҳиссаҳои гуногуни номии нутқ таалуқ доранд. Дар ташкили ибораҳои сифатӣ чунин хелҳои алоқаи синтаксисиро истифода намудаем: алоқаи изофӣ, алоқаи ҳамроҳӣ, алоқаи пешояндӣ ва пасояндӣ.

“Ибораҳои изофии сифатӣ вобаста ба ҷиҳати луғавии ҷузъи тобеъ муносибатҳои объектӣ, масоҳавӣ, замонӣ, маҳдудӣ, дараҷавӣ, таъинот ва монандиро ифода мекунанд” [36, 62]. “Хусусияти характернокии ибораҳои изофии сифатӣ дар он аст, ки онҳо нисбат ба дигар хелҳои ибораҳои сифатӣ устувор буда, ҷузъи асосӣ ҳамеша пеш аз ҷузъи тобеъ меояд ва маънои асосии калима низ дар қисмати тобеъкунандаи калима меояд, на тобеъшаванда” [3, 26].

Дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мо ибораҳои сифатиро низ ба монанди ибораҳои исмӣ аз рӯйи маводи пайдонамудаамон ба чунин қисмҳо гурӯҳбанди намудем: сифату исм, сифату сифат, сифату шумора, сифату ҷонишин. Дар “Расоили форсӣ” сухан дар бораи он ибораро мееравд, ки мавод ва далели исботкунанда дорем, ба мисоли ибораҳои изофии сифатӣ ва гурӯҳбандии он.

а) Ибораҳои изофии сифату исм:

1. Муносибати объективиро мефаҳмонад. Яке аз муносибатҳои маъноие, ки ибораҳои сифатии изофӣ ифода мекунанд, муносибати объект мебошад. Ин хели ибораро дар “Расоили форсӣ” низ ба мушоҳида мерасад ва дар ташкил шудани онҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ сифатҳои навъи пур, зиёдатӣ, ягон, писандида ва амсоли инҳо иштирок мекунанд. Ҳамчун ҷузъи тобеъ аз

ҳиссаҳои нутқ танҳо исм ба кор бурда мешавад. Гурӯҳи семантикии ҷузъи тобеъ дар ин ибораҳо гуногун аст. Исмиҳои мушаххас одатан кор фармуда мешаванд. Мисол: **пури дарахт, пури об, зиёдати дирам:**

Агар аз Шарқ то Ғарб пури дарахт нишонанд ва ҳамаро ба мискинон ва дарвешон ва ятимон вақф кунанд... (16).

اگر از شرق تا غرب پُر درخت نشانند و همه را برمسکینان و درویشان و یتیمان وقف کنند...

Дар чоҳ фуру рафт ва мӯзаи худро пури об кард ва баровард (12).

در چاه فرو رفت و موزه خود پر آب کرد و برآورد.

Метавон гуфт, ки сифати пур бо дигар калимаҳои дар шакли сермаъноӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии шарқии Тоҷикистон хеле серистеъмол аст. Ҳатто дар шакли ду маротиба такрор ҳам истифода мегардад. мисол: *ҳавз пури об аст; дили пури алам аст; косаи ту пури пур аст.*

Дар мисоли зерин ибораи “зиёдати дирам” низ ба маврид истифода гардидааст, ки ҳаҷрро ифода намудааст. Мисол:

...Кучост **зиёдати дираме**, ки чон дар хатар ниҳод... (58).

كجاست زيادت درمی، که جان در خطر نهاد .

2. Муносибати ҳолат бо тобишҳои эҳсосӣ.

...ва овоз ва **нолаи дӯзахиёро** мешунавам... (5).

و آواز و ناله ی دوزخیان را می شنوم.

3. Муносибати дараҷавӣ бо тобишҳои маъноӣ ҷудой. Дар ин ибораҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ сифатҳои аслий ва ҳамчун ҷузъи тобеъ исм, сифат, ҷонишин истифода мешаванд: **ягонаи аср, писандидаи маъбуд.**

Ягонаи аср буд дар вурӯъ ва аҳволи суня... (66).

یگانه ی عصر بود در ورع و احوال ثانیه.

Писандидаи маъбудӣ ё қалби симандудӣ? (640).

پسندیده ی معبودی یا قلب سیم اندودی؟

4. Муносибати замонӣ. “Муносибати синтаксисии ин ибораҳо бештар ба маъноӣ луғавии ҷузъи тобеъ вобаста мебошад. Дар ин ибораҳо сифатҳои аслий ҷузъи асосӣ, исм ва таркиби гуногуни исме, ки маъноӣ замонро ифода мекунад ва ё ба маъноӣ замон алоқа доранд тобеъ мешаванд” [36, 62].

Мисол: *ибтидои ҷавонӣ* (5). *Дар ибтидои ҷавонӣ ва роҳ ба расул(а) хабари сифати худ боз дод(5).*

در ابتدای جوانی و راه به رسول (ع) خبر صفت خود باز داد.

Вақти маргро пеши дил дор (202).

وقت مرگ را پیش دل دار .

Дӯстро ба вақти давлат ёд дор. Рози худро аз душману дӯст пинҳон дор, роздоронро ба вақти хаши озмой (506).

دوست را به وقت دولت یاد دار. راز خود را از دشمن و دوستد پنهان دار، رازداران را به وقت

خشم آزمای.

б) Ибораҳои сифату ҷонишин

Ба гурӯҳи ибораҳои сифату ҷонишин, аслан сифатҳои ифодакунандаи хусусияти шахс дохил мешаванд ва дар “Расоили форсӣ” низ ҳамин хусусият пурра дида мешавад. Аз сабаби он, ки рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аксараш муноҷот аст ва боқимонда ҳама ҳикояҳои пандомезе ҳастанд, ки одатан ва мантиқан шахсро (инсонро) дар назар дорад, сифатҳо низ бештар ба инсонҳо равона гардидааст. Ҷолибии осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ низ дар ҳамин аст, ки ба инсон сифатҳои дараҷаи қиёсӣ ва олиро раво дидааст. Ибораҳои сифатӣ бо гурӯҳбандии сифату ҷонишинро ба чанд гурӯҳи алоҳидаи хурд ҷудо намудаем ва таҳқиқамонро низ вобаста ба ҳамин зергурӯҳҳо анҷом додаем.

Аз ҷиҳати хислат. Ба вазифаи ҷузъи асосии ин гурӯҳи ибораҳо сифатҳои ифодакунандаи хислат ва ба ҷузъи тобеъ ҷонишини нафсии “хеш” омадааст:

...ва ту маҳрум гаитӣ ба занни (хислати) бади хеш... (68)

... و تو محروم گشتی و ظن دید خویش.

...каромат афтад ўро ба сабаби дурустии ў(69).

... کرامت افتاد او را به سبب درستی او.

1. Аз ҷиҳати ҳолат:

Динро бар ҳаво голиб доштан бояд, то аз маъсунон бӣ, ар натавонӣ, натавонии худ бидидан то аз мусалмонон бӣ(9).

دین را در هوا غالب داشتن باید، تا از معصومان بی، ار نتوانی، ناتوانی خود بدیدن تا از مسلمانان

بی.

Бӣ – ба маънии бошӣ ва будан аст ва дар ин маврид маълумоти муфассалтаре дар фасли алоҳида оварда шудааст.

Муносибати дараҷавӣ бо тобиши маъноӣ чудоӣ. Дар ин гурӯҳи ибораҳо ҳамчун чузъи асосӣ сифатҳои аслии дараҷаи баланди хислатҳои ҳақиқати инсонӣ омадааст ва ҳамчун чузъи тобеъ ҷонишини шахсии “шумо” истифода шудааст: **бузургвортарини шумо; парҳезгортарини шумо;**

...яъне ки бузургвортари шумо назди Аллоҳ (т) парҳезгортари шумо аст (32).

... یعنی که بزرگ و ارتر شما نزد الله پرهیزگارتر شما است.

Аз нодонӣ дононамоӣ ҳазар кун, худро дар илм аз ҳама камтар дон, биёмӯзу биёмӯзон (502).

از نادان دانانمای حذر کن، خودرا در علم از همه کمتر دان، بیاموز و بیاموزان.

2. Аломат ва хусусиятҳои, ки хоси ашъанд:

Намак чун дар ҷое, ки афтад шӯриӣ ӯ битавон бурд(46).

نمک چون در جایی، که افتاد شوری او بتوان برد .

3. Муносибати нисбие, ки ба шахс ё ғайри шахс дода мешавад: Дар ин ҷумла ибораи хулқи карим – хислати хубу бузурги олидарачаи пайғамбарро дар назар дорад, ки ба сифати дараҷаи баланде, ки нисбат ба шахсиятҳои бузург дода мешавад далолат кардааст.

Агар ҳайбати Расулаллоҳ (с) муҳтаҷиби хулқи карими ӯ наёмедӣ ҳар ки ӯро бубинадӣ аз ҳайбат об ғаштӣ ва шайтонро бар пушти замин неш муавво набудӣ (46).

اگر هیبت رسول الله (ص) مستوجب خلق کریم او نیامدی هر که او را ببیندی از هیبت آب گشتی و

شیطان را بر پشت زمین پیش ماوی نبودی.

Дар осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи ибораҳои сифатӣ бо гурӯҳбандии сифату исм, сифату ҷонишин, басо диққатҷалбкунанда аст. Бояд қайд намуд, ки ибораҳои изофии сифатӣ фақат бо гуруҳбандии сифату исм, сифату ҷонишин таҳлил гардидааст, зеро дар бораи гурӯҳҳои дигар мисолҳои

кофӣ пайдо накардем. Дар “Расоили форсӣ” аксари сифатҳо ба шахс таалук дошта дар шакли сифатҳои дараҷаи қиёсӣ ва олий, ки нисбат ба шахс дода мешавад истифода гардидааст. Бо ҳамин тартибе, ки зикр кардем ибораҳоро бо тарзҳо ва маъноҳои зерин таҳлил намудаем: *Ибораи изофии сифату исм: нури дарахт, нури об, нолаи дузахиён; сифату ҷонишин: шарри хеш, нотаваони худ, шурии ӯ* ва амсоли инҳо.

3.2.3. Ибораҳои изофии шуморагӣ

Ҷузъи ибораҳои шуморагӣ байни ҳамдигар ба воситаи бандаки изофӣ, алоқаи ҳамроҳӣ ва пешояндӣ пайваст мешавад. Дар ин миён қолаби ибораҳои изофии шуморагӣ серистеъмолтар аст, аммо дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ин ҳолат баракс ба назар мерасад. Шумораҳо дар рисолаҳо зиёдтар ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ ибора сохтаанд на алоқаи изофӣ, лекин мо ҳар он маводеро, ки доир ба ибораҳои изофии шуморагӣ ҳастанд пайдо намуда мавриди омӯзиш қарор додаем. Шумораҳои аслий, тартибӣ, тахминӣ, касрӣ ба вазифаи ҷузъи асосии ибора меоянд, аммо дараҷаи истеъмоли онҳо як хел нест. Дар осори мазкур миқдори бениҳоят ками ибораҳои изофии шуморагӣ дида мешавад. Вобаста ба маводи бадастомада шумораҳоро бо тартиби зерин гурӯҳбандӣ намудаем:

Шумораҳои аслий бо исм. Ба вазифаи ҷузъи тобеъи ибораҳои шуморагӣ исмҳои ҷондор омада, ибора муносибати ҷудоиро фаҳмонида аз гурӯҳи исмҳо миқдори муайяно ҷудо карда нишон медиҳад. Агар ҷузъи тобеъ исмҳои шахс бошад (ба ғайр аз исми ҷомеъ), дар ду шакл: ҳам танҳо ва ҳам ҷамъ меояд. Дар сурати исми ғайришахс буданаш суфиси ҷамъбандӣ намегирад. Дар ин гуна ҳолатҳо муносибати ҷудой бо нумеративи –то (та) равшантар ифода меёбанд:

Вафоти вай рӯзи сешанбе, сеюми моҳи рамазон(460).

وفات وی روز سه شنبه، سیم ماه رمضان.

Шумораҳои асли бо ҷонишин. Дар ин қолиб бо шумораҳои асли (ҳамчун ҷузъи асосии ибора) ҷузъи тобеъ ҷонишинҳои шахсӣ, ишоратӣ ва таъинӣ истеъмом мешаванд.

“Дар ибораҳои, ки ҷузъи асосиашон миқдори шахсро нишон диҳад, ҷузъи тобеъ ба ҷонишинҳои шахси яқум, дуҷум ва сеҷуми ҷамъ ифода мегарданд. Ин ибораҳо муносибати соҳибӣ, ҷудой, таъиниро мефаҳмонад” [36, 65].

3.3. Ибораҳои номии алоқии ҳамроҳӣ

3.3.1. Ибораҳои исми алоқии ҳамроҳӣ

“Дар алоқии ҳамроҳӣ дар байни ҷузъҳои ибора зоҳиран ҳеҷ гуна воситаи грамматикӣ дида нашомад ҳам, дар байни ҷузъҳои онҳо алоқии маъноӣ ва тартиби калима, ки ҳамчун воситаи алоқии грамматикӣ байни ҷузъҳои ибора намоён мешаванд, нақши асосӣ мебаранд” [3, 92].

Дар ибораҳои ҳамроҳӣ муайян намудани калимаи асосӣ нисбат ба ибораҳои пешоянду пасояндӣ каме душворӣ пеш меоварад, зеро воситаҳои алоқии грамматикӣ ба монанди изофӣ, пешоянд ва калимаҳои ёридиҳанда дар алоқии ҳамроҳӣ дида намешаванд. Аз ин сабаб ақидаи олимону муҳақиқон дар муайян намудани калимаи асосӣ дар ибораҳои ҳамроҳӣ гуногунанд.

Дар ибораҳои номии ҳамроҳӣ, ки калимаи асосиаш исм аст, ҳамаи ҳиссаҳои номии нутқ омада метавонанд. Ба калимаи асосӣ (исм) бо роҳи алоқии ҳамроҳӣ ҳиссаҳои нутқи исм, сифат, шумора, ҷонишин, сифати феълӣ метавонанд тобеъ гарданд.

1. Ибораҳо бо гурӯҳбандии исм бо исм.

“Ибораҳои, ки ҳарду ҷузъашон исм буда, бо алоқии ҳамроҳӣ ташкил ёфтаанд, аз ҷумлаи ибораҳои серистеъмом ба шумор мераванд. Ҷузъи асосӣ дар ин гуна ибораҳо бо исми шахс ва амал, калимаи тобеи онҳо ба исми ифодакунандаи машғулият, касбу ҳунар, ҳешутаборӣ ва дигар хусусиятҳои

исм ифода меёбанд” [37, 42]. Мисол: ...*бархезед то субҳ бидамад, ки Фузайл роҳзан ба роҳ аст. аз ин ҷо(53).*

برخیز تا صبح بدمد، که فضیل رهن از این جا .

2. Ибораҳо бо гурӯҳбандии исм бо сифат.

Дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ бештар сифатҳои дараҷаи қиёсӣ ва олий ҳамчун ҷузъи тобеъшаванда ва тобеъкунанда дар истифода мебошад. Бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ бо исм низ бештар сифатҳои қиёсӣ ва олий қорбаст гардидаанд. Дар баъзе мавридҳо сифатҳо пеш аз исм омада хусусияти услубӣ тавлид мекунад. Мисол: *Чун офтоб равон шуд ин бечора Абдуллоҳ дар пайи ӯ(637).*

چون افتاب روان شد این بیچاره عبدالله در پی او.

3. Ибораҳо бо гурӯҳбандии исм бо шумора

“Ибораҳои исму шумора дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд, вале на ҳамаи исмҳо бо шумораи миқдорӣ дар ин қолаб воқеъ мешаванд. Ибораҳои, ки аз исму шумора ташкил ёфтаанд, вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо муносибатҳои гуногуни синтаксисиро мефаҳмонанд” [36, 42]. Доираи истифодаи ибораҳои исму шумора бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ дар “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ назар ба дигар навъҳои алоқа, зиёдтар дида мешавад. Худи шумора одатан табиати бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ тобеъ шудан ва ё тобеъ қарданро дорад. Дар осори мазкур низ ҳамин ҷиҳат фаълтар мебошад ва хусусан шумора бо исм ва ё исм бо шумора тобеъ гардидаанд, ки шарҳу мисолҳоро дар ин бобат дар таҳлилҳои зерин нишон додаем:

а) Ашё ва миқдори мушаххаси онро нишон медиҳанд. Аксарияти мисолҳои овардаи муаллиф низ дорой ҳамин гуна хусусиятанд, яъне исмҳои моддӣ ё шахс бо шумораҳои мушаххас:

Ҳазор дарахт агар нишонӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон. (10) .

هزار درخت اگر نشانی از بهر مراد خویش یکی بنشان.

Дар ин мисол калимаи асосӣ *дарахт* буда шумораи ҳазор ба он тобеъ гардидааст ва айнан ҳамин ҳолатҳо дар мисолҳои зерин низ бараъло мушоҳида мешаванд:

...то кори чунин бало гирифт, ки чаҳор ҳазор Валӣ аз ӯ ва ёрони ӯ даррасиданд(53).

...تا کار چنین بالا گرفت، که چهار هزار ولی از او و یاران او برسیدند.

Яке аз шарми гуноҳӣ хеш, бо арақи хеш, гарқ шуда, то агар сад уштур биёбоне ташна аз арақ, як тан бихӯранд, сероб шуд(50).

یکی از شرم گناه خویش غرق شده تا اگر صد اشتهر بیابانی تشنه از عرق یک تن بخورند سیراب

شد.

Рӯзе ба таҳаммули такрор ва таамули асрр нишафта будам дар мадраса ва дар сар ҳазор васваса...(636).

روزی به تحمل تکرار و تأمل عصر نشسته بودم در مدرسه و در سر هزار وسوسه.

Иборҳои навъи *ду гетӣ* дар осори мазкур нисбатан зиёдтар такрор ёфтаанд, зеро асар пурра муноҷотро дар бар гирифтааст ва табиист, ки *ду гетӣ* ба маънои *ин дунё ва он дунё*, ки мусулмононро ҳақ аст истифода шудааст ва дар ҳар маврид ба ҳар тарз:

...аз худу ду гетӣ дар гузаштанд ва ба ӯ пайвастанд... (51).

از خود و دو گیتی درگذشتند و به او پیوستند...

... ва орифон аз азал оғаҳ ва гофил аз об ва гил ва ду гетӣ вафоят ва мавло ҳосил бо дӯстӣ, ҳамроҳ ва дӯст(46).

... و عارفان را از ازل آگاه و غافل از آب و گل و دو گیتی وفایت و مولا حاصل با دوستی همراه

و دوست .

Илоҳи, куҷо боз ёбам он рӯз, ки Ту моро будиву ман набудам, то боз ба он рӯз расам миёни оташу дудам, агар ба ду гетӣ он рӯз ёбам, пурсудам вар бувад худро ёбам ба набудии худ хушнудам. Илоҳӣ, чи ёд кунам, ки худ ҳама ёдам, ман хирмани нишони худ фаро бод додам, ёд кардан касб аст ва фаромӯши накардан зиндагонии варои ду гетӣ ва касб аст чунонки донӣ(46).

الهی، کجا باز یابم آن روز که تو مارا بودی و من نبودم ، تا باز به آن روز رسم میان آتش

و دودمف اگر به دو گیتی آن روز یابم پرسودم و بود خودرا یابم و نبودی خود خشنودم. الهیف چه یاد کنم،

که خود همه یادمف من خرمن نشان خود فرا باد دادم، یاد کردن کسب است و فراموش نکردن زندگانی
ورای دو گیتی و کسب است چنان که دانی.

Дар мисоли зерин ибораи ду гетӣ дар шакли ду олам, ду ҷаҳон
омадааст: *Агар ту худро бишинохтӣ, аз шодӣ ва нишот биндохтӣ, агар
суҳбати худро дарёфтӣ, аз ҳар ду олам бипардохтӣ*(34).

*اگر تو خودرا بشناختی از شادی و نشاط بنداختی، اگر صحبت خودرا دریافتی، از هر دو عالم
بپرداختی.*

*Илоҳӣ, бар ман орошти харидам ва аз ҳар ду ҷаҳон дӯстии хазрати Ту
гузидам*(36).

الهی، بر من ارستی خریدم و از هر دو جهان دوستی حضرت تو گزیدم.

Аҳли ин корро ба аҳли ду олам чӣ кор? (69).

اهل این کار را به اهل دو عالم چه کار .

*...агар ба гушаи хотир, ба аҷайоби ду гетӣ ва гирифтӣ каромати аҳли
ду гетӣ берун нагиранд...* (67).

...اگر به گوشه ی خاطر به عجایب دو گیتی و گرفت کرامت اهل دو گیتی بیرون نگیرند .

Дар мисоли боло чуноне ки дида мешавад дар як матне, ки бутун нест
ва ҳамагӣ ду ҷумлаи кӯтоҳро фарогир аст, муаллиф ду ибораи якрангу
якмаъноро овардаст.

Истифодаи ду ё се навъи ибора дар як ҷумла ва ё як матн хоси осори
Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад. Ин мушоҳидаи хосе аст, ки дар мавридаш
дар боби аввал мулоҳизаҳои васеътаре овардаем. Дар бисёре аз мавридҳо
ибораҳо дар як ҳикояи хурд ё як ҷумла гуногун во меҳӯранд ва дар камтари
мавридҳо якранг ба мисли мисоле, ки дар боло оварда шудааст. Масалан дар
мисоли зерин иборҳои *сад сол ва ҳазор сол* ё *сад намоз ва ҳазор маҷлис*
фақат исмҳо гуногунанд аммо шумораҳо ба як тартибанд. Инчунин дар
ҷумлаи зерин шумораи тахминии *чанд чандон* низ истифода шудааст, ки
алақай чор навъи ибора дар як матн қорбурд гардидааст:

*То бидонӣ, ки аз гардиши рӯзгор бувад, агар ҳазор сола бувад, ҳамчунон
бар табиати аввал бувад, ки як қадам пештар нарафта бувад ва ўро, ки
равандагони ин роҳ ва ояндагони ба ин даргоҳ бувад, дар ҷавонӣ ба андак*

рӯзӣ чанд чандон биравад, ки он сифати мазмун, ки баъд ба сад сол ва ҳазор сол дар пири рӯзгор хурда, ҷавон бувад, дар ин ҷавонӣ роҳ рафта аз он асар набувад (10).

تا بدانی که از گردش روزگار بود، اگر هزار ساله بود همچنان بر طبیعت اول بود، که یک قدم پیش تر نرفته بود و او را که روندگان این راه و آیندگان به این درگاه بود، در جوانی به انک روزی چند چندان برود که آن صفت مضمون که بعد به صد سال و هزار سال در پیری روزگار خورده، جوان بود در این جوانی راه رفته از آن اثر نبود.

Агар сад намоз ба ҷамоғат аз ғавт шуда ва ҳазор маҷлис дар суҳбати олимон ва солиҳон нишаста... (58).

اگر صد نماز به جماعت فوت شده و هزار مجلس در صحبت عالمان و صالحان نشسته.

Ҷунайд гӯяд, ки надидам касеро, ки дар риёзати он муболага кард, ки ҳоли ман сире набуд ва ҳашиш сол аз барои роҳати нафси хеш, як бор паҳлу ба замин наниҳод ва дар ин наваду ҳашиш сол, ки бигузашиш, пушт ба девор ниҳода надиданд вайро (67).

جنید گوید، که ندیدم کسی را که در ریاضت آن مبالغه کرد، که حل من سری نبود و هشت سال از برای راحت نفس خویش یک بار پهلو به زمین ننهاد و در این نود و هشت سال، که بگذشت پشت بر دیوار نهاده ندیدند وی را.

Бояд қайд кар, ки истифодаи шумора дар сохтани ибораҳои ҳамроҳӣ фаълтаранд нисбат ба дигар ҳиссаҳои номии нутқ. Бо дигар навъи алоқа низ дар сохтани ибора истифода шудаанд, вале нисбатан кам во хурдем. Худи шумора хусусияти бо роҳи ҳамроҳи тобеъ гардидадро доро мебошад. Мо дар забони муосири тоҷикӣ низ шумораро бо роҳи алоқавӣ ҳамроҳи тобеъ гардонидани шумора месозем ва айнан бар акси дигар ибораҳои, ки дар осори классикон камтар дар қолаби дигар во мехуранд, ибораҳои шуморагӣ бошад қолаби иборасозии худро ба пуррагӣ нигоҳ доштаанд.

4. Ибораҳо бо гурӯҳбандии исм бо ҷонишин

Дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ибораҳои исмии алоқавӣ ҳамроҳи васеъ истифода шудаанд, вале на ҳамаи навъҳои ҷонишин ба исм тобеъ шудааст. Ҷонишинҳои таъинӣ, манфӣ, саволӣ, ишоратӣ ва номуайяни ба исм тобеъ гардидаанд. Ҷузъи тобеъ одатан пеш аз калимаи асосӣ меояд ва

дар миёни чузъо муносибати муайянқунандагӣ ба назар мерасад. Ба вази фаи калимаи асосӣ зиёдтар исмҳои шахс, макон ва маънӣ меоянд. Мисол: *Шафқат бар ҳама халқ, шунавандаи ин ҳадисро бояд, ки доман гурад, ки ба ҳеҷ кас бар нахӯрад... (10).*

شفقت بر همه خلق شنونده ی این حادثه را باید، که دامن گیرد، که به هیچ کس برنخورد .

Дар ин мисол ҳам ҷонишини “**ҳама**” ва ҳам ҷонишини ишратии “**ин**” бо исмҳои конкрет қорбурд шудаанд.

...агар ҳама олам ба накуҳиши он дирам ва динор бархезанд, боз гуфти эшон, дар нагирад... (58).

...اگر همه عالم به نکوهش آن درم و دینار برخیزند باز گفت ایشان درنگیرد .

...яъне ки чаро бигузоштанд, қабилаҳоеро, ки ҳама Анбиё бар он буданд(68)?

یعنی که چرا بگذشتند قبيله هايی را که همه انبیا بر آن بودند؟

Ҳар ки бигӯяд “Аллоҳу акабар” ва дар дили вай дини Ҳақ таоллоҳро бузургӣ монда бувад, дар ҳама авқот... (45).

هر که بگوید: «الله اکبر» و در دل وی دین حق تعالی را بزرگی مانده بود در همه اوقات .

Оё дӯстии ӯ бениёз аст, аз тоати ҳама мутеон ва дӯстдори ин дӯстон аст (55).

آيا دوستی او بی نیاز است از طاعت همه مطیعان و دوست دار این دوستان است .

...на кофир писандад ва на мусалмон, дар ҳама миллатҳо накуҳидааст ин суханчинӣ ва дурӯягӣ ва фаттонӣ ва фитнаангезӣ(37).

... نه کافر پسندد نه مسلمان، در همه ملت ها نکوهیده است این سخن چینی و دورویی و فتنانی و

فتنه انگیزی.

Ҳама азобҳо афтада дар зери иқдоми дузахиён... (50).

همه عذاب ها افتاده در زیر اقدام دوزخیان.

Ибораҳои бо ҷонишини таъйинии “**ҳар**” низ серистеъмоланд:

...ҳар кас дар вақти мушоҳида дӯст намояд, аммо дар вақти гайбат падида ояд(37).

... هر کس در وقت مشاهده دوست نماید، اما در وقت غیبت پدید آید .

Ибораҳои исму ҷонишин бо роҳи алоқаи ҳамроҳӣ дар зерфасли мазкур аксаран исмҳои моддианд, ки қариб бо ҳама навъи ҷонишинҳо во хурдаанд ва дар як ҷумла то ду се ибораро, дар як қолаб дидан мумкин аст. Исмҳо иваз шудаанд, аммо ҷонишинҳо ҳамона якхеланд. Масалан ҷумлаҳои зерин далел ба гуфтаҳои болоанд:

Китобҳо андохтем ва ба сухани он қаландар пардохтем, то ҳар нақд ва айёре ва ачу? ба ҳар диёре, ки дошт он некӯ, бо мо дар миён ниҳод...(637).

کتاب ها انداختیم و به سخن آن قلندر پرداختیم تا هر نقد و عیاری و عجو؟ به هر دیاری که داشت آن نیکو با ما در میان نهاد.

...яъне аз кӯтоҳии орзӯ, ки ҳар рӯзро рӯзи пешини умри ман мешуморад ва ҳар шабро шаби пешини умри ман медонад(10).

...یعنی از کوتاهی آرزو، که هر روز را روز پیشین عمر من می شمارد و هر شب را شب پیشین عمر من می داند.

Ҷонишини саволии “чанд” фақат бо алоқаи ҳамроҳӣ ба исмҳои макон, замон, шахс ва маънӣ тобеъ мегардад, яъне ин ҷонишин фақат хоси алоқаи ҳамроҳист. Ҷузъи асосӣ исмро номбар намояд, ҷузъи тобеъ миқдори тахминии онро ба тариқи номуайяни нишон медиҳад. Ҷузъи асосии ибораҳои мазкур бо ин ҷонишин ҳам дар шакли чамъ ва ҳам танҳо омада метавонад.

То рағбат бад-ин ташириф, кӣ кунад ва ятимро чанд кас барҳам афзояд...(9).

تا رغبت بدین تشریف که کند و یتیم را چند کس بر هم افزاید.

Нақши ҷонишинҳои ишоратӣ дар ташкили ибораҳои исмӣ ва умуман ҳамаи навъҳои ибора ва алоқаи онҳо хело барҷаста аст. Дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ метавон гуфт, ки дар баробари дигар ҳиссаҳои номии нутқ, ҷонишин нақши барҷастае дорад ва дар матнҳо ҷолиб ба кор бурда шудааст. Ба хусус ҷонишинҳои “ин” ва “он”, ки ба исмҳои моддӣ ва маънӣ тобеъ гардида ибораҳои ҷолибе сохтааст, ки забони осори Абдуллоҳи Ансорино як услуби хос бахшидааст. Ҷонишинҳои ишоратии “ин”, “он”, “ҳамин”, “ҳамон” ба ҳама навъҳои исм тобеъ шуда метавонад. Мисол: *Рӯзе ин Маъруф Сирриро гуфт: (60).*

روزی این معروف سری را گفت

Падар ва модари ин Маъруф тарсо (мазҳаб) буданд... (60).

پد و مادر این معروف ترسا(مذهب) بودند...

Ин сагро аз ташнагӣ ҳамон расидааст, ки маро расида буд (9).

این سگ را از تشنگی همان رسیده است، که مرا رسیده بود.

Китобҳо андохтем ва ба суҳбати он қаландар пардохтем...(637).

کتاب ها انداختیم و به صحبت آن قلند پرداختیم.

Он саг об хӯрд ва шукр гуфт Худои Азза ва Ҷалла(9).

آن سگ آب خورد و شکر گفت خدای عز و جل.

Дар мисоли дигар исмҳо бо ҷонишини “ин” ва “он” дар як ҷумла корбурд шудаанд ва дар мисолҳои дигар бошад ду ибора бо исму ҷонишини “ин” ва ё ду, се ибора бо исму ҷонишини “он” дар як ҷумла истифода шудаанд. Масалан:

...ҳар чи туро аз ин роҳ ва аз ин даргоҳ ва аз омадан ба ҳазрати Аллоҳ боз медорад, рӯзе ояд, ки он чиз душмани худ бар ту намояд(61).

...هر چه ترا از این راه و از این درگاه و از آمدن به حضرت الله باز می دارد، روزی آید، که آن

چیز دشمنی خود بر تو نماید.

Он шаб бо қасди худ коми қадам берун ниҳод, аммо ҳамеша аз дили худ гушае бим гузошт, омадани ин давлатро чунон ки вақти намози чошт(53).

آن شب با قصد خود کام قدم بیرون نهاد، اما همیشه از دل خود گوشه ای بيم گذاشت، آمدن این

دولت را چنان که وقت نماز چاشت.

“Ҷонишинҳои ишоратии **чунин**, **инчунин**, **ҳамчунон**, **ҳамчунин** ва ғайра ба исмҳои тобеъ гашта, хусусият ва аломати ашё ва ҳодисаро ишора мекунад ва боиси ба амал омадани муносибати муайянкунандагӣ мегардад, ки дорой тобиши ишоратист” [36, 44].

Дар осори мазкур ҷонишини ишоратии “чунин” истифода гардидааст, ки ба шарҳи дар боло оварда мувофиқ мебошад. Мисол: *Агар бар чунин зиндагонӣ (аз ҷавонӣ) ба пири шавӣ, дар пири қуратулғайни (нури чаш) осмону замин шавӣ(486).*

اگر بر چنین زندگانی (از جوانی) به پیری شوی، در چیری قره العین (نور چشم) آسمان و زمین شوی.

Як гом бар нафси худ на дигар гом қурби он аллом аст (487).

یک گام بر نفس خود نه گیرد قرب آن علام است .

3.3.2. Ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ

“Дар сурат гирифтани як гурӯҳи нисбатан калони ибораҳои сифатӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик ғайр аз пешоянд, пасоянд, пешоянду пасоянд, изофию пешоянд ва изофию пасоянд, хели дигари алоқаи синтаксисӣ – алоқаи ҳамроҳӣ истифода мешавад” [9, 120].

Алоқаи ҳамроҳӣ як навъи алоқаи тобеъ буда, дар он тобеияти калима ба калимаи дигар бо ҷой, бо вазифаи грамматикӣ ва бо маънои луғавии худ ифода мешавад. Умуман дар сурат гирифтани ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ пеш аз ҳама маънои луғавӣ ва тартиби ҷойгир шудани ҷузъҳои ибора аҳамияти калон дорад.

“Дар сохтани ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ на ҳамаи ҳиссаҳои нутқи мустақилмаъно, балки гурӯҳи муайяне аз онҳо иштирок карда метавонанд. Аз ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ асосан исм ва зарф қобилият доранд, ки бевосита ҳамчун ҷузъи тобеи иборати сифатии алоқаи ҳамроҳӣ истифода шаванд. Ин калимаҳо якҷоя бо сифат хелҳои гуногуни ибораҳои алоқаи ҳамроҳиро ба вучуд оварда, муносибатҳои мухталифро ифода мекунанд” [9, 121].

Дар сурат гирифтани ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ асосан исм ва зарф ҳамчун ҷузъи тобеъ истифода мешаванд. Ибораҳои сифатие, ки ҷузъи тобеаш зарф аст, серистеъмолтарин ва маъмултарини ибораҳои алоқаи ҳамроҳӣ мебошанд. Сабаб он аст, ки аз ҳиссаҳои мустақилмаънои нутқ бештар зарф майли ба сифат тобеъ шуданро дорад.

Олимону забоншиносони тоҷик дар қорҳои таҳқиқотиашон баъзе вазифаҳои синтаксисии зарфро дар шакли муъҷаз баён кардаанд. Дар ин

росто метавонем асарҳои илми Абдусаттор Мирзоев, С. Абдурахимов, Муқим Акрамов ва амсоли онҳоро мисол оварем. Дар ин маврид муфассалтар дар бахшҳои дахлдори рисола маълумот дода шудааст. Бояд зикр намуд, ки Муқим Акрамов дар таҳқиқоте, ки ба ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик бахшида шудааст, дар мавриди муносибати сифат бо зарф ва исм ақидаҳои илман асоснок овардааст, ки дар баробар бо дигар таҳқиқотҳо мо онро дар қори хеш истифода намудаем.

Дар сурат гирифтани ибораҳои сифатии алоқашон ҳамроҳӣ, асосан исм ва зарф ҳамчун ҷузъи тобеъ истифода мешаванд. Ибораҳои сифатӣ бо исм ва зарф муносибатҳои синтаксисии зеринро ифода мекунанд:

Ибораҳои сифатӣ бо зарф муносибатҳои синтаксисии зеринро ифода мекунанд:

1. Муносибати миқдорӣ. Дар ибораҳои ифодакунандаи муносибати миқдорӣ, нақши асосӣ ба зимаи ҷузъи асосӣ меафтад. Аз сифатҳо бештар сифатҳои аслий ва нисбӣ, ифодакунандаи маънои масоҳат ба қор бурда мешавад. Масалан:

Зод баргир, ки сафар дур аст, аз надомат чароғ афруз, ки ақба бас торик аст(487).

زاد برگیر، که سفر دور است، از ندامت چراغ افروز، که عقبه بس تاریک است.

2. Муносибати дараҷа. Муносибати дараҷавӣ, одатан аз тобиши маънои луғавии ҷузъи асосӣ зоҳир мешавад. Бояд зикр намуд, ки дар “Расоили форсӣ” ба вазифаи ҷузъи асосии ибораҳои сифатӣ бо гурӯҳбандии сифату зарф танҳо сифатҳои аслий истифода гардидаанд. Дараҷаи одӣ, қиёсӣ ва олли сифат дар ин бахш баробар қорбаст гардидаанд. Масалан: *Гумони мусалмононро дар ҳаққи худ хато макун, ҳоҷатравои ро бузург қоре шинос(504).*

گمان مسلمانان را در حق خود خطا مکن، حاجت روایی را بزرگ کاری شناس.

Бадтарин айбе бисёр гуфтанро шумор (507).

بدترین عیبی بسیار گفتن را شمار.

Ибораҳои сифатии алоқаашон ҳамроҳӣ бештар зарфҳоро ба худ тобеъ менамоянд. Дар рисолаҳои Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ низ ҳамин ҳолат мушоҳида гардид. Яъне сифатҳое, ки чузъи тобеашон зарфанд, нисбат ба сифатҳое, ки чузъи тобеашон исманд камтар вомехуранд. Махсусан дар боби ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ, ки чузъи тобеашон зарф ва исм аст зиёданд. “Онҳо муносибати замонино бо тобишҳои номуайяни ифода мекунанд. Ба ибора тобиши номуайяниро суфиси ҷамъбандии “-ҳо” ва калимаи “як”, ки бо чузъи тобеъ омадаанд, илова мекунанд: (замини) асрҳо лабташна, (ҷои) як вақт хароба ва ғайра” [36, 62]. Мисолҳо: *Агар рӯзе сад бор обу хок шавӣ, беҳ аз он, ки дар писанди худ ҳалок шавӣ*(483).

اگر روزی صد بار آب و خاک شوی، به از آن که در پسند خود خلاق شوی.

Эминиро хуштарин зидагонӣ шумор(507).

ایمنی را خوش ترین زندگی شمار .

Заифтарин ҳиллатеро қавитарин қувват дон(505).

ضعیف ترین حیلتی را قوی ترین قوت دان.

Бо ҳамин тартиб дар зерфасли мазкур ибораҳои сифатии алоқаи ҳамроҳӣ ҳудуди ками “Расоили форсӣ”-ро фаро мегирад ва гуфтан ба маврид аст, ки истифодаи исм ҳамчун чузъи тобеъ фаълтар аст нисбат ба зарфҳо. Умуман мо бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар тамоми рисолаҳои осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ, ибораҳо бо се навъи алоқаи ибора дар он истифода гардидааст. Таҳқиқу баррасӣ ва омӯзиши хусусиятҳои грамматикӣ забон яке аз бахшҳои асосии илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан таҳқиқи хусусиятҳои забонии осори адибони классикӣ дар омӯзиши минбаъдаи он ба мо кумак мекунад. “Расоили форсӣ” яке аз намунаҳои барҷастаи насри мусаччаъ ба ҳисоб меравад, ки истифодаи ибораҳо дар он ҷойгоҳи махсусро доро мебошад. Ба хусус ибораҳои сифатии алоқаашон ҳамроҳӣ дар рисолаҳо бо як услуби хос ва маъноӣ баланд истифода гардидааст. Моро месазад, ки танҳо ҳамин меҳварҳои илмиро ҷустуҷӯ намуда тамоми хусусиятҳои забонии онҳоро илман ошкор намуда мавриди омӯзиш қарор диҳем.

3.3.3. Ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ

Дар осори зерин ба гурӯҳи ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ бештар шумораҳои аслий, дар алоқаи ҳамроҳӣ бо исм корбаст шудаанд. Мантиқан худ шумора ва хусусан шумораҳои аслий ба исм далолат мекунад, зеро миқдори ашёҳо ва ё тартиби онҳоро мефаҳмонад ва дар ҷумла муайянкунандаи назди исм шуда меояд. Шумораҳое, ки бе исм корбаст шудаанд аз маънои ашёӣ маҳрум буда, тасавури умумии миқдорро мефаҳмонанд.

1. Ибораҳои шуморагӣ бо шумораҳои аслий. Дар осори мазкур миқдори чунин навъи ибораҳо нисбат ба намудҳои дигари ибораҳои шуморагӣ зиёдтар дида мешаванд. Дар ҷузъи асосӣ шумораҳои аслии сода, сохта, муракаб, рехта ва тартибӣ омада, дар ҷузъи тобеъ, асосан, исмҳо истифода шудаанд:

Ҳазор дарахт агар нишондӣ, аз баҳри муроди хеш яке биншон...(58).

هزار درخت اگر نشاندی، از بهر مراد خویش یکی بنشان...

...аз худ ду гетӣ дар гузаштанд ва ба ӯ пайвастанд(57).

...از خود دو گیتی در گذشتند و به او پیوستند

...агар сад намоз аз ҷамоъат аз ӯ фавт шуда ва ҳазор маҷлис дар суҳбати олимон ва солион нишаста...(58).

اگر صد نماز از جماعت از او فووت شده و هزار مجلس در صحبت عالمان و صالحان نشسته...

Душвории халқ аз ду чиз аст: пеш аз вақт меҳоҳанд ва беш аз рӯзӣ.

Кистӣ, рав ду ҷав намеарзӣ(487).

دشواری خلق از دو چیز است: پیش از وقت می خواهند و بیش از روزی.

Чуноне ки аз мисолҳо мушоҳида менамоем, дар дохили ҷумлаҳо шакли ибораҳои шуморагӣ бо алоқаи ҳамроҳӣ хело возеҳ нишон дода шудааст. Ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ дар бештари ҷумлаҳои мусаччаъ дуто-дуто меоянд. Ҳолати такрор омадани ибораҳо дар ҳамаи навъҳои алоқа дар “Расоили форсӣ” мушоҳида гардида сабки хосаи қолаби иборасозии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мебошад.

“Дар ин навъи алоқа мавқеи ҷойгирии ҷузъҳои ибораи исмӣ, асосан, устувор буда, ин ба имконоти луғавӣ ва грамматикӣ ҷузъи эзоҳдиҳанда – шумора, алоқаманд аст. Албатта, ин бесабаб нест, ки ҳолати постпозитивии муайянкунандаи гурӯҳҳои мазкури ҷонишин ва шумораҳоро ташкилдиҳанда барои забонҳои қадими эронӣ хос набуд” [130, 60]. Ба андешаи забоншинос Қурбонов С. “Ин таъриф ба ғайр аз шумораҳои тартибӣ ва ҷонишинҳои шахсӣ ба ҳама намуди дигари ҷонишинҳо дахл дорад, зеро сермахсултарини алоқамандшавии ибораҳои исмӣ бо шумора, ба воситаи алоқаи ҳамроҳӣ сурат мегирад” [69, 46].

Алоқамандии ибораҳои исмӣ бо шумора дар осори Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ бо баъзе хусусиятҳои грамматикаш аз дигар осори классикон фарқ мекунад. Махсусан баъзе хусусиятҳои насрӣ ва тобишҳои маъноии онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Ҳоло он ки алоқамандии ибораҳои исмӣ бо шумора дар муқоиса ба осори насрии давраи миёна ва нав қариб баробар аст.

Дар осори Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ асосан исмҳои шумораҳои микдорро ба худ тобеъ мегардонанд. Дар гурӯҳи ибораҳои мазкур маъноии луғавӣ ба калимаи асосӣ вобастагии калон дорад. На ҳамаи навъҳои калимаи асосӣ, яъне исм бо шумора алоқаманд шуда ибораи синтаксисӣ мезозад. Вобаста ба маъноии луғавиашон ибораҳои исмӣ бо шумораҳои микдорӣ маъноҳои гуногуни грамматикӣ зеринро ифода менамоянд:

а) Шумораҳои микдорӣ ба исмҳои мансуби шахс ва ғайришахс тобеъ гашта микдорро ифода менамоянд: *Яке аз шарми гуноҳӣ хеш, бо арақи хеш, гарқ шуда, то агар сад уштур биёбоне ташна аз арақ, як тан бихӯранд, сероб шуд*(50).

یکی از شرم گناه خویش با عرق خویش غرق شده، تا اگر صد اشتر بیابانی تشنه از عرق یک تن بخورند سیراب شوند.

Дар ибораи **сад уштур** микдори аниқ ифода нагашта, гӯянда бисёрии иштирокунандагонро дар амал таъкид менамояд. Дар ин мисол микдори аниқ неву бисёрӣ ифода ёфтааст.

б) Шумораҳои миқдорӣ бо исми мушаххасмаъно омада, миқдори чузъи эзоҳшавандаро ифода менамоянд: ...аз худу **ду гетӣ** дар гузаштанд ва ба вай пайвастанд... (51).

از خود و دو گیتی درگذشتند و به وی پیوستند .

Чун Хусайн Мансури Ҳаллоҷро ба зиндон бурданд, **ҳаждаҳ рӯз** бимонд дар он зиндон, Шиблӣ қаддасаллоҳу руҳаҳу ба наздики **ӯ** омаду гуфт муҳаббат чист(476)?

چون حسین منصور حلاج را به زندان بردند، هژده روز بماند در آن زندان، شبلی قدس الله روحه

به نزدیک او آمد و گفت محبت چیست؟

Суди **ду чаҳон** суҳбати доно шинос(505).

سود دو جهان صحبت دانا شناس

в) Шумораҳои миқдорӣ бо исмҳои замон омада, миқдори дақиқи вақтро нишон додаанд, ки исмҳои замонӣ бештар бо калимаҳои соат, сол, шаб, шабу рӯз, моҳ, ҳафта ифода мешаванд: **Агар рӯзе сад бор** обу хок шавӣ, бех аз он, ки дар писанди худ ҳалок шавӣ(483).

اگر روزی صد بار آب و خاک شوی، به از آن که در پسند خود هلاک شوی .

Яке **ҳафтод сол** илм омӯхт, **ӯро чароге наяфрухт**, яке дар ҳама умр як ҳарф бишнуд, **ӯро дар он ҳарф бисӯхт**(489).

یکی هفتاد سال علم آموخت، او را چراغی نیفروخت، یکی در همه عمر یک حرف بشنود، او را

در آن حرف بسوخت.

Яке **чиҳил сол** илм омӯзад **чароги банҳ фурузад** ва яке **сухане бигӯяду дили халқе бисӯзад**(483).

یکی چهل سال علم آموزد، چراغ بنه فروزد و یکی سخنی بگوید، دل خلقی بسوزد.

2. Ибораҳои исмӣ бо шумораи тахминӣ низ ифода меёбанд. Чунин шумораҳоро қариб ки дар матнҳои таҳлилшаванда во нахӯрдём.

3. Инчунин семантикаи чузъи тобеъкунанда бо нумератив ва шумора ифода шудани ибораи исмӣ, чун забони адабӣ, маъмул буда, дар ин навъ ибораҳо миқдору андоза ба таври умумӣ ифода меёбад. Ин навъ ибораҳоро вобаста ба семантикаи нумеративҳо, ки ҳар яке маъноҳои хоси ифодашонро доранд, ба зергурӯҳҳо тасниф менамоем:

а) Ибораҳои исмие, ки бо нумеративҳои ададу дона ва шумораи миқдори омадаанд: *Зи даргоҳи дунон яке нон маҳоҳ*(482).

ز درگاه دونان یکی نان مخواه.

Яке ҳафтод сол илм омӯхт, ӯро чароге наҷфрухт, яке дар ҳама умр як ҳарф бишнуд, ӯро дар он ҳарф бисӯхт(489).

یکی هفتاد سال علم آموخت، اورا چراغی نیفروخت، یکی در همه عمر یک حرف بشنود، او را

در آن حرف بسوخت .

Дар “Расоили форсӣ” ибораҳои исму шуморавии бо алоқаи ҳамроҳӣ ташкилёфта дорои баъзе хусусиятҳо мебошанд, ки дар асоси маводи мо мавриди таҳқиқи комил қарор нагирифтаанд, муқоисаи онҳо ғайриимкон мебошад ва асосан дар қиёси забони адабии муосири тоҷик фарқият нишон дода мешавад. Дар онҳо нисбат ба истеъмоли имрӯзаи ин ибораҳо тафовут дида намешавад.

Ибораҳои исмии шуморавӣ бо як қатор хусусиятҳо аз забони адабӣ фарқ мекунанд, ки инро бештар дар ифодаи маъноии ин қабил ибораҳо мушоҳида менамоем:

I. Ифодаи миқдори номуайяни дар ибораҳои исми бо шумораҳо: Дар ин навъи ибораҳо шумораи як бо исмҳои конкретмаъно ва маънӣ тобеъ гашта, иборати исмиро ташкил додааст. Дар аксари мавридҳо шаклҳои бо ин шумора ташкилёфта миқдори ашро дақиқ нишон надода, номуайяниро ифода менамоянд. Бояд гуфт, ки ҳамбастагии ин ҳодиса ба маънои луғавии исми тобеъкунанда як сабаб бошад, сабабҳои дигари асосии зерин боиси ин духӯрагӣ мегардад: “аввало, шумораҳо аз адади ду сар қарда миқдори муайяни ашҳоро ифода менамоянд”[36, 77], “сонӣ, ин шумораи қадими забонҳои эронӣ (як) бо исмҳо омада номуайяниро ифода мекунад, ки дар ин маврид бо артикли номуайянии -е ҳамвазифа мегардад ва «Ин ҳодиса тасодуфӣ ҳам нест, зеро артикли -е ва ҳам артикали йак аз як калима - шумораи як баромадаанд”[36, 23].

Шумораи як ин сервазифагиро дар чараёни ташаккули забон дар тӯли мавҷудияти хеш соҳиб гашта, ифодаи маъноии он дар шаклҳои ибора бештар

рӯшан мегардад. Вобаста ба он, ки чузъхоро кадом гурӯҳҳои луғавӣ ташкил додаанд, ибораҳои исмӣ чунин маъноҳои грамматикиро ифода месозад:

а) Тавассути исмҳои маъноӣ конкретидошта, исмҳои шахс ва ҷондор ифодаи микдор: *Аз дӯст ба як хатову ҷафо мағир*(506).

از دوست به یک خطا و جفا مگیر.

Дар хона агар кас аст, як ҳарф бас аст(475).

در خانه اگر کس است، یک حرف بس است.

б) Бо исмҳои маънӣ:

Илоҳи, ай Меҳрубони фарёдрас, азиз он кас, ки бо Ту як нафас, нафасе, ки онро ҳичоб н-ояд аз пас. Илоҳи, ҳама аз ҳайрат ба фарёданд ва ман аз ҳайрат шодам, ба як лаббайк дари ҳама нокомҳо бар худ бикишодам, дарего, рӯзгоре, ки намедонистам, то лутфи Туро дарёбам. Худовандо, дар ҳочати касе назар кун, ки ӯ туру як ҳочат беш нест(47).

الهیف ای مهربان فریادرس، عزیز آن کس، که با تو یک نفس، نفسی، که آن را حجاب نآید از پس. الهی، همه از حیرت به فریادند و من از حیرت شادم، به یک لبیک در همه ناکامی ها بر خود بکشادم، دریغا، روزگاری، که نمی داستم تا لطف ترا دریابم. خداوندا، در حاجت کسی نظر کن، که او ترا یک حاجت بیش نیست.

Дар мавриди шаклгирии ибораҳои бо шумораи “**як**” ташкилёфта Курбонов С. чунин қайд менамояд: “Дар ҳамаи ин ибораҳо шумораи микдории як-ро бо артикли ягонагиву номуайянии -е иваз кардан мумкин аст, вале дар гӯишҳо ин тарзи ифода маъмул набуда, шакли «як одам» барои ифодаи маъноӣ хосса корбаст мегардад. Дар ин маврид Носирҷон Маъсумӣ дуруст қайд намудааст: “дар забони адабӣ онҳо (шумораи як ва артикли -е) аксар озодона ҷойи ҳамдигарро гирифта метавонанд. Аммо дар забони халқ ҳиссаҳои номуайянии «як» гоҳо дар мавриде ва дар ибораҳои ба кор бурда мешавад, ки онро бо суффикси «-е» иваз кардан мумкин нест ва дар сурати иваз кардан «-е» он ибораи гуфтугӯӣ характери махсуси китобӣ ва вазъияти содагиву табиӣ он барҳам меҳӯрад” [69, 189].

Қобили қайд аст, ки ҳангоми бо нумератив омадани ибораи исмӣ шуморавӣ пасванди чамъсози -ҳо//о-ро одатан нумеративҳо гирифта, дар

ибора бештар номуайянии маънои ифодашаванда бо таъкид баён мегардад:
Нафс бут асту қабули халқ зуннор, ҷумлаи ҳақиқат бигуфтам як бор(509).

نفس بت است و قبول خلق زنار ، جمله حقیقت بگفتم یک بار.

Азизи ман, як ман **нон аз як маннон** талаб, ки аз ин дунон ба синон
синон ҳосил натавон кард(481).

عزیز من، یک من نان از یک منان طلب، که از این دونان به سنان سنان حاصل نتوان کرد.

*Илоҳӣ, агар як бор гӯӣ, эй бандои ман, аз ари бигузарад хандаи
ман*(485).

الهی، اگر یک بار گویی ای بنده ی من از عرش بگذرد خنده ی من.

Як гом бар нафси худ на дигар гом қурби он аллом аст(487).

یک گام بر نفس خود نه دگر گام قرب آن علام است.

“Воҳидҳои забонӣ дар алоқамандӣ бо якдигар системаи ягонаро ба
вучуд меоранд, ки ин системаҳо вобаста ба мавқеи нутқ аз ҳамдигар
баҳрабардорӣ мекунанд ва ибора ҳангоми дар таркиби ҷумла омадан вазифаи
нави забониро доро гашта, мувофиқи мақсад дар шаклҳои гуногун намоён
мегардад” [117, 330].

Дар ибораҳои исмие, ки зикр наёфтани ҷузъи асосӣ нумератив чун
ҷузъи асосӣ бо шумораи миқдорӣ ибораро ташкил медиҳад:...*ки ҷаҳор ҳазор*
Валӣ аз ӯ ва ёрони ӯ даррасиданд(54).

... که چهار هزار ولی از او و یاران او در رسیدند .

Агар ятими ба ҳазор фарсанг нишон диҳад, ки ҳаст... (9).

اگر یتیمی به هزار فرسنگ نشان دهد، که هست .

*Басо кас, ки аз мо ба ҳазор фарсанг аст ва зону бар зонуи мо дорад ва
басо кас, ки зону ба зонуи мо дорад ва аз мо ба ҳазор фарсанг аст*(490).

بسا کس که از ما به هزار فرسنگ است و زانو به زانوی ما دارد و از ما به هزار فرسنگ است.

Дар хона агар кас аст, як ҳарф бас аст(475).

در خانه اگر کس است یک حرف بس است.

*Оҳ-оҳ, аз ин тафовеути роҳ! Ду оҳан аз як гоҳ, яке наъли сутур, яке
оинаи шох*(483).

آه-آه، از این تفاوت راه! دو آهن از یک گاه یکی نعل ستر یکی آینه ی شاه.

Илоҳӣ, ду шодӣ ба душман марасон ва ду андуҳ ба дили дӯст манех(487).

الهي، دو شادي به دشمن مرسان و دو اندوه به دل دوست منه .

Илоҳӣ, он гурӯҳро бар сари кӯйи бало оварди ва балохову мусибатҳоро ба эшон намуди, ин як гурӯҳ ҳазор қисм шуданд, ҳама рӯй аз бало бигардониданд, магар як гурӯҳи андак, ки рӯйгардон нашуданд ва ошиқвор сар ба кӯйи бало дарниҳоданд ва аз бало наандешиданд ва гуфтанд: моро ҳамон давлат бас, ки мутаҳаммили андуҳи Ту гаштем ва гами балои Ту хӯрдем! – ва як-як ба забони ҳол мегуфтанд... Ай Ёр, борам деҳ, то достони дарди худ ба Ту пардозам, бар даргоҳи Ту мезорам ва бар умеди Ту менозам, як назар дар ман нигар то ду гетӣ ба об андозам(489).

الهي، آن گروه را بر سر کوی بلا آوردی و بلاهاو مصیبت هارا به ایشان نمودی، یک گروه هزار قسم شدند، همه روی از بلا بگردانیدند مگر یک گروه اندک، که رویگردان نشدند و عاشق وار سر به کوی بلا در نهادند و از بلا نیندیشیدند و گفتند: مارا همان دولت بس، که متحمل اندوه تو گشتیم و غم بلای تو خوردیم!- و یک-یک به زبان حال می گفتند... ای یار، برم ده، تا داستان درد خود به تو پردازم ، بر درگاه تو می زارم و بر امید تو می نازم، یک نظر در من نگر، تا دو گیتی به آب اندازم.

Ибораҳои шуморагии алоқаи ҳамроҳӣ як аз гурӯҳи фаъоли ибораҳои онҳоро, ки дар матнҳои “Расоили форсӣ” ба чашм мерасанд ва онҳоро Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ барои обуранг ва мукамал шудани андешаҳои худ моҳирона ба насри чун шаддаҳои марворид дар осораш истифода кардааст.

3.3.4. Ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ

Ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ хеле маҳдуд ҳастанд, зеро бештар дар дохили ибораҳои исмӣ ташкил меёбанд. Муайян кардани ҷузъи асосӣ ва тобеъ то андозае дар ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ душвортар аст. Барои ҷузъи асосии онҳоро маълум намудан, иборҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳиро ба иборҳои изофӣ табдил додан лозим аст: **инҳо ҳама – ҳамаи инҳо, онҳо ҳама – ҳамаи онҳо.**

“Дар алоқаи ҳамроҳӣ ба ғайр аз муносибати маъноӣ ва тартиби калимаҳо дар байни ҷузъҳои калимаҳо дар байни ҷузъҳои ибора дигар воситаи грамматикӣ нест. Аз ин сабаб муайян кардани ҷузъи асосӣ ва тобеи ибораҳои номӣ ва зарфӣ хеле душвор аст” [3, 69]. Махсусан ин душвориро дар гурӯҳи ибораҳои номие, ки ҷузъи асосиашон ҷонишин аст, хеле равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Мисол: *Илоҳӣ, чун Ҳама он кунӣ, ки ту хоҳӣ, аз ин муфлисон чӣ хоҳӣ(489)?!*

الهي، چون همه آن کنيف که تو خواهی، از این مفلسان چه خواهی!؟

Илоҳӣ, чун Ҳама он аст, ки ту хоҳӣ, аз ин муштите хок чӣ хоҳӣ(483)?!

الهي، چون همه آن است، که تو خواهی، از این مشتى خاک چه خواهی!؟

Ҷонишини ишоратии **Ҳама** дар ин ду мисоли боло ҳамчун ҷузъи асосии ибора ҷонишинҳои **он**-ро тобеъ мекунад. ин ибораҳо муносибати ҷудоию маҳдудиро мефаҳмонанд.

Ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ дар насри рисолаҳо хеле кам мушоҳида мешаванд. Ба вазифаи ҷузъи асосӣ фақат ҷонишинҳои **Ҳама**, **дигар**, **баъзе** ва ба вазифаи ҷузъи тобе фақат ҷонишинҳои **он** (онҳо), **ин** (инҳо), **дигар** ва зарфҳои **бисёр**, **тамоман** ва **қариб** меоянду бас. Иштироки ҷонишини “Ҳама” нисбатан фаъолтар аст дар сохтани ибораҳои ҷонишинии алоқаи ҳамроҳӣ. Мисол: *Ҳама кас ӯро фармон барад(502).*

همه کس او را فرمان برد.

Сухани неку аз Ҳама кас ёд гир(507).

سخن نيکو از همه کس یاد گیر.

Нони Ҳама кас маҳӯр, вале нон ба Ҳама кас бидеҳ(503).

نان همه کس مخور، ولی نان به همه کس ده.

то Ҳама кас бар ту эътимод кунанд(508).

تا همه کس بر تو اعتماد کند.

Агар Ҳама халқ душмани худ хоҳӣ, мутақаббир бош. Некуии Ҳақ таоло бо Ҳама кас бигӯӣ ва неку бади худро пинҳон(508).

اگر همه خلق دشمن خود خواهی، متکبر باش. نيكویی حق تعالی با همه کس بگوی و نیک و بد

خود را پنهان.

Аз таҳлилу пажуҳишҳо маълум мегардад, ки тамоми воситаҳои грамматикӣ – алоқаи изофӣ, алоқаи вобастагӣ ва ҳамроҳӣ дар сохтани ибораҳои номӣ хеле нақши барҷаста доранд ва ин намунаҳоро дар насри мусачҷаи нотакрору нодири Хоҷа Абудллоҳи Ансорӣ тори нозуки суҳанаширо оро дода, дурри суҳанпардозиро дар матни он дарк кардан мумин аст.

ХУЛОСА

Дар асоси омӯзиши мавзуи мавриди таҳқиқ мо ба чунин натиҷаҳо расидем:

1. Аҳаммияти омӯзиши ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ дар он аст, ки дараҷаи омӯзиши ибораҳои номӣ ва насри мусаччаъ муайян карда мешаванд. Метавон гуфт, ки ягона хусусияти фарқкунандаи ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ки аз дигар таркибу шакли ибораҳо ҷудо менамояд, ин майдони нопадноканори сохти иборасозӣ, маъниофариву таркибсозии нав мебошад. То ҷое тавонистем, дар рисолаи худ нишон додем, ки ибора дар насри мусаччаъ яке аз қисмати муҳимми грамматика мебошад ва муҳиммияти омӯзиши насри мусаччаъ дар ибораи номӣ он аст, ки аз он раванди таҳаввулоти шаклӣ ва қолабии ибора таҳқиқ карда мешавад. Хулоса намудан мумкин аст, ки ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ беҳтарин намунаи наср дар забони тоҷикӣ-форсӣ буда, пажӯҳиши ибора таърихи дуру дароз дошта, ҳанӯз аз замонҳои қадим диққати олимону ба худ ҷалб карда буд [1-М; 3-М; 4-М].

2. Таҳқиқи вижагиҳои сохтор, маъно, усул ва тарзу нозуқиҳои қорбурди ибораҳои номӣ ва хусусиятҳои ифоданокиву муассирии онҳо дар насри мусаччаъ аз рӯйи маводи “Расоили форсӣ”-и Ҳоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ барои муайян намудани нақшу мақоми ибораҳои номӣ дар забони адабии классикӣ мусоидат намудааст. Дар маҷмуаи “Расоили форсӣ” бисёре аз муноҷотҳо дар рисолаҳои мухталиф бо тағйироти нисбӣ дар алфоз ва вожагон ва гоҳ бо тағйироти каме дар адади рукнҳо такрор шудаанд. Натиҷаи санҷиши ин муноҷотҳо бо яқдигар нишон дод, ки ҷиҳати фарқкунанда дар сатҳи сохтори вожагон, ҳаҷми рукнҳо ва муҳтавои онҳо мебошад [4-М; 6-М; 7-М].

3. Қолабҳои ибора ва таркибҳо дар “Расоили форсӣ” маҳорати баланди суҳанофаринии муаллиф ва салиқаи хуб доштани ӯро дар насри

мусаччаъ нишон медиҳад. Ҳамин далелҳо боиси он шуда метавонад, ки Ҳоча Абдуллоҳи Ансориро поягузори насри мусаччаъ меҳисобанд [4-М; 5-М].

4. Пажуҳиш нишон дод, ки дар ҷомеаи имрӯза заминаҳои аввалини пойдевори сатҳи илму фарҳангро на аз асарҳои муосир, балки аз осори пешину асрҳои миёна бояд шуруъ намуд. Барои ин зарур аст, ки муассисаҳои олий барои аз худ кардани таҳқиқи нозуқиҳои истифодаи ибораҳо дар насри мусаччаъ диққати махсус диҳанд. Муайян намудани сатҳ ва меъёри истифодаи ибораи номӣ дар осори таҳқиқшаванда ва дар умум хело ҳам муҳим аст [7-М].

5. Муайян намудани мавқеи матни “Расоили форсӣ” доир ба насри мусаччаъ аввалиндараҷа буда, сохти ибораҳо дар ҳама шаклҳо дида мешавад, ғайри қолабҳои қадим ва истифодаи маъноии ибораҳо дар асар ҷунун навишат шудааст, ки хонандаи имрӯз гумон мекунад, ки матн ҳамин замон бошад

Хусусияти фарқкунандаи ибораҳо дар насри мусаччаъ. Ибора дар навишт ва гуфтор қариб ки фарқ надорад, ғайри калимасозӣ ва ҳамқарина овардани калимаҳо. Насре, ки Абдуллоҳи Ансорӣ кор фармудааст, бо он хусусияташ фарқ мекунад, ки хонанда чун як ибораро хонда, дар ҷумлаи дуоим айнан медонад, ки калимаҳои ҳамовозро дучор мешавад [4-М; 6-М].

6. Вижагиҳои корбурди ибораҳои номӣ дар “Расоили форсӣ” таҳқиқ ва пажуҳиш намудани ҷавҳарҳои забонии осори ин нобиға, ки асосгузори насри мусаччаъ аст, хеле масъалаи мубрам буда, қобили қайд аст, ки ҳар рисолаи Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ бо кадом шакли ҷумла оғоз ёфтааст, бо ҳамон шакл ба итмом расидааст. Дар рисолаи “Муноҷотнома” ва “Калимот” аксарияти ибораҳое, ки дар забони муосир истифода менамоем, қариб ҳама дар қолаби ибораи изофӣ мебошанд. Аммо, осори Абдуллоҳи Ансорӣ ҳамин гуна ибораҳоро бо ҳамон шаклу мазмун, танҳо дар қолаби ибораҳои ҳамроҳӣ оварда шудаанд. Мисол: бечора Абдуллоҳ – Абдуллоҳи бечора, Фузайл роҳзан – Фузайли роҳзан [4-М].

7. Ибораҳои сода ва мураккаб дар рисолаҳои Абдуллоҳи Ансорӣ мавқеи баробар надошта, ибораҳои сода зиёдтар ба назар мерасанд. Дар сохтани ҷумлаҳои қофиядоре, ки насри мусаччаъ ҳастанд, зиёдтар ибораҳои сода корбаст гардидааст. Ибораҳои сода дар матн чунон суфтаву ҳамвор кор фармуда шудааст, ки ҳатто дар як ҷумла муродифи як калима ибора сохтааст, ки ин ҳолат низ хоси осори Ансорӣ ҳисобида мешавад. Бо ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ сохта шудани калимаҳои мураккаби тобеъ гувоҳи он аст, ки ибораҳои номӣ дар сохтани ҷумлаҳои мураккаби тобеъ низ истифода гардидааст [6-М].

8. Рисолаҳои ахлоқӣ ва муноҷотҳои Ансорӣ нисбат ба осори суфиёнаи ӯ шуҳрати бештар доранд. Ансорӣ бо рисолаҳои ахлоқиаш дар забони форсӣ ва адабиёти форсу тоҷик аввалин бор насри мавзуну мусаччаъро ҳамчун шакли бадеӣ чорӣ намудааст [7-М].

9. Алоқаи пешояндӣ дар забони тоҷикӣ бисёр сермахсул ва серистифода аст. Ин аз он сабаб аст, ки шумораи пешояндҳо, махсусан, пешояндҳои номӣ дар забони тоҷикӣ зиёд буда, барои сохтани ибораҳои гуногунсохту гуногунмаъно шароит фароҳам меоваранд. Мувофиқи таҳқиққоҳе, ки то имрӯз вобаста ба ҳама гуна ибораҳои номӣ анҷом ёфтаанд, ба хусус дар бобати алоқаи пешояндӣ, ғайр аз ибораҳои шуморагӣ, ки ба пуррагӣ омӯхта нашудааст, дигар гунаҳои ибора таҳқиқ гардидаанд. Лозим ба ёдоварист, ки дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ алоқаи пешояндӣ дар қатори дигар навъҳои алоқаи синтаксисӣ, дар ибора баробар истифода шудааст. Яъне муаллиф дар қолаби пешояндӣ низ ибораҳои зиёдеро дар рисолаҳояш ҷой додааст [2-М; 5-М].

10. Пажӯҳиш нишон дод, ки ибораҳои шуморагии ҳамроҳӣ яке аз гурӯҳи фаъоли ибораҳои онд, ки дар матнҳои «Расоили форсӣ» ба ҷашм мерасанд ва онҳо низ барои пуробуранг ва мукамал шудани андешаҳои худ моҳирона истеъмол кардааст [4-М].

11. Доираи иборасозии ибораҳои исму шумора маҳдудтар буда, ба ин навъи ибораҳо тафсилёбӣ хос намебошад. Аз таҳлилу пажӯҳишҳо маълум

мегардад, ки тамоми навъҳои алоқаи грамматикӣ – изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ дар сохтани ибораҳои номӣ нақши барҷаста доранд ва ин намунаҳоро дар насри мусачҷаи нотақрору нодири Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ мушоҳида кардан мумкин аст [1-М; 2-М; 4-М].

12. Хулоса, таҳқиқи вижагиҳои ибораҳои номӣ дар насри мусачҷаъ дар заминаи осори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз нигоҳи сохту маънӣ, инчунин, шакли грамматикӣ аз дигар осори насрӣ фарқ мекунад.

Кори диссертатсионии анҷомдодашуда таҷрибаи аввалин дар самти таҳқиқи лингвистии “Расоили форсӣ”-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ фарогири қолабу шаклҳои ибораҳои номии забони тоҷикӣ буда, муҳтавои асосии он алоқаи ибораҳои он мебошад. Шояд ин таҷриба барои дар зинаҳои дигари пажӯҳишҳои оянда заминаҳои воқеии илмиро фароҳам созад ва барои дар оянда анҷом додани корҳои илмию таҳқиқотӣ чун роҳнамо хизмат карда тавонад [6-М; 7-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар натиҷаи омӯзишу пажӯҳиши вижагиҳои ибораи номӣ дар насри мусаччаъ дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ бо мақсади омӯзиши бештари забони осори адибони классик аз тарафи диссертант пешниҳодоти зерин манзур гардида, дар заминаи онҳо анҷом додани корҳои муайян ба нақша гирифта мешаванд. Ибораҳои номӣ дар насри мусаччаъ, ба хусус, дар заминаи осори Абдуллоҳи Ансорӣ ба таври комил то ҳол омӯхта нашудаанд, аз ин рӯ, баҳри пешрафти иборашиносӣ ва таҳқиқи фарогири тамоми қолабҳои ибораорой дар насри мусаччаъ, махсусан, осори классикони тоҷику форс метавон чунин тавсияҳоро дод:

1. Муайян намудани роҳҳои иборасозӣ ва қолабҳои иборасозии классикӣ бо муқоиса ба қолаби иборасозии муосир.
2. Гирдоварӣ ва баргардон намудани осори бо забони форсӣ маҳфузмондае, ки дар онҳо хусусиятҳои зиёди забонӣ дида мешаванд.
3. Таснифи дақиқи ибораҳои забони осори мутаффақирони гузаштаи тоҷику форс, ба хусус, насри мусаччаъ бо назардошти мавқеияти чуғрофӣ ва вижагиҳои забонии онҳо.
4. Марҳила ба марҳила омӯхтани қолабҳо ва алоқаи ибора дар давраҳои инкишофи забони тоҷикӣ.
5. Ба равиши муқоисавӣ омӯзиш ва баррасии ибораҳои номии забони осори Абдуллоҳи Ансорӣ бо забони адабии муосири тоҷикӣ.
6. Таҳияи китобҳо ва васоити таълимӣ доир ба алоқаи ибора дар ҷумла барои донишҷӯён ва муҳаққиқони донишгоҳҳои олӣ.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

А) РҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

І. Адабиёти илмию назариявӣ:

1. Абдул Басир Камджу. Философический–мистические взгляды Ходжа Абдуллохи Ансори» [Текст] / Камджу Абдул Басир, 2012. – 169 с.
2. Абдуллозода, Р. Ибораҳои халқӣ [Матн] / Р. Абдуллозода. – Душанбе, 1974. – 204 с.
3. Абдурахимов, С. Словосочетание с именем существительным в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / С. Абдурахимов. – Душанбе 1967. – 22 с.
4. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 159 с.
5. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Иборат аз 10 ҷилд. Ҷилди 1 [Матн]/ Сино Абуалӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 560 с.
6. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV. Қисми 1 [Матн] / Муҳаррири масъул: Р. Ҳодизода). – Душанбе, 1976. – 348 с.
7. Акбарова, Д. Мавқеи пешванҳо дар калимасозии ҳиссаҳои номии нутқ (зимни маводи достони «Сиёвуш»-и Фирдавсӣ) [Матн] / Д. Акбарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2010. – № 5 (61). – С. 164-168.
8. Акрамов, М. Адъективные словосочетания в современном таджикском языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.02 – языки народов СССР [Текст] / М. Акрамов. – Душанбе, 1973. – 32 с.
9. Акрамов, М. Ибораҳои сифатии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 166 с.
10. Алиев, А.Қ. Хел ва воситаҳои алоқа дар “Бадоеъ-ул-вақоеъ”-и Восифӣ. Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ [Матн] / А.Қ. Алиев. – Душанбе, 1997. – 355 с.

11. Ализода, Саидризо. Сарфу наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Саидризо Ализода / Муҳаррири масъул: профессор Хочаев Давлатбек. – Душанбе, 2010. – 186 с.
12. Амлоев, Ф.Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев[Матн] / Ф.Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151с.
13. Аслиддинов, С. Мулоҳизаҳо оид ба алоқаи вобастагӣ [Матн] / С. Аслиддинов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1967. – С. 123-127.
14. Афсаҳзод, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XV [Матн] / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1987. – 264 с.
15. Баҳор, Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввури насри форсӣ [Матн] / Маликушшуаро Баҳор. (Талхиси Сайидабӯтолиби Миробиддинӣ ва баргардони Исрофилниё Ш.Р., Саркоров Н.). – Душанбе, 2012. – 569 с.
16. Бертельс, Е.Э. Грамматика персидского языка [Текст] / Е.Э. Бертельс. – Ленинград, 1926. – 127 с.
17. Бобоходжаева, М. Сопоставительный анализ именных словосочетаний (на материале таджикского и английского языков). Дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 [Текст] / Бобоходжаева Мухаббат. – Душанбе, 2000. – 126 с.
18. Брагинский, И.С. Из истории таджикской и персидской литератур [Текст] / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
19. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии [Текст]. – М.: АН СССР, 1956. – 496 с.
20. Будагов, Р.А. Слово и его значение [Текст] / Слово и его значение. – Л.: ЛГУ, 1974. – 66 с.
21. Василеева, Н.М., Шелкова, Л.В. Субътанстированное прилагательное как компонент атрибутивного словосочетания [Текст] / Н.М. Василеева, Л.В. Шелкова // Проблемы синтаксиса. – М., 1973. – С. 3-14.

22. Виноградов, В.В. Грамматика русского языка. Т. 1 [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – 220 с.
23. Виноградов, В.В. Введение в грамматическое учение о слове [Текст] / В.В. Виноградов // Русский язык. – М., 1972. – С. 9-45.
24. Виноградов, В.В. Вопросы изучения словосочетания [Текст] / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – М., 1954. – №3. – С. 12-24.
25. Виноградов, В.В. Наука о языке художественной литературы [Текст] / В.В. Виноградов. – М., 1963. – 255 с.
26. Виноградов, В.В. Грамматика русского языка. Т. 2 [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – 440 с.
27. Ганиева, С.А. О соотношении сложных слов и синтаксических единиц [Текст] / С.А. Ганиева // Известия АН Таджикской ССР. Серия востоковедение. История. Филология. – Душанбе. 1991. – С. 59-64.
28. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
29. Гаффоров, Р. Ибора // Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 2. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии [Матн] / Р. Гаффоров. – Душанбе: Маориф, 1984. – 320 с.
30. Гаффоров, А.О. Глагольные словосочетания с первичными предлогами в «Бадоеъ-ул-вакоеъ» Зайниддина Восифи: автореф. дис. канд. филол. наук: 10. 02.08 – иранские языки [Текст] / Гаффоров Абдушукур Одинашоевич. – Душанбе, 2000. – 23 с.
31. Гаффоров, Р. Дар хусуси як навъ ибораҳои номӣ дар забони тоҷикӣ [Матн] / Р. Гаффоров // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Дониш, 1975. – С. 12-31.
32. Гаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил [Матн] / Р. Гаффоров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 225 с.
33. Гаффоров, Р. Ибораҳо. Синтаксис [Матн] / Р. Гаффоров. – Душанбе: Дониш, 1970. – 61 с.

34. Гаффоров, Р. Нависанда ва забон [Матн] / Р. Гаффоров. – Душанбе, 1977. – 208 с.
35. Голева, Г.С. Фразеологическая система современного персидского языка (фарси) и принципы составления фарси-русского фразеологического словаря: автореф. дис. док. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / Голева Галина Сергеевна. – М., 2005. – 56 с.
36. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1986. – 368 с.
37. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика, морфология. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. – 314 с.
38. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. Ҷ. 3 [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1989. – 215 с.
39. Гулназарова, Ж. Сермаъноӣ ва гунаи луғавӣ-маъноӣ [Матн] / Ж. Гулназарова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2019. – № 7. – С. 15-20.
40. Джалолова, Ф.А. Языковедческие воззрения в «Гияс-ал-луготе» Муҳаммад Гиясуддини Ромпури: автореф. дисс. кан. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / Ф.А. Джалолова. – Худжанд, 2011. – 23 с.
41. Джамshedов, П. Семантика видов в таджикском, русском, английском языках [Текст] / П. Джамshedов. – Душанбе, 1989. – 173 с.
42. Джафарова, Е.А. Атрибутивные словосочетания в таджикском и английском языках [Текст] / Е.А. Джафарова. – Душанбе, 1979. – 70 с.
43. Джураев, Р. Очерки по истории грамматики таджикского и персидского языков (на материале памятника XI века “Асроруттавхид”) [Текст] / Р. Джураев. – Душанбе, 1972. – 171 с.
44. Джуразода, Ш. Лексико-грамматические особенности “Маснави маънави” Джалолуддина Руми [Текст] / Ш. Джуразода. – Душанбе, 1999. – 163 с.
45. Додаров, О. Лингвистические взгляды Воджидалии Муджмали: Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / Додаров Оятулло.

- Душанбе, 2015. – 23 с.
46. Дӯстов, Ҳ.Ҷ. Воҳидҳои фразеологии ташбеҳӣ дар забони адабии муосири тоҷик [Матн] / Ҳ.Ҷ. Дӯстов. – Душанбе, 2014. – 186 с.
47. Ельмслев, Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. Вып. 1. [Текст] / Сост., ред. и вступ. статьи В. А. Звегинцева. – М.: Изд. ин. лит-ры, 1960. – С. 264 – 389.
48. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии Қ. 1 [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1982. – 464 с.
49. Земская, Е.А. Словообразование как деятельность [Текст] / Е.А. Земская. – М.: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2009. – 224 с.
50. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
51. Илия, А.И. К проблеме словосочетания [Текст] // Лингвистика и проблемы стиля / А.И. Илия. – Л., 1977. – С. 12-19.
52. Исматуллоев, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии [Матн] / М. Исматуллоев. – Душанбе, 1963. – 234 с.
53. Кабиров, Ш. Равобит ва ҳамнишинии воҳидҳои забон дар занҷираи гуфтор [Матн] / Ш. Кабиров. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 320 с.
54. Кабиров, Ш. Ибораҳои рехта дар осори таърихии асри XIX [Матн] / Ш. Кабиров // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1990. – С. 20-25.
55. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе, 2010. – 231 с.
56. Камолов, Х.М. Ибораҳои изофӣ (дар асоси маводи “Таърихи Табарӣ”-и Балъамӣ [Матн] / Х.М. Камолов. – Душанбе, 2001. – 155 с.
57. Каримов, У. Таърихи сачҷ [Матн] / У. Каримов // Садои Шарқ. – 1971. – №2. – С. 149-151.

58. Каримов, Н.С. Лексико-семантические особенности языка газели Абулькасыма Лахути: автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.22 [Текст] / Каримов Назрулло Салимович. – Душанбе, 2013. – 25 с.
59. Касимов, О. Лексика и словообразование в “Шахнаме” Абулкасыма Фирдоуси [Текст] / О. Касимов. – Душанбе: Дониш, 2016. – 348 с.
60. Қосимова, М.Н. Доир ба ибора дар забони тоҷикӣ [Матн] / М.Н. Қосимова // Ганчи сухан. – Душанбе: Маориф ва фарханг, 2013. – С. 104-125.
61. Қосимова, М.Н. Ибораҳои изофии масдарӣ [Матн] / М.Н. Қосимова // Ганчи сухан. – Душанбе, 2013. – С. 18 – 23.
62. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ [Матн] / М.Н. Қосимова // Ганчи сухан. – Душанбе, 2013. – С. 29-52.
63. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешин [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
64. Қосимова, М.Н. Оид ба чанде калимаву ибораҳо дар осори Чалолиддини Балхӣ [Матн] / М.Н. Қосимова // Вазифаҳои воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. – Душанбе, 1995. – С. 106-110.
65. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси ҷумлаҳои содаи настри асри 11 [Матн] / М. Н. Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 216 с.
66. Қосимова, М.Н. Сухан бояд ба дониш дарҷ кардан [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2005. – 135 с.
67. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ. 1 [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
68. Қурбонов, С. Ибораҳои исмӣ дар лаҳҷаи Бойсун [Матн] / С. Қурбонов. – Душанбе, 2004. – 189 с.
69. Қурбонов, С. Лаҳча – намуди дигари забони кӯҳна [Матн] / С. Қурбонов. – Душанбе: “Оила”, 2008. – 189 с.
70. Лившиц, В.А. О внутренних законах развития таджикского языка [Текст] / В.А. Лившиц // Изв.отд.общ.наук. АН Тадж. ССР, 19954, – № 5 / 3. – С. 87 - 104.

71. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷилди 1 [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 255 с.
72. Мачидов, Ҳ. Ифодаи мафҳум ва ном бо калима [Матн] / Ҳ. Мачидов // Маърифат. – 1998. – № 5-6. – С. 6.
73. Маъсумӣ, Н. Ибораҳои сифати феълӣ ва масдарӣ дар забони повести С. Айни «Марги судхӯр» [Матн] / Н. Маъсумӣ // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1955. – №12. – С. 28-36.
74. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 392 с.
75. Мирзоев, А. Доир ба ибора ҳамчун воҳиди мустақили синтаксис [Матн] / А. Мирзоев // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. – 1965. – № 3 (41) – С. 48-61.
76. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 253 с.
77. Мирзоев, А. Масъалаҳои ибора дар забони адабии тоҷикӣ [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Деваштич, 2002. – 308 с.
78. Мирзоев, А., Ниёзӣ, Ш., Гафуров, М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Ҷ. 2. Барои мактабҳои ноপুরра ва миёна [Матн] / А. Мирзоев, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1948. – 124 с.
79. Мусулмонқулов, Р. Сачъ ва сайри таърихӣ он дар насри тоҷик [Матн] / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 220 с.
80. Муҳаммадходжаев, А. Гносеология суфизма [Матн] / А. Муҳаммадходжаев. – Душанбе: Дониш, 1990. – 113 с.
81. Мухторӣ, Қ. Хусусиятҳои услубию луғавии ашъори Рӯдакӣ [Матн] / Қ. Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 132 с.
82. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной [Матн] / З. Мухторов. – Душанбе: 2001. – 127 с.
83. Мухторов, З.М. Структура и семантика текста (на материалах таджикского и русского языков) [Текст] / З. М. Мухторов. – Душанбе, 2013. – 242 с.

84. Муҳаммадиев, М. Принципҳои асосии калимасозии тоҷикӣ [Матн] / М. Муҳаммадиев Масъалаҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 37-45.
85. Набиев, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Қисми 1 [Матн] / М. Набиев. – Душанбе, 1983. – 192 с.
86. Набиев, М. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Наҳв. Қисми 2 [Матн] / М. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 176 с.
87. Назарзода, С. Имло ва забони адабӣ [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2015. – 320 с.
88. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе, 2013. – 370 с.
89. Назарзода, С. Сайри таърихии садоннокҳои забони тоҷикӣ [Матн] / С. Назарзода // Пояҳои густариши забони миллӣ. – Душанбе, 2016. – С. 162-193.
90. Нарзиқул, М. Чойгоҳи сухан (мачмуаи мақолаҳо) [Матн] / М. Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 2006. – 224 с.
91. Ниёзӣ, Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ [Матн] // Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 48 с.
92. Ниёзмуҳаммадов, Б. Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – 118 с.
93. Ниёзмуҳаммадов, Б., Ниёзӣ, Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Қисми 2. [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1952. – 159 с.
94. Ниёзмуҳаммадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 450 с.
95. Ниёзмуҳаммадов, Б., Ниёзӣ, Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми дувум. Синтаксис [Матн] / Б. Ниёзмуҳаммадов, Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод, 1954. – 237 с.

96. Низомова, С. Калимасозии сарфӣ дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ [Матн] / С. Низомова. – Душанбе, 2010. – 178 с.
97. Низомова, С.Ф. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ (дар асоси маводи настри бадеӣ ва публитсистии С. Айни) [Матн] / С. Ф. Низомова. – Душанбе, 2021. – 196 с.
98. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) [Матн]. – Душанбе, 2011. – 324 с.
99. Нуруллоҳ, А. Муноҷот ва мақолоти Пири Ҳирот [Матн] / А. Нуруллоҳ. – Душанбе, 2016. – 46 с.
100. Овчинникова, И.К. Именные словосочетания в персидском языке и возможные принципы их классификации [Текст] / И. К. Овчинникова // Иранская филология. М.: МГУ, 1971. – С. 37-53.
101. Овчинникова, И.К. К вопросу о грамматической сущности и принципах выявления словосочетаний в персидском языке [Текст] / И.К. Овчинникова // Иранская филология. – МГУ, 1971. – С. 16-42.
102. Олимов, К. Чаҳонбинии ансорӣ [Матн] / К. Олимов. – Душанбе, 1988. – 121 с.
103. Олимҷонов, М. Корбурди исмҳои хос дар «Фотиҳат-уш-шубоб»-и Ҷомӣ [Матн] / М. Олимҷонов // Маводи ҳамоиши байналмилалӣ «Ҷойгоҳи Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар муколамаи фарҳангҳо» (Хучанд, 3-4 ноябри соли 2014). – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – С. 357-364.
104. Падучева, Е.В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка [Текст] / Е.В. Падучева. – М., 2009. – 296 с.
105. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка [Текст] / Л. С. Пейсиков. – М., 1973. – 200 с.
106. Пейсиков, Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка [Текст] / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд-во Института международных отношений, 1959. – 467 с.

107. Петерсон, М.Н. Очерк синтаксиса русского языка [Текст] / М.Н. Петерсон. – М., 1923. – 131 с.
108. Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-ое изд. [Текст] / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1956. – 450 с.
109. Пирейко, Л.А. К истории пассивных форм в иранских языках [Текст] / Л. А. Пирейко // Иранское языкознание. – М., 1976. – С. 35-44.
110. Прокопович, Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке: монография [Текст] / Н.Н. Прокопович. – М.: Просвещение, 1966. – 398 с.
111. Расторгуева, В.С., Эдельман, Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Том 2 [Текст] / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. – М.: Восточная литература, 2003. – 502 с.
112. Расторгуева, В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка [Текст] / В.С. Расторгуева // Таджикско-русский словарь. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. – С. 529-570.
113. Рауфов, Ҳ. «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ», ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс [Матн] / Ҳ. Рауфов. – Душанбе: Дониш. – 1973. – 192 с.
114. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷ. 1 [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.
115. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷ. 2 [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.
116. Раҳматуллозода, С.Р. Калимасозии исм / С.Р. Раҳматуллозода. – Душанбе: МН «Дониш», 2019. – 226 с.
117. Ревзина, О.Г. Лингвистика XXI века: на путях к целостности теории языка [Текст] / О.Г. Ревзина // Критика и семиотика. – Вып. 7. – Новосибирск, 2004. С. 11-20.
118. Реформатский А.А. Введение в языковедение [Текст]. – М.: Просвещение, 1966. – 542 с.

119. Ризо, Ботинӣ Муҳаммад. Истифода аз иштиқоқ дар воҷасозии илмӣ [Матн] / М. Ботинӣ // Маҷмӯаи мақолоти семинари забони форсӣ ва забони илм. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1373 ҳ. – С. 223-235.
120. Рустамов, Ш. Забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) [Матн]. – Душанб: Маориф, 1984. – 324 с.
121. Рустамов, Ш. Исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
122. Рустамов, Ш. Мушкилоти синтаксис [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1988. – 339 с.
123. Саъдии Шерозӣ. Гулистон [Матн]. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 232 с.
124. Сабзаев, С. Лексика таҷикско-персидского памятника XI века «Кашф-ул-маҳдҷуб». Автореф. дисс. ...канд. фил. наук [Текст] / С. Сабзаев. – Душанбе, 1982. – 23 с.
125. Саймиддинов, Д. Воҷаномаи забони форсии миёна [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
126. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ [Матн] / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 207 с.
127. Саломов, М.Қ. Ифодаҳои маҷозӣ дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ [Матн] / М. Қ. Саломов. – Душанбе, 2001. – 137 с.
128. Сиёев, Б. Аз таърихи ҷамъбандии исмҳо дар забони тоҷикӣ [Матн] // Масъалаи забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1967. – С. 32-61.
129. Сиёев, Б. Таърихи воҳидҳои ҷуфт дар забони адабии тоҷик [Матн] / Б. Сиёев // Мактаби советӣ. – 1968. – № 9. – 163 с.
130. Солиев, А. ибораҳои номии пешояндӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Солиев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 91 с.
131. Султон, М.Ҳ. Калимасозии мураккаб дар достони «Лайлӣ ва Маҷнун»-и Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / М. Ҳ. Султон // Абдурахмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ

- (маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ). – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 40-48.
132. Таджиев, Д.Т. О парадигматике таджикского гипотаксиса [Текст] / Д.Т. Таджиев // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л., 1975. – С. 123-129.
133. Таджиев, Д.Т. Способы связи определения с определенным в современном таджикском языке [Текст] / Д.Т. Таджиев. – Сталинабад, 1955. – 71 с.
134. Таджиев, Д.Т. Слово об в современном таджикском языке (Из материалов по таджикской лексикологии) [Текст] / Д. Т. Таджиев // Труды Института языкознания АН СССР. – М., 1952. – С. 120-153.
135. Таджиев, Д.Т. Способы связи определяемым в современном таджикском литературном языке [Текст] / Д.Т. Таджиев. – Сталинобад, 1955. – 70 с.
136. Тақии, Ваҳидиёни Комёр. Забони Мавлавӣ дар Девони Шамс [Матн] / В.К. Тақӣ. – Техрон, 1386 ҳ. – С. 235-255.
137. Тоҷиев, Д. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Д. Тоҷиев. – Душанбе, 1971. – 52 с.
138. Тоҷиев, Д.Т. Осори Мунтахаб [Матн] / Д.Т. Тоҷиев. – Душанбе, Деваштич, 2005. – 484 с.
139. Трегубов, А.Н. Фоносемантика и диахрония [Текст] / А.Н. Трегубов // Вестник ВЭГУ, №5 (55), 201. – С.100-103.
140. Тронский, И. Проблемы языка в античной науке // Античные теории языка и стиля [Текст]. – М. – Л., 1936. – 344 с.
141. Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды [Текст]. Т. 2. М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957. – 472 с.
142. Халилов, А. Вазифаҳои грамматикӣи бандаки изофӣ (-ӣ) дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Халилов. – Душанбе, 1969. – 148 с.

143. Халилов, А. Ибораҳои изофӣ дар забони адабии тоҷик [Матн] / А. Халилов. – Душанбе, 1964. – 93 с.
144. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо (аз рӯи маводи шеваи ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) [Матн] / С. Хоркашев. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 144 с.
145. Хоркашев, С. Ду нигоҳ ба масоили калимасозӣ [Матн]. С. Хоркашев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2014. – №1 (56). – С. 337-344.
146. Хоркашев, С. Қолаби нави калимасозии исм [Матн] / С. Хоркашев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. – Душанбе, 2014. – № 4/1 (129). – С. 29-34.
147. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор [таҳияи У. Назир ва Д. Хоҷа] [Матн] / Нисорӣ Хоҷа Ҳасан. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – 116 с.
148. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X–XVI [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2013. – 344 с.
149. Хоҷаев, Д. Гуфтори накӯ куҳан нагардад [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 230 с.
150. Хоҷаев, Д. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ [Матн] / Д. Хоҷаев. – Душанбе: 2003. – 109 с.
151. Хоҷаев, Д., Кабири Ш. Наҳв ва аломатгузорӣ [Матн] / Д. Хоҷаев, Ш. Кабири. – Душанбе, 2012. – 86 с.
152. Хушенова, С.В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка: автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / С. В. Хушенова. – М., 1966. – 22 с.
153. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик (аз рӯи забони «Гулистон»-и Саъдӣ) [Матн] С. Ҳалимов // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қ.2. – Душанбе, 1975. – С. 283-307.
154. Ҳалимов, С. Ҳиссаҳои номии нутқ (исму сифат) дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Ҳалимов. – Душанбе, 1978. – 136 с.

155. Ҳасанов, А. Вижагиҳои ташаккули муштакот дар «Маснави маънавӣ»-и Чалолуддини Румӣ [Матн] / А. Ҳасанов // Ганчинадори мероси ниёгон. – Хучанд, 2007. – С. 290-302.
156. Ҳасанов, А. Ифодаи маъно бо ёрии ҳуруфи арабиасоси тоҷикӣ дар осори Ҷомӣ [Матн] / А. Ҳасанов // Абдурраҳмони Ҷомӣ ва масоили рушди фарҳангсолорӣ дар тамаддуни Шарқ. – Хучанд: Ношир, 2014. – С. 99-107.
157. Ҳасанов, А. Унсурҳои луғавӣ ва сарфию нахвӣи осори садаҳои X–XIII дар ғӯиши шимолӣ (бахши Фарғонаи ғарбӣ) [Матн] / А. Ҳасанов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 258 с.
158. Ҳомидов, Д. Сарнавишти вожаҳо [Матн] / Д. Ҳомидов. – Душанбе: ДДМТ, 2008. – 144 с.
159. Ҳошимов, С. Калимаҳои мураккаби тоҷиб дар «Дастур-ул-мулук» [Матн] / С. Ҳошимов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1990. – С. 122-131.
160. Ҳусейнов, Х. Ибораҳои феълӣ ҳамчун синоними ҷумлаи пайрави ҳолшарҳкунандаи замон дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Х. Ҳусейнов // Мактаби советӣ, 1957. – №8. – С. 43-55.
161. Чхеидзе, Т.Д. Именное словообразование в персидском языке [Текст] / Т. Д. Чхеидзе. – Тбилиси, 1969. – 141 с.
162. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам [Матн] / Розӣ Шамси Қайси. – Душанбе, 1991. – 464 с.
163. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка [Текст] / Н. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1964. – 370 с.
164. Шанский, Н.М., Иванов, В. В. Современный русский язык [Текст] / Н. М. Шанский, В. В. Иванов. – М.: Просвещение, 1981. – 190 с.
165. Шарипова, Ф.Х. Лексико-семантические особенности «Кашф-ул-маҳдҷуба» Алии Хадҷвирии Газнави. Автореф. дисс. ...канд. фил. наук [Текст] / Ф.Х. Шарипова. – Душанбе, 2002. – 22 с.

166. Шарифзода, Х., Нарзикул, М. Таърихи адабиёти тоҷик (аз аҳди қадим то оғози асри XIII). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои олии касбӣ [Матн] / Х. Шарифзода, М. Нарзикул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.
167. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ [Матн] / Б. Шарифов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 232 с.
168. Шарифов, Х. Назарияи наср дар адаби форсии асрҳои 4-9 ҳиҷрӣ [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе, 2004. – 320 с.
169. Шарифова, Ф. Хусусиятҳои вожагонии «Кашф-ул-махҷуб»-и Ҳуҷвирӣ: монография [Матн] / Ф. Шарифова. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 140 с.
170. Шарофиддини, Рустам. Мақоми забон [Матн] / Рустам Шарофиддин. – Душанбе: Адиб, 1996. – 300 с.
171. Шведова, Н.Ю. Проблема лексических ограничений как одно из проблем изучения истории синтаксиса русского литературного языка XVIII-XIX вв [Текст] / Н.Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1960. – №5. – С. 57-69.
172. Шишкина, И.П. Субстантивные словосочетания и структура текста // Словосочетания и структура текста [Текст] / И. П. Шишкина. – Л; 1978. – С. 3-73.
173. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке (на материале суффикса -ӣ, -гӣ, -вӣ). Дисс. канд. филол. наук [Текст] / Э. Шоев. – Душанбе, 1983. – 201 с.
174. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных и современном таджикском литературном языке (на примере суффикса -ӣ / -гӣ, -вӣ). Авт. дисс. ...канд. фил. наук [Текст] / Э. Шоев. – Душанбе, 1984. – 20 с.
175. Юсупов, А.Ф. О суфийской терминологии в языке татарской поэзии XIX века [Текст] / А.Ф. Юсупов // Филологические науки. Вопросы

теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2014. – № 4 (34): в 3-х ч. – Ч. II. – С. 208-211.

II. Фарҳангҳо:

176. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
177. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. Ҷ. 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров [Матн] / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
178. Ғиёсиддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров [Матн] / Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
179. Ғиёсиддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров [Матн] / Муҳаммад Ғиёсиддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
180. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-15. Чопи дувум / Алиакбари Деххудо. – Техрон, 1377.
181. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
182. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 962 с.
183. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ [Матн]. – Техрон, 1347. – 712 с.

III. Адабиёти илмию назариявӣ бо хуруфоти арабиасос:

184. Муҳаммад Ризо Шафеии Кадканӣ “Дар ҳаргиз ва ҳамешаи инсон” / Кадканӣ Муҳаммадризо Шафей. – Техрон: Интишороти Сухан, 1397. – 545 с.
185. بهار، محمدتقى (ملك الشعراء). سبکشناسی یا تاریخ تطور نصر فارسی | محمدتقى بهار (ملك الشعراء). – تهران، . 1337 جلد دوم 432 – ص.

(Баҳор, Муҳаммадтақӣ (Маликушуаро). Сабкшиносӣ ва таърихи татаввурӣ насри форсӣ. Чилди дуюм [Матн] / Муҳаммадтақии Баҳор (Маликушуаро). – Теҳрон, 1337. – 432 с.)

186. بهار، محمدتقی (ملك الشعراء). سبکشناسی یا تاریخ تطور نصر فارسی \ محمدتقی بهار (ملك الشعراء) – تهران، . 1337 جلد سوم 440 ص .

(Баҳор, Муҳаммадтақӣ (Маликушуаро). Сабкшиносӣ ва таърихи татаввурӣ насри форсӣ [Матн] / Муҳаммадтақии Баҳор (Маликушуаро). – Теҳрон, 1338 чилди савус. – 720 с.)

187. تاریخ زبان فارسی \ به قلم دکتر پرویز ناتل خانلری – تهران: چاپخانه کیهانک، . 1369 ص .
– 416 جلد اول، چاپ چهارم.

(Таърихи забони форсӣ [Матн] / ба қалами Парвиз Нотили Хонларӣ. – Теҳрон: чопхонаи Кайҳоник, 1369. – 416 с. Чилди аввал, чопи чаҳорум)

188. تاریخ علوم و ادبیات ایران / تألیف دکتر ذبیح الله صفا – تهران: انتشارات ابن سینا، . 1345
219 ص.

(Таърихи улум ва адабиёти форсӣ [Матн] / таълифи доктор Забехуллои Сафо. – Теҳрон: интишороти ибни Сино, 1345. – 219 с.)

189. حکمت، علی اصغر. جامی \ علی اصغر حکمت – تهران، 340 . 1320 ص. حکمت، علی اصغر. نور الدین عبد الرحمان جامی \ علی اصغر حکمت – اول خیابان دانشگاه تهران : انتشارات طوس، . 1363

(Ҳақим, Алӣ Асғарӣ / Алӣ Асғари Ҳикмат. – Теҳрон, 1320. – 340 с. Ҳикмат, Али Асғар. Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ [Матн]/ Али Асғари Ҳикмат. – Аввали хиёбони Донишгоҳи Теҳрон: Интишороти Тӯс, 1363.)

190. زرین کوب، عبد الحسين (دکتر). ارزش میراث صوفیه \ عبد الحسين زرین کوب – تهران : امیر کبیر، 316 . 1392 ص.

(Заринкуб, Абдулҳусайн (доктор). Арзиши мероси суфия [Матн] / Абдулҳусайни Заринкуб. – Теҳрон: Амири Кабир, 1392. – 316 с.)

191. مؤتمن، زين العابدين. شعر و ادب فارسی \ زين العابدين مؤتمن – تهران، . 1332
244 ص .

(Муътамин, Зайнулобиддин. Шеър ва адаби форсӣ [Матн]/ Зайнулобиддин Муътамин. – Техрон, 1332. – 244 с.)

1398. نفيسى، سعيد. سرچشمه تس وف در ايران | سعيد نفيسى – تهران: جادرمي، 1398. ص 288

(Нафисӣ, Саид. Сарчашмаи тасавуф дар Эрон [Матн] / Саид нафисӣ. – Техрон: Чодармӣ, 1398. – 288 с.)

IV. Сарчашма

193. مجموعه ی رسایل خواجه عبد الله انصاری. (جلد اول و دوم)، انتشارات توس. تهران، چاپ دوم، 1377

(Маҷмуаи расоили Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Ҷилдҳои якум ва дуюм [Матн]. – Техрон: Интишороти Тӯс, 1377).

Б) РҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон:

[1-М]. Точидинзода, П. Ибораҳои изофии исмӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Точидинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 8. – С. 85-90.

[2-М]. Точидинзода, П. Ифодаи ибораҳои исмӣ пешояндӣ дар рисолаи «Чиҳилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Точидинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 4. – С. 108-113.

[3-М]. Точидинзода, П., Усмонова, М.Х. Ибораҳои изофии сифатӣ дар рисолаи «Чиҳилу ду фасл» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Точидинзода, М.Х. Усмонова // Паёми Донишгоҳи

миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 93-98.

[4-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои исми алоқаи ҳамроҳӣ дар «Рисолаи беном» аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Паёми Донишгоҳи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. – №2 (54). – С. 96-101.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуаҳо ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[5-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои исми вобастагӣ бо гурӯҳбандии исмуҷонишин аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Услубшиносӣ ва медиалингвистика: проблема ва дурнамо» (Душанбе: ДМТ, 7 майи соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 52-57.

[6-М]. Тоҷидинзода, П. Ибораҳои сода ва мураккаб дар насри якчанд рисола аз «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Нақши Пешвои миллат дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ» (Душанбе, 5 майи соли 2024) – Душанбе, 2024. – С. 56-68.

[7-М]. Тоҷидинзода, П. Таҳаввули сохтор ва маъноӣ ибораҳои номӣ дар «Расоили форсӣ»-и Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / П. Тоҷидинзода // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони «Забони тоҷикӣ дар арсаи пайомадҳои нав» (Душанбе: ДБЗХТ ба номи С. Улуғзода, 5 октябри соли 2024). – Душанбе, 2024. – С. 140-145.